

SPIS TREŚCI

[Kalendarium wydarzeń politycznych](#)
[Kalendarium wydarzeń z historii czołgów](#)
[Czołgi Blitzkrieg](#)
[Czołgi - I wojna światowa](#)
[Samochody pancerne](#)
[Samoloty](#)
[Motocykle](#)
[Samochody osobowe](#)
[Ciężarówki](#)
[Pojazdy półgąsienicowe](#)
[Dowódcy Niemieccy](#)
[Dowódcy Polscy](#)
[Politycy](#)
[Wydarzenia polityczne](#)

Czołgi Blitzkrieg

Panzer I Ausf A (Sd Kfz 101)

Panzer I Ausf B (Sd Kfz 101)

K1 Pz Bef Wg (Sd Kfz 265)

Panzer II (Sd Kfz. 121)Tt101040

Panzer 35-T (LT-35, PzKpfw 35(T))

Panzer III (Sd Kfz. 141)

Panzer IV (Sd Kfz 161)

T-38, Pz Kpfw 38 (t)

Czołgi - I wojna światowa

Little Willie

"Mother" ("Big Willie")

Mark I

Mark IV

Schneider (M16 CA)

St. Chamond (M16)

Renault FT17

A7V

Samochody pancerne

Sd Kfz 221

Sd Kfz 222

Sd Kfz 231/232/263 6-Rad

Sd Kfz 231/232 8-Rad

Samoloty

Dornier Do 17

Heinkel He 111

Junkers Ju 52/3m.

Junkers Ju 86

Junkers Ju 87 STUKA

Junkers Ju 88

Messerschmitt Bf 109 E

Messerschmitt Bf 110

Motocykle

BMW R35

DKW NZ350

BMW R 12

Zundapp KS 600

Samochody osobowe

Stoewer R 200 Spezial

Mercedes Benz 170 V

Steyr 250

Adler 3 Gd

Wanderer W 23S

Mercedes-Benz 320

Mercedes-Benz Typ G 4 (W 31)

Horch Typ 830 B

Horch 901

Ciezarówki

Opel-Blitz 2,5-32

Opel-Blitz 3,6-36S

Krup L2H43, L2H 143

MAN (Einheits-Diesel)

Phanomen Granit 25H

Praga RV

Bussing-NAG 900

Pojazdy półgąsienicowe

Bussing-NAG BN 1 7 (Sd. Kfz. 6)

Typ D 6 (Demag) (Sd. Kfz. 10)

Typ HL kl 6 (Borgward) (Sd. Kfz. 11)

Typ DB s 8 (Daimler Benz) (Sd. Kfz. 8)

Dowódcy Niemieccy

Hans von Seeckt (1866-1936)

Wilhelm Keitel (1882-1946)

Franz Halder (1884-1972)

Walther von Brauchitsch (1881-1948)

Gerd von Rundstedt (1875-1953)

Fedor von Bock (1880-1945)

Gunther von Kluge (1882-1944)

Johann Blaskowitz (1883-1948)

Walter von Reichenau (1884-1942)

Wilhelm List (1880-1971)

Heinz Guderian (1888-1954)

Erwin Rommel (1891-1944)

Hermann Hoth (1885-1971)

Ewald von Kleist (1881-1954)

Dowódcy Polscy

Edward Rydz-Śmigły (1886-1941)

Wacław Stachewicz (1894-1973)

Józef Zajac (1891-1963)

Emil Przedzimirski-Krukowicz (1886-1957)

Wincenty Kowalski (1892-1986)

Władysław Bortnowski (1891-1966)

Tadeusz Kutrzeba (1886-1947)

Juliusz Rómmel (1881-1967)

Antoni Szylling (1884-1971)

Stefan Dab-Biernacki (1890-1959)

Politycy

Józef Beck (1894-1944)

Józef Lipski (1894-1958)

Joachim von Ribbentrop (1893-1946)

Adolf Hitler (1889-1945)

Heinrich Himmler (1900-1945)

Hermann Goring (1893-1946)

Rudolf Hess (1894-1987)

Lord Halifax, (1881-1951)

Neville Chamberlain (1869-1940)

Edouard Daladier (1884-1970)

Galeazzo Ciano Di Cortellazzo (1903-1944)

Benito Mussolini (1883-1945)

Wiaczesław Mołotow (1890-1986)

Józef Stalin (1878-1953)

Joseph Goebbels (1897-1945)

Wydarzenia polityczne

Ribbentrop-Mołotow Pakt

Traktat Wersalski

Układ monachijski

Anschluss Austrii

Zajęcie Czechosłowacji

Pakt stalowy, układ

Pakt trzech (Pakt berliński), układ

Pakt antykominternowski

KALENDARIUM WYDARZEŃ Z HISTORII CZOŁGÓW

Rok 1915

Rok 1916

Rok 1917

Rok 1918

Rok 1919

Rok 1922

Rok 1926

Rok 1929

Rok 1931

Rok 1932

Rok 1934

Rok 1935

Rok 1936

Rok 1937

Rok 1938

Rok 1939

KALENDARIUM WYDARZEŃ POLITYCZNYCH

Rok 1933

Rok 1934

Rok 1935

Rok 1936

Rok 1938

Rok 1939

Panzer I Ausf. A (Sd Kfz 101)

Lekki czołg niemiecki skonstruowano w zakładach Kruppa na podstawie tajnego zamówienia Urzędu Uzbrojenia Armii (Heereswaffenamt) w 1933 roku, gdy traktat wersalski z 1919 roku zabraniał Niemcom (Reichswehrze) posiadania broni pancernej. Z tego względu czołg oznaczony został LaS (Ladwirtschaftlicher Schlepper (ciągnik rolniczy)). Oznaczenie to zmieniono na Panzerkampfwagen I Ausf A (Ausführung A tzn. model A) dopiero w 1935 roku, gdy Adolf Hitler oficjalnie wypowiedział traktat wersalski. Prototyp ważył 5 ton, uzbrojony był w dwa karabiny maszynowe, a benzynowy silnik nadawał mu prędkość 40 km/h. Produkcja seryjna wersji A (Ausführung A) rozpoczęła się w 1934 roku. Rok później ruszyła produkcja wersji B, w której wprowadzono istotne zmiany w układzie jezdnym (dodano jedno koło nośne i podniesiono koło napinające gasienicę) i zastosowano silnik większej mocy o 20 KM, co znacznie poprawiło osiągi czołgu. Pierwsze czołgi dostarczono do oddziałów we wrześniu 1934 roku, a do lipca następnego roku Kraftfahrlehrkommando dysponowało już 475 pojazdami tego typu. Chrzest bojowy przeszły w czasie wojny domowej w Hiszpanii w latach 1936-1937. We wrześniu 1939 roku stanowiły trzon niemieckich sił pancernych (Wehrmacht dysponował 1 445 czołgami tego typu, co stanowiło ok. 50% ogółu sił pancernych). Były to czołgi szybkie i zwrotne, ale słabo opancerzone i uzbrojone. Ich wartość bojowa nie była duża, lecz sukcesy jakie odnosiły w Polsce zawdzięczały sprawnemu dowodzeniu i słabości polskich sił pancernych, lotnictwa i braku odpowiedniej ilości broni przeciwpancernej. Używano ich do 1942 roku, jednakże od końca 1940 roku skierowano je głównie do zadań rozpoznawczych, poza rejonem najcięższych walk. Łącznie wyprodukowano 2 677 czołgów tego typu, w tym 477 Ausf A, 2000 - Ausf B i 200 wozów dowodzenia.

Dane taktyczno-techniczne (PzKpfw I Ausf B): załoga 2 osoby, ciężar 5,8 t, długość 4,42 m, szerokość 2,06 m, wysokość 1,72 m, silnik Maybach NL 38TR o mocy 100 KM, pancerz 6-13 mm, uzbrojenie 2 karabiny maszynowe MG 13 kal. 7,92 mm, zapas 3125 nabojów, prędkość 40 km/h, zasięg 170 km.

Panzer I Ausf. B (Sd Kfz 101)

Lekki czołg niemiecki skonstruowano w zakładach Kruppa na podstawie tajnego zamówienia Urzędu Uzbrojenia Armii (Heereswaffenamt) w 1933 roku, gdy traktat wersalski z 1919 roku zabraniał Niemcom (Reichswehrze) posiadania broni pancernej. Z tego względu czołg oznaczony został LaS (Ladwirtschaftlicher Schlepper (ciągnik rolniczy)). Oznaczenie to zmieniono na Panzerkampfwagen I Ausf A (Ausführung A tzn. model A) dopiero w 1935 roku, gdy Adolf Hitler oficjalnie wypowiedział traktat wersalski. Prototyp ważył 5 ton, uzbrojony był w dwa karabiny maszynowe, a benzynowy silnik nadawał mu prędkość 40 km/h. Produkcja seryjna wersji A (Ausführung A) rozpoczęła się w 1934 roku. Rok później ruszyła produkcja wersji B, w której wprowadzono istotne zmiany w układzie jezdnym (dodano jedno koło nośne i podniesiono koło napinające gasienicę) i zastosowano silnik większej mocy o 20 KM, co znacznie poprawiło osiągi czołgu. Pierwsze czołgi dostarczono do oddziałów we wrześniu 1934 roku, a do lipca następnego roku Kraftfahrlehrkommando dysponowało już 475 pojazdami tego typu. Chrzest bojowy przeszły w czasie wojny domowej w Hiszpanii w latach 1936-1937. We wrześniu 1939 roku stanowiły trzon niemieckich sił pancernych (Wehrmacht dysponował 1 445 czołgami tego typu, co stanowiło ok. 50% ogółu sił pancernych). Były to czołgi szybkie i zwrotne, ale słabo opancerzone i uzbrojone. Ich wartość bojowa nie była duża, lecz sukcesy jakie odnosiły w Polsce zawdzięczały sprawnemu dowodzeniu i słabości polskich sił pancernych, lotnictwa i braku odpowiedniej ilości broni przeciwpancernej. Używano ich do 1942 roku, jednakże od końca 1940 roku skierowano je głównie do zadań rozpoznawczych, poza rejonem najcięższych walk. Łącznie wyprodukowano 2 677 czołgów tego typu, w tym 477 Ausf A, 2000 - Ausf B i 200 wozów dowodzenia.

Dane taktyczno-techniczne (PzKpfw I Ausf B): załoga 2 osoby, ciężar 5,8 t, długość 4,42 m, szerokość 2,06 m, wysokość 1,72 m, silnik Maybach NL 38TR o mocy 100 KM, pancerz 6-13 mm, uzbrojenie 2 karabiny maszynowe MG 13 kal. 7,92 mm, zapas 3125 nabojów, prędkość 40 km/h, zasięg 170 km.

Kleine Panzerbefehlswagen (Sd Kfz 265)

Opancerzony pojazd dowódczy powstał w 1935 roku na podstawie czołgu *PzKpfw I Ausf. A*, z przebudowanym przedziałem bojowym, mieszczącym radiostację Fug6 i Fug2 oraz radiooperatora. W czołgach tego typu produkowanych od 1935 roku wykorzystano przedłużone podwozie czołgu *PzKpfw I Ausf B*. W 1935 roku skierowano je do kompanii, batalionów, pułków i brygad, aczkolwiek na przełomie 1940/41 roku wycofano je z kompanii, pozostawiając do 1942 roku jedynie w dowództwach wyższego szczebla. Od 1940 roku czołgi te kierowano również do batalionów łączności i pułków artylerii w dywizjach pancernych jako ruchome punkty obserwacyjne. Ogółem wyprodukowano 184 pojazdy (plus 6 na podwoziu *PzKpfw I Ausf A*).

Dane techniczno-taktyczne (*PzKpfw I Ausf B*): załoga 3 osoby, ciężar 5,9 t, długość 4,42 m, szerokość 2,06 m, wysokość 1,99 m, silnik Maybach NL 38TR o mocy 100 KM, pancierz 6-13 mm, uzbrojenie 1 karabin maszynowy MG 13 kal. 7,92 mm, zapas amunicji 3125 naboju, prędkość 40 km/h, zasięg 170 km.

Panzer II (Sd Kfz. 121)

Niemiecki, lekki czołg skonstruowany w 1935 roku przez zakłady MAN i Daimler-Benz na podstawie zamówienia Urzędu Uzbrojenia Armii (Heereswaffenamt), który planował wyposażenie powstających niemieckich oddziałów pancernych w czołgi o grubszym pancerzu i silniej uzbrojonych niż *PzKpfw I*. Pierwszych pięć czołgów oznaczonych jeszcze jako "ciągniki rolnicze" LaS 100 (Ladwirtschaftlicher Schlepper) wyjechało z zakładów MAN w Norymberdze w końcu 1935 roku. Do 1936 roku wyprodukowano 100 czołgów w wersjach (Ausführung) *a1*, *a2* i *a3*. Czołg w wersji *a3* ważył 7,2 t, grubość pancerza wynosiła 14,5 mm, wyposażony był w 6-cylindrowy silnik Maybach HL37 o mocy 130 KM, który wkrótce uznano za zbyt słaby i w wersji *b* wprowadzono silnik HL 62 o mocy 140 KM, a przedni pancerz pogrubiono do 30 mm. Ponadto wprowadzono zmiany w konstrukcji układu jezdnego. Próby wykazały, że podwozie podatne jest na uszkodzenia, zaś jego konstrukcja nie zadawała użytkownikom. W 1937 roku wprowadzono dalsze ulepszenia, w wyniku których powstała wersja *C*. Na podstawie tych modeli rozpoczęto masową produkcję czołgów *PzKpfw II A*, *B* i *C*, które różniły się między sobą szczegółami: np. *Panzer II Ausf. A* miał peryskop dla dowódcy, zaś *Ausf. B* i *C* wyposażono w centralnie umieszczoną nadbudówkę na wieżyczce, szczeliny obserwacyjne osłonięto szkłem pancernym, zmodyfikowano układ chłodzenia. Ostatnia wersja był *PzKpfw Ausf. F* produkowany w 1942 roku. W chwili wybuchu II wojny światowej Wehrmacht dysponował 1 226 czołgami *PzKpfw II* wszystkich wersji. Pancerze tych czołgów nie ochraniały załóg w wystarczającym stopniu przed pociskami polskich karabinów przeciwpancernych *Ur*. Po kampanii wrześniowej do pancerza mocowano dodatkowe płyty o grubości 20 mm. W ten sposób wzmocniono około 70% wszystkich czołgów *PzKpfw II*, które wzięły udział w walkach we Francji w maju 1940 roku. Do 1943 roku powszechnie używano tych czołgów na wszystkich europejskich frontach i w Afryce Północnej

Dane taktyczno -techniczne (*PzKpfw II Ausf. C*): załoga 3 osoby, ciężar 8,9 t, długość 4,81 m, szerokość 2,22 m, wysokość 1,99 m, silnik Maybach HL 62TR o mocy 140 KM, pancerz 10-14 mm, uzbrojenie 1 działko *KwK30* kal. 20 mm i 1 karabin maszynowy *MG 34* kal. 7,92 mm, zapas amunicji 180 nabojów do działka i 1625 nabojów do karabinu, prędkość 40 km/h, zasięg 20 km.

Panzer 35-T (LT-35, PzKpfw 35(t))

Lekki czołg czeski skonstruowany w zakładach CKD (Ceskomorawska Kolben Danek), był pojazdem pancernym czeskich wojsk. 219 tych czołgów (z 424 wyprodukowanych) przejął Wehrmacht w 1939 roku, po **zajęciu Czechosłowacji**. Słaby i mający wiele wad czołg (zwłaszcza pneumatyczne sterowanie skrzynią biegów) był modernizowany i przebudowywany. We wrześniu 1939 roku zaledwie połowa tych czołgów była przygotowana do akcji i brały one udział w walkach w Polsce, w ramach 1 dywizji lekkiej.

Dane taktyczno - techniczne (PzKpfw 35 (t)): załoga 4 osoby, silnik Skoda T11 o mocy 115 KM, ciężar 10,5 t, długość 4,9 m, szerokość 2,1 m, wysokość 2,35 m, pancerz 8-25 mm, uzbrojenie 1 działo KwK 34 L/40 kal. 37 mm, 2 karabiny maszynowe MG 37 (t) kal. 7,92 mm, zapas amunicji 90-96 do działa i 2550 do karabinu, prędkość 35 km/h, zasięg 190 km.

Panzer III (Sd Kfz. 141)

Niemiecki, średni czołg skonstruowany w latach 1936-1937 w zakładach Daimler-Benz, wybrany przez Urząd Uzbrojenia Armii (Heereswaffenamt) po próbach na poligonach w Kumersdorfie i Ulm, gdzie testowano również czołgi zakładów Henschel i MAN. Pierwszych 5 modeli (wersje A- 10 egz., B - 15 egz., C - 15 egz., D-30 egz.) wyprodukowano jako próbne w liczbie 70 egzemplarzy, dopiero wersja (Ausführung) E (96 egz. wyprodukowanych do października 1939 roku) stała się wzorcem dla wszystkich późniejszych modeli, które różniły się między sobą ze względu na wymogi taktyczne. Czołgi w wersjach A, B, C, D, E i F uzbrojone były w działa z krótką lufą kal. 37 mm i dwa karabiny maszynowe MG 34 kal. 7,92 mm w wieżyczce i jeden MG 34 w kadłubie. W wersjach G, H i pierwszych J zamontowano działą z krótką lufą kal. 50 mm i dwa karabiny maszynowe. W późniejszych wersjach J do M użyto działa z długą lufą kal. 50 mm. Ostateczną zmianę uzbrojenia wprowadzono w wersji N, w której zastosowano działą kal. 75 mm z krótką lufą. W 1939 roku Wehrmacht miał tylko 98 czołgów PzKpfw III. Po kampanii wrześniowej wycofano ze służby wszystkie czołgi wersji A, B, C; kilkanaście czołgów wersji D brało udział w walkach w Norwegii, zaś żywot czołgów wersji E przedłużono instalując działą kal. 50 mm, a po 1943 roku, ocalałe czołgi przebudowano na Pz Beob Wg (opancerzone pojazdy obserwacyjne). Od początków 1940 roku do jednostek pancernych wprowadzano czołgi wersji E, F oraz G, które w siedmiu dywizjach pancernych wzięły udział w walkach na Zachodzie. W obliczu przewidywanej inwazji na Wielką Brytanię, od lipca do października 1940 roku, 168 czołgów przystosowano do pokonywania przeszkód wodnych po dnie, instalując rury doprowadzające powietrze do silnika i dla załogi oraz brezentowe osłony karabinów maszynowych i działą. Czołg mógł poruszać się na głębokości do 15 m. Wobec zarzucenia planu inwazji czołgi odesłano do różnych dywizji. Niektóre z nich, w ramach 18 dywizji pancernych, 22 czerwca 1941 roku forsowały Bug po dnie. W 1943 roku, ze względu na brak możliwości uzbrojenia czołgu w działą z długą lufą kal. 75 mm (wieżyczka o średnicy 152 cm była za mała o 16 cm), które pozwalałoby zwalczać radzieckie i amerykańskie czołgi o grubszym pancerzu, zaczęto wycofywać te czołgi z jednostek frontowych i zastępować je PzKpfw IV. Do sierpnia 1943 roku wyprodukowano łącznie 5 670 czołgów wszystkich wersji, wśród których najliczniejsze były Ausf J (2 516 egzemplarzy). Na podwoziu czołgu PzKpfw III wyprodukowano 10 330 dział samobieżnych (m.in. Sturmgeschütz 40 - 7 720 egz., Sturmhaubitze 41 - 1 211 egz.)

Dane taktyczno - techniczne (PzKpfw III Ausf. E): załoga 5 osób, silnik Maybach HL 120 TR o mocy 265 KM, ciężar 19,5 t, długość 5,38 m, szerokość 2,91 m, wysokość 2,44 m, pancerz 12-30 mm, uzbrojenie 1 działą KwK L/46,5 kal. 37 mm, 3 karabiny maszynowe MG 34 kal. 7,92 mm, zapas amunicji 120-125 nabojów do działą i 3750-4050 do karabinów, prędkość 40 km/h, zasięg 165 km.

Panzer IV (Sd Kfz 161)

Pilotowy model niemieckiego, 18-tonowego czołgu opracowała i testowała w 1934 roku firma Rheinmetall-Borsig, ale zamówienie na produkcję seryjną otrzymały zakłady Kruppa. Pierwszą, krótką serię 35 czołgów w wersji (Ausführung) A wyprodukowano od października 1937 do marca 1938 roku. Kilkadziesiąt czołgów tej wersji (prawdopodobnie 30) wzięło udział w walkach w Polsce. Od kwietnia 1938 roku uruchomiono produkcję wersji B i C, które również walczyły w Polsce we wrześniu 1939 roku. W wyniku doświadczeń z tej kampanii powstały wersje D i E, z dodatkowymi płytami pancernymi, przymocowanymi nitami z przodu kadłuba i nieco innym zawieszeniem. W wersji F z 1941 roku, pancerz pogrubiono do 50 mm z przodu i 30 mm na bokach, zastosowano również nowy typ gasienic i kół napinających. Te czołgi użyto po raz pierwszy w Afryce Północnej we wrześniu 1942 roku. W czołgach Ausf. F2, produkowanych od marca do lipca 1942 roku, po raz pierwszy zastosowano działło z długą lufą kal. 75 mm. W Ausf. G produkowanych od maja 1942 roku wprowadzono dodatkowe opancerzenie kadłuba i wieżyczki w postaci blach o grubości 5-9 mm, w celu ochrony załogi przed pociskami kumulacyjnymi. Ostatnim modelem był Ausf. J produkowany do marca 1945 roku. Łącznie wyprodukowano 8 523 czołgi PzKpfw IV w 10 wersjach (najliczniejsza wersja H - 3774 egz.). Ich podwozia wykorzystywano również do produkcji dział samobieżnych m.in. Jagdpanzer IV, Brumbar.

Dane taktyczno - techniczne (PzKpfw IV Ausf. C): załoga 5 osób, silnik Maybach HL 120 TR i TRM o mocy 265 KM, ciężar 19 t, długość 5,92 m, szerokość 2,83 m, wysokość 2,68 m, pancerz 10-80 mm, uzbrojenie 1 działło KwK 37 L/24 kal. 75 mm, 2 karabiny maszynowe MG 34 kal. 7,92 mm, zapas amunicji 80 nabojów do działła i 2700-2800 do karabinów, prędkość 40 km/h, zasięg 200 km.

T-38, Pz Kpfw 38 (t)

Lekki czołg czechosłowacki, w 1937 roku zaprezentowano go komisji, która miała dokonać wyboru nowego bojowego pojazdu pancernego dla armii. Z kilku prototypów zbudowanych w zakładach Skoda i CKD komisja wybrała T-38 planując, że pojazdy te wejdą do uzbrojenia wojsk lądowych w 1938 roku. Po zajęciu Czechosłowacji przez Niemców, w marcu 1939 roku, zostały one przejęte przez Wehrmacht i nazwane PzKpfw 38(t) (litera t oznaczała tschechisch - czeski) i w nieco zmienionej formie (dodatkowo wprowadzono miejsce dla ładowniczego działka i zmniejszono o 18 liczbę pocisków do działka kal. 37) były produkowane do listopada 1939 roku. Szybkie, zwrotne i dobrze uzbrojone były używane w czasie agresji na Polskę (59 czołgów w 3 lekkiej dywizji), a później - na państwa zachodniej Europy i na froncie wschodnim. Na ich podwoziach budowano działka samobieżne Bison (Ausf M i H), Marder III z działkiem kal. 76,2 mm i kal. 75 mm (Ausf M i H). Łącznie zbudowano 1 500 czołgów i dział samobieżnych na podwoziu PzKpfw 38 (t).

Dane taktyczno - techniczne (Ausf A): załoga 4 osoby, silnik Praga EPA o mocy 125 KM, ciężar 9,4 t, długość 4,6 m, szerokość 2,12 m, wysokość 2,4 m, pancierz 8-25 mm, uzbrojenie 1 działko KWK38(t) L/48,7 kal. 37 mm, 2 karabiny maszynowe MG 37(t) kal. 7,92 mm, zapas amunicji 90 naboju do działka i 2550 do karabinów, prędkość 42 km/h, zasięg 250 km.

Little Willie (No 1 Lincoln Machine)

Brytyjski pojazd pancerny skonstruowany w 1915 roku przez Williama Trittona i majora W.G. Wilsona, na podstawie zamówienia złożonego w lipcu tego roku przez Landship Committee (organizacji powołanej w lutym 1915 roku przez I Lorda Admiralicji - Winstona Churchilla, w celu inicjowania i nadzorowania prac nad skonstruowaniem pojazdu zdolnego pokonywać transzeje). 6 września 1915 roku pojazd nazwany "Little Willie", na cześć następcy tronu księcia Williama, przejechał pierwsze metry po podwórzu zakładów. Była to pancerna skrzynia z łączonych nitami płyt, na podwoziu gasienicowym (tzw. gasienice Bullocka). Sterowanie odbywało się za pomocą skręcanych kół, doczepionych z tyłu, które poruszane linkami biegnącymi od kierownicy mogły "wymuszać" skręcanie pojazdu, jak ster okrętu. Konstruktorzy przewidywali umieszczenie na górze wieżyczki z działem dwufuntowym (40 mm). Już 19 września Tritton i Wilson zdecydowali się pozostawić pojazd własnemu losowi i zająć się budową nowego czołgu. Dalsze próby prowadzone 15 września wykazały, że pojazd z trudem porusza się w terenie i nie może pokonać pionowej przeszkody o wysokości 60 cm. Dalsze testy nie wypadły najlepiej: środek ciężkości pojazdu był umieszczony zbyt wysoko, zaś krótkie gasienice umożliwiały przejeżdżanie nad transzejami o szerokości 1,8 m, gdy Ministerstwo Wojny żądało, aby nowy pojazd mógł pokonywać transzeje o szerokości do 2,7 m. Z tego względu w grudniu 1915 roku zarzucono dalsze próby i "Little Willie" odstawiono do Bovington Camp, gdzie znajduje się do dziś w muzeum broni pancernej (Tank Museum).

Dane taktyczno techniczne : załoga 3, ciężar 9,9 t, długość 4,56 m, szerokość 2,43 m, wysokość 2,3 m, silnik Saurer VBLDb wysokoprężny o mocy 110 KM, prędkość 37 km/h, zasięg 150 km, uzbrojenie 1 działko ppanc Bofors wz.37 kal. 37 mm i 1 karabin maszynowy Browning wz.30 kal. 7,92, zapas amunicji 80 nab. kal. 37 mm i 3960 nab. do karabinu, pancerz 5-17 mm.

"Mother" ("Big Willie")

Prototyp czołgu opracowany przez Williama Trittona i W.G. Wilsona, którzy zdecydowali się poprowadzić gasienice wzdłuż całej wysokości czołgu, którego profil kadłuba był tak ukształtowany, aby mieścił się w kole o promieniu 20 metrów, co dawało optymalne możliwości pokonywania przeszkód terenowych. Próby przeprowadzone w Lincoln, 3 grudnia, zakończyły się powodzeniem. Pierwsza prezentacja dla Ministerstwa Wojny odbyła się 29 stycznia 1916 roku i choć minister Lord Kitchener nazwał nowy pojazd "miłą mechaniczną zabawką" w lutym 1916 roku złożono zamówienie na 100 pojazdów oznaczonych Mk I. Ciężar pojazdu gotowego do walki wynosił 28 ton, napędzany silnikiem Daimlera o mocy 105 KM, rozwijał prędkość 6,5 km/h, uzbrojony w dwa działa sześciofuntowe (57 mm) oraz 3 karabiny maszynowe (1 Hotchkiss i 2 Madsen). Obliczano, że pancierz o grubości 12 mm zapewni skuteczną ochronę załogi przed skoncentrowanym ogniem pocisków Mausera wystrzeliwanych z odległości 10 m oraz wybuchami ładunków o wadze pół kilograma. Pierwsze egzemplarze miały ogromnie dużo wad, które sprawiały, że służba 8-osobowej załogi była bardzo ciężka i niebezpieczna: silnik nagrzewał się wytwarzając wysoka temperaturę we wnętrzu, nieszczelne rury wydechowe, biegnące przez całą wysokość czołgu przepuszczały spaliny, powodując częste przypadki zatrucia, zbiornik paliwa, umieszczony wewnątrz pojazdu, tuż pod stropem przedziału bojowego, groził wybuchem w przypadku trafienia pociskiem artyleryjskim, zaś gwałtowne pochylenie do przodu powodowało przerwanie dopływu benzyny do silnika. Kierowanie tym pojazdem wymagało wielkiej siły od kierowcy i dwóch żołnierzy obsługujących mechanizmy różnicowe. Pierwsze czołgi Mk I miały z tyłu stalowe koła, zamontowane na sprężynach dociskających je do podłoża, co miało ułatwić kierowanie, gdy nie istniała potrzeba dokonywania gwałtownego zwrotu. Kierowca kręcąc kierownicą ściągał linki sterujące doczepianymi kołami, które, jak ster okrętu, powodowały skręt całego pojazdu (tego urządzenia nie stosowano w późniejszych wersjach czołgu). Pierwsze wersje dzielono na "męskie" z 2 działami kal. 57 mm umieszczonymi w bocznych występach (sponsonach) i żeńskie, uzbrojone jedynie w karabiny maszynowe. Ze względu na nadmierną szerokość czołgu ze sponsonami (5,7 m), co uniemożliwiało transport na platformach kolejowych, w wersjach Mk I do Mk III przewidywano demontowanie dobudówek z działami (szerokość zmniejszała się do 2,51 m), zaś w późniejszych wersjach montowano mniejsze sponsony. Czołgi Mk I wzięły po raz pierwszy udział w walce nad Somma 15 września 1916 roku, z niewielkim skutkiem, gdyż użyto je w zbyt małej liczbie (49 czołgów), bez właściwego przygotowania załóg i współdziałających wojsk.

Dane taktyczno - techniczne ("Mother"): załoga 8 osób, silnik Daimler o mocy 105 KM, ciężar 28t (z załogą, amunicją i kołami tylnymi), długość 9,52 m, szerokość (ze sponsonami) 5,7 m, wysokość 2,44 m, pancierz 6-12 mm, uzbrojenie ("męski") 2 działa kal. 57 i 3 karabiny maszynowe kal. 7,92 mm, prędkość 6,5 km/h.

Mark I

Pierwowzorem czołgu był czołg *Mother*, wybudowany w fabryce Williama Forstera w Lincoln a zaprojektowany w 1915 roku przez Williama Tritona i Waltera Gordona Wilsona jako następcę *Little Willy*.

W styczniu 1916 roku *Mother* przeszedł próby terenowe i został skierowany do produkcji. Nazwę "Tank" wymyślił pułkownik Dolly Jones i miała ona na celu zmylenie wywiadu niemieckiego. Dodatkowo kamuflowano projekt twierdząc oficjalnie, że zakłady Forstera produkują zbiorniki na zamówienie Rosji. 15 września 1916 roku, 49 czołgów *Mark I* miało wspomagać atak brytyjskiej piechoty pod Flers. Jednakże na pozycje wyjściowe dotarły tylko 32 czołgi, z czego 5 ugrzęzło w bagnie, a 9 popsuło się. Zostało 18 wozów, które były w znacznym rozproszeniu (atakowały w grupach po dwa, trzy wozy) na nieprzyjaznym terenie, pomimo to były zaskoczeniem dla Niemców. Użycie ich zaowocowało znacznym zmniejszeniem strat atakującej brytyjskiej piechoty. 17 września w sztabie gen. Haiga znaleźli się: pułkownik Ernest Swindon i porucznik Albert Stern, obaj zaangażowani w rozwój broni pancerniej. Generał, choć sceptycznie nastawiony do nowego wynalazku, podziękował im za wsparcie natarcia czołgami. Albert Stern powiedział: "Musimy przyznać, że wszędzie tam, gdzie czołgi posunęły się na przód, my także posunęliśmy się do przodu, a tam gdzie zostały zatrzymane i my zostaliśmy zatrzymani." Na tym spotkaniu uzgodniono, że należy wyprodukować czołg o lepszym uzbrojeniu i pancerzu, a póki nie będzie on gotów należy wyprodukować 100 czołgów *Mark I*. W sumie wyprodukowano 150 czołgów *Mark I* w wersji żeńskiej (5 karabinów maszynowych) i męskiej (2 armaty 57mm i 3 karabiny maszynowe).

Dane taktyczno techniczne ("męski"): załoga 7, ciężar 26 t, długość 7,93 m, szerokość 4,13 m, wysokość 2,45 m, silnik gaźnikowy Daimler o mocy 105 KM, prędkość 6 km/h, zasięg 30 km, uzbrojenie 2 armaty kal. 57 mm i 3 karabiny maszynowe *Hitchkiss* i *Madsen* (dwa), zapas amunicji 324 nab. kal. 77 mm i 6300 nab. do km, pancerz 6-10 mm, łącznie wyprodukowano 150 egz.

Mark IV

W marcu 1917 roku do jednostek wojskowych trafił nowy typ czołgu oznaczony jako Mark IV. Wilson i Triton zastosowali w nim grubszy pancerz (12mm), silniejszy silnik. Zamiast dział morskich z długą lufą (40 kal.), zastosowano taką samą armatę z krótką lufą (23 kal.). Armaty takie były mniej podatne na uszkodzenia w czasie jazdy. Szczeliny obserwacyjne osłonięto szkłem pancernym. Na kadłubie mocowano belkę, która mocowano do gasienic, gdy czołg zapadał się w błocie. Czołg mógł pokonać rowy o szerokości do 3,5 m. Niemcy poszerzyli okopy do 4 m. Wtedy Brytyjczycy zastosowali pęki faszyny mocowane na przodzie kadłuba. Pęk wrzucany był do okopu i po nim przejeżdżał czołg. W bitwie pod Cambrai wzięło udział 476 czołgów. Choć okupione wielkimi startami Brygady Czołgów, walki pod Cambrai udowodniły przydatność czołgów na polu walki. Dowództwo nadało wiele odznaczeń żołnierzom Korpusu Czołgów. Jednym z nich był kapitan Wain, którego czołg został trafiony w pobliżu Marcoing, przed drugą linią umocnień. Niemcy uważali czołg za zniszczony. Natarcie 20 Dywizji Piechoty załamało się. W trafionym czołgu przeżył tylko kapitan Wain i jeszcze jeden żołnierz, obaj ranni. Oficer wszedł do przedziału bojowego, gdzie znajdował się ckm i zaczął ostrzeliwać zaskoczonych Niemców. Wielu zginęło od celnego ognia. Spora część poddała się Wain'owi, który opuścił czołg z karabinem w dłoniach. Ciężko ranny, nadal prowadził walkę. Dopiero trafiony w głowę, ostatkiem sił zmusił Niemców do odwrotu. Żołnierze piechoty widząc jego postawę poderwali się do ataku i wyparli przeciwnika. Wyprodukowano około 1200 czołgów tego typu, co stawia go na pierwszym miejscu pod względem produkcji w Wielkiej Brytanii.

Dane taktyczno techniczne ("męski"): załoga 8, ciężar 28 t, długość 7,93 m, szerokość 4,11 m, wysokość 2,49 m, silnik gaźnikowy Daimler o mocy 125 KM, prędkość 6 km/h, zasięg 30 km, uzbrojenie 2 armaty kal. 57 mm i 3 karabiny maszynowe Lewis, zapas amunicji 332 nab. kal. 77 mm i 6200 nab. do karabinu, pancerz 6-10 mm, łącznie wybudowano 1200 egz.

Schneider (M16 CA)

Francuski czołg skonstruowany w końcu 1915 roku, w zakładach Schneidera, przez właściciela zakładów oraz gen. Estienne'a, który wystąpił z takim projektem. Pierwsze pojazdy, zamówione w grudniu 1915 roku dostarczono do jednostek bojowych w grudniu 1916 roku, do maja następnego roku wyprodukowano 300 egzemplarzy. Pojazd napędzany był przez silnik o mocy 55 KM umieszczony z przodu pojazdu. Zbiornik benzyny umieszczono na górze kadłuba, aby zapewnić grawitacyjne zasilanie gaźników. Stwarzało to ogromne zagrożenie dla załogi, która nie miała żadnych szans wydostania się z czołgu ogarniętego płomieniami po trafieniu pociskiem. Główne uzbrojenie to działo kal. 75 mm znajdowało się na występie (sponsonie) z prawej strony kadłuba, zaś po obydwu stronach umieszczono po jednym karabinie maszynowym Hotchkiss w uchwytach kulowych.

Dane taktyczno - techniczne: załoga 6 osób, silnik Holt o mocy 60 KM, ciężar 13,5 t, długość 6,1 m, szerokość 2,13 m, wysokość 2,38 m, pancerz 5,5-24 mm, uzbrojenie 1 działo kal. 75 i 2 karabiny maszynowe kal. 7,92 mm, prędkość 7 km/h, zasięg 75 km.

St. Chamond (M16)

Francuski czołg, zbudowany w zakładach St. Chamond na podstawie zamówienia Ministerstwa Wojny opiewającego na 400 pojazdów tego typu. Pierwsze czołgi dotarły do jednostek frontowych w I kwartale 1917 roku i już w kwietniu tego roku wystawiono jedną kompanię do boju pod Champlieu.

Jednym z najciekawszych rozwiązań było zainstalowanie dwóch silników elektrycznych, napędzających każda z gąsienic. Silniki te były zasilane prądem elektrycznym, wytwarzanym przez dynamo, poruszane przez czterocylindrowy silnik Panharda. Ten system napędu zapewniał zwrotność pojazdu, ale ciężar dynama oraz silników elektrycznych utrudniał poruszanie się w terenie. Aby umożliwić wydostanie się z pułapek terenowych, w końcu pojazdu umieszczono zapasowe stanowisko dla kierowcy. Czołgi te nie zdały egzaminu w warunkach bojowych i wykorzystywano je głównie jako pojazdy dostawcze.

Dane taktyczno - techniczne: załoga 8 osób, silnik Panhard o mocy 90 KM, ciężar 23 t, długość 8,1 m, szerokość 2,7 m, wysokość 2,38 m, pancerz 5,5-17 mm, uzbrojenie 1 działko kal. 75 i 4 karabiny maszynowe kal. 7,92 mm, prędkość 7 km/h, zasięg 60 km.

Renault FT17

Francuski czołg skonstruowany w 1916 roku, był pierwszym czołgiem świata wyposażonym w obrotową, odlewaną wieżę (co również było nowością, aczkolwiek pierwsze egzemplarze miały ośmiokątną wieżę z płyt pancernych, łączonych nitami). Silnik, umieszczony z tyłu pojazdu mógł być, w przypadku trafienia pociskiem i pożaru, odcięty za pomocą stalowej żaluzji, co zwiększało bezpieczeństwo załogi. W zasadniczej wersji uzbrojony był w działko kal. 37 mm Puteaux model 1917. Produkowano również czołgi uzbrojone w karabin maszynowy kal. 8 mm lub krótkolufowa armatę kal. 75 mm, oraz czołgi łączności, w których zamiast wieży montowano nadbudówkę z radiostacją (ok. 200 egzemplarzy). Przeznaczone do wsparcia piechoty, nie rozwijał dużej prędkości, ale dobrze radził sobie w terenie, choć niewielka długość gasienic utrudniała pokonywanie rowów i tranzei (z tego względu z tyłu czołgu montowano płyty ułatwiające to zadanie).

Renault FT były pierwszymi czołgami polskich jednostek pancernych. 22 marca 1919 roku, francuski 505 pułk czołgów przeformował się w polski 1 pułk czołgów i 1 czerwca pierwsze czołgi tej jednostki dotarły na platformach kolejowych do Łodzi.

W okresie międzywojennym Wojsko Polskie dokupiło nowsze wersje i podejmowano próby modernizacji istniejących wozów bojowych, ale wobec braku możliwości unowocześnienia tych czołgów, zaprzestano dalszych prac. W przededniu wybuchu II wojny światowej w WP były 102 czołgi Renault, które wykorzystywano jako ruchome posterunki obrony i obserwacji, zaś 32 czołgi, jako drezyny pancerne na podwoziach kolejowych włączono do dywizjonów pociągów pancernych.

Dane taktyczno - techniczne: załoga 2 osoby, silnik Renault o mocy 39 KM, ciężar 6,7 t (6,5 t z karabinem maszynowym), długość 5 m, szerokość 1,74 m, wysokość 2,14 m, pancerz 6-22 mm, uzbrojenie 1 działko kal. 37 mm Puteaux S.A. 1918 lub 1 karabin maszynowy Hotchkiss wz. 25 kal. 7,92 mm, prędkość 7,8 km/h, zasięg 60 km.

A7V

Niemiecki czołg skonstruowany na podstawie decyzji organizacji Allgemeine Kriegsdepartment 7, Abteilung Verkehrswesen powołanej we wrześniu 1916 roku, po pojawieniu się na polach bitewnych pierwszych brytyjskich czołgów. Głównym konstruktorem był Joseph Vollmer, który zdecydował się wykorzystać podwozie pojazdu gąsienicowego Holt, produkowanego na licencji w Austrii. Napęd zapewniały dwa silniki Daimlera o mocy 100 KM każdy, umieszczone centralnie, przy których umieszczono zdublowane stanowiska kierowcy (do jazdy w przód i tył). Największą wadą tego gigantycznego pojazdu była konstrukcja podwozia, ograniczającego możliwość poruszania się w terenie. Ze względu na brak stali, choć armia złożyła zamówienie na 100 pojazdów, wyprodukowali tylko 20 czołgów tego typu, z których 13 wyruszyło do boju 24 kwietnia 1918 roku pod Villers Bretonneux. Tam doszło do pierwszej w historii bitwy czołgów, w której niemieckie wozy bojowe zostały pokonane przez brytyjskie *Mark IV*. Do końca 1918 roku wyprodukowano około 30 pojazdów *A7V Uberlandwagen*, które wykorzystywano do dostarczania zaopatrzenia dla oddziałów na froncie. Ze względu na brak czołgów, Niemcy używali w 4 kompaniach zdobycznych brytyjskich Mk IV uzbrojonych w niemieckie działa.

Dane taktyczno - techniczne: załoga 18 osób, dwa silniki Daimler o mocy 100 KM, ciężar 32 t, długość 8,51 m, szerokość 4,76 m, wysokość 3,17 m, pancerz 20-30 mm, uzbrojenie 1 działo kal. 57 i 6 karabinów maszynowych kal. 7,92 mm, prędkość 8 km/h, zasięg 32 km.

Leichte Panzerspahwagen (MG) (SdKfz 221)

Lekki samochód pancerny przeznaczony do prowadzenia rozpoznania, budowany od 1934 roku, w oparciu o samochód pasażerski . Wprowadzono je do uzbrojenia oddziałów piechoty zmotoryzowanej i oddziałów pancernych. W czasie walk towarzyszyły im z reguły samochody pancerne uzbrojone w działka kal. 20 mm oraz samochody pancerne wyposażone w radiostacje dalekiego zasięgu. Produkcję zakończono w maju 1940 roku i do tego czasu powstało 339 samochodów tego typu.

Dane taktyczno-techniczne: załoga 2 osoby, ciężar 4 t, długość 4,8 m, szerokość 1,95 m, wysokość 1,2 m, silnik Horch 3,5, prędkość 90 km/h, zasięg 320 km, uzbrojenie 1, później 2 karabiny maszynowe MG 34 kal. 7,92 mm, zapas amunicji 1050 nab., pancerz 5-8 mm.

Leichte Panzerspahwagenwagen (Sd Kfz 222)

Samochód pancerny, będący wersją rozwojową lekkiego samochodu *Sd Kfz 221*, z większą wieżyczką, która mogła pomieścić karabin maszynowy. Produkowany od 1936 roku do czerwca 1943 roku, w liczbie 989, służył na wszystkich frontach II wojny światowej.

Dane taktyczno - techniczne: załoga 3, ciężar 4,8 t, długość 4,8 m, szerokość 1,95 m, wysokość 2 m, silnik Horch 3,5 lub 3,8, prędkość 85 km/h, zasięg 300 km, uzbrojenie 1 działko kal 20 mm KwK30 lub 38 i 1 karabin maszynowy MG 34 kal. 7,92 mm, zapas amunicji 180 nab. do działka i 1050 nab. do karainu, pancerz 5-8 mm.

Schwere Panzerspahwagen (Sd Kfz 231) 6-Rad/ Schwerer Panzerspahwagen (Fu) (Sd Kfz 232) 6-rad / Panzerfunkwagen (Sd Kfz 263) 6-Rad

Ciężkie samochody pancerne, budowane przez trzy niemieckie firmy: Daimler-Benz, Büssing-NAG i Magirus od 1932 do 1939 roku, na podwoziu ciężarówek (pierwsze pojazdy były po prostu opancerzonymi samochodami ciężarowymi). Sd Kfz 231 i 232 wprowadzono do oddziałów zmotoryzowanych Wehrmachtu. Sd Kfz 232 wyposażone w radiostacje przydzielono do oddziałów łącznościowych. Brały udział w zajmowaniu Czechosłowacji i walkach w Polsce i Francji. W 1940 roku wycofano je ostatecznie ze służby, ze względu na niewielkie możliwości poruszania się poza utwardzonymi drogami.

Dane taktyczno - techniczne: załoga 4, ciężar 5,3-6 t, długość 5,57 m, szerokość 1,82 m, wysokość 2,25 m, silnik Büssing-NAG G, Daimler-Benz MO9, Magirus s88, prędkość 70 km/h, zasięg 300 km, uzbrojenie 1 działko kal 20 mm KwK30 i 1 karabin maszynowy MG 13 kal. 7,92 mm, zapas amunicji 200 nab. do działka i 1500 nab. do karabinu, pancerz 5-8 mm.

Schwere Panzerspahwagen (Sd Kfz 231) 8-Rad/ Schwere Panzerspahwagen (Fu) (Sd Kfz 232)

Ciężki samochód opancerzony, budowany od 1934 roku na podstawie zamówienia Heerewswaffenamt (Urzędu Uzbrojenia Armii), zmierzającego do wyposażenia oddziałów zmotoryzowanych w transportery zdolne pokonywać trudny teren. Samochody te produkowane do września 1943 roku w liczbie 607, brały udział w walkach na wszystkich frontach II wojny światowej.

Dane taktyczno - techniczne: załoga 4, ciężar 8,3t, długość 5,85 m, szerokość 2,2 m, wysokość 2,35 m, silnik Büssing-NAG L8V, prędkość 85 km/h, zasięg 300 km, uzbrojenie 1 działko kal 20 mm KwK30 lub 38 i 1 karabin maszynowy MG 34 kal. 7,92 mm, zapas amunicji 180 nab. do działka i 2100 (Sd Kfz 231) lub 1050 nab. (Sd Kfz 232) do karabinu, pancierz 5-15 mm.

Dornier Do 17

Niemiecki samolot bombowy i rozpoznawczy, skonstruowany w oparciu o szybki samolot pasażerski i pocztowy. Zakłady Dorniera dokonały niezbędnych zmian konstrukcyjnych. Prototyp V1 oblatano w czerwcu 1935 roku. Produkcja seryjna samolotu bombowego (Do 17E-1) i rozpoznawczego (Do 17F-1) ruszyła w 1936 roku, w zakładach Dorniera w Allmansweiler. Kolejne wersje zostały oznaczone Do 17M, P, R, S, U i Z. W 1937 roku jedną eskadrę wysłano do Hiszpanii w celu zebrania doświadczeń bojowych, które potwierdziły wysokie walory tych maszyn. W chwili wybuchu II wojny Luftwaffe dysponowała 500 egz. Do 17 (475 bombowcami, 9 myśliwcami nocnymi i 16 rozpoznawczymi) w jednostkach liniowych, które wzięły udział w ataku na Polskę. Wady samolotów w pełni wyszły na jaw w czasie bitwy o Anglię w 1940 roku. Choć załogi lubiły te szybkie i bardzo zwrotne samoloty (nazywano je "latającymi ołówkami"), to jednak starcia z nowoczesnymi myśliwcami RAF wykazały, że Do 17 są za słabo uzbrojone i opancerzone. W 1942 roku większość, po wycofaniu z walk, spełniała funkcje pomocnicze (rozpoznawcze, holowanie szybowców, zrzuty zaopatrzenia itp).

Dane taktyczno - techniczne (Do 17Z-2): silniki 2 x Bramo 323P Fafnir o mocy 1000 KM każdy, rozpiętość 18,0 m, długość 15,8 m, maksymalna masa startowa 8835 kg, maksymalna prędkość: 425 km/h, uzbrojenie 6 ruchomych karabinów maszynowych MG15 kal. 7,9 mm, oraz 1000 kg bomb (z reguły 20 bomb po 50 kg lub 4 bomby po 250 kg).

Heinkel He 111

Pierwszy prototyp samolotu zaprojektowanego dla potrzeb cywilnych i wojskowych, wyposażony w dwa silniki BMW VI, oblatano 24 lutego 1935 roku. Podczas prób rozwijał prędkość większą niż wiele ówczesnych samolotów myśliwskich. Drugi prototyp przekazano liniom lotniczym Lufthansa, w celu przeprowadzenia prób. Czwarty prototyp mieścił 10 pasażerów w dwóch kabinach i latał w Lufthansie pod nazwą Dresden. Do 1936 roku sześć seryjnie produkowanych He 111C zakupiły towarzystwa lotnicze.

Samolot w wersji wojskowej He 111B-1 przekazany Luftwaffe w drugiej połowie 1936 roku, rozwijał maksymalną prędkość 340 km/h i mógł przenosić ładunek 1500 kg bomb na odległość 900 km. He 111B-2 z silnikami o większej mocy wszedł do uzbrojenia Legionu Condor i odbył próby bojowe w Hiszpanii, które wykazały, że jest wystarczająco szybki (350 km/h z ładunkiem 750 kg bomb) i dostatecznie silnie uzbrojony (3 karabiny maszynowe MG 15 kal 7,9 mm), aby latać bez eskorty myśliwców. To przeświadczenie o zaletach samolotu przysporzyło Luftwaffe wielu strat w 1940 roku, gdy formacje He-111 znalazły się w ogniu karabinów maszynowych nowoczesnych samolotów myśliwskich Spitfire i Hurricane. Ujawniło się wówczas wiele innych wad: udźwignie bomb okazał się za mały, sposób umocowania karabinów maszynowych nie zapewniał odpowiedniej celności, zwłaszcza przy prowadzeniu ciągłego ognia, magazynki karabinów maszynowych mieściły zbyt mało naboju, a wymiana każdego z nich trwała 5-10 sekund i często strzelec musiał to robić w najbardziej krytycznym momencie ataku myśliwca, co z reguły przesadzało o losie bombowca.

Ze wszystkich wersji He 111 wyprodukowano najwięcej samolotów He 111H. Do 1944 roku powstało ich ponad 5 000. Wykorzystywane były nie tylko jako bombowce. He 111H23 przystosowano do przewożenia spadochroniarzy, a inne samoloty przenosiły pociski kierowane Hs293 i bomby latające V-1. Najbardziej oryginalna konstrukcja był He 111Z Zwilling używany do holowania gigantycznych szyboców Messerschmitt Me 321, który powstał z połączenia dwóch kadłubów H6 centropałatem o długości 6,15 m i wyposażony był w piąty silnik.

Dane taktyczno - techniczne (He 111H-16): silniki 2 x Junkers Jumo 211F-2 o mocy 1350 KM każdy, rozpiętość 22,6 m, długość 16,4 m, maksymalna masa startowa 14 000 kg, maksymalna prędkość 435 km/h, zasięg 1950 km, uzbrojenie 1 najcięższy karabin maszynowy MG 131 kal. 13 mm, 1 podwójny karabin maszynowy MG 81 kal. 7,9 mm, jedno działko MG FF kal. 20 mm, bomby do 2 000 kg.

Junkers Ju 52/3m.

Niemiecki samolot bombowy i transportowy, którego prototyp jako transportowego, jednosilnikowego samolotu oblatano w maju 1932 roku i wkrótce wyposażono go w 3 silniki. Pierwsze cywilne wersje napędzane były silnikami BMW Hornet o mocy 600 KM produkowanymi na licencji Pratt & Whitney. Większość późniejszych wersji miała już silniki BMW 132 o mocy 680-830 KM. Ciekawostką konstrukcyjną było użycie blachy falistej do pokrycia kadłuba i płata. To unikatowe rozwiązanie było patentem Junkersa i pozwalało zwiększyć powierzchnię nośną. W latach 30, Ju 52/3m stał się powszechnie używanym samolotem pasażerskim, mieszczącym 15-17 osób. Niemieckie linie lotnicze Luft-Hansa zakupiły około 120 tych samolotów i za ich pomocą obsługiwały 75% wszystkich przewozów. Doskonała opinia jaka samolot zyskał w służbie cywilnej, zwróciła na niego uwagę dowództwa Luftwaffe, które w 1935 roku zakupiło pierwsze samoloty 3mg3e, zdolne przetransportować 1500 kg bomb, uzbrojone w 2 karabiny maszynowe MG 15. Rok później 450 samolotów (co stanowiło połowę produkcji zakładów Junkersa) wysłano do Legionu Condor, walczącego w Hiszpanii. We wrześniu 1939 roku używano Ju 52/3m do bombardowania Warszawy, aczkolwiek jako samoloty bombowe były już przestarzałe. Z powodzeniem natomiast używano ich do zadań transportowych. Wykorzystywane były również do zrzucania desantu (w Holandii i na Krecie) oraz eksplodowania magnetycznych min morskich. Ponad 3 500 tych samolotów służyło w czasie wojny w Luftwaffe, zyskując przydomek "Tante Ju" ("Ciotka Ju"). Łącznie wyprodukowano 4 845 samolotów, z czego 2 659 w zakładach niemieckich, a resztę we francuskich zakładach Amiot, pracujących na potrzeby Luftwaffe. Najliczniej produkowane wersje to: 3mg5e, 7e, 8e i 14e, różniące się między sobą uzbrojeniem, ładownością, opancerzeniem kabiny pilota itp.

Dane taktyczno - techniczne (Ju 52/3mg7e): 3 x silniki BMW 132T-2 o mocy 830 KM każdy, rozpiętość 29,25 m, długość 18,9 m, masa startowa 11 030 kg, maksymalna prędkość 286 km/h, zasięg: 1300 km.

Junkers Ju 86

Skonstruowany jako samolot pasażerski odbył dziewiczy lot 1 listopada 1936 roku. Ju 86 mieszczące 10 pasażerów lub cargo rozpoczęły regularną służbę w Lufthansie oraz w South African Airways. Już wtedy zakłady Junkersa produkowały wojskową wersję dla potrzeb Luftwaffe i na eksport do Szwecji, Chile, Węgier i Portugalii. W 1938 roku Luftwaffe posiadała 160 samolotów tego typu w wersjach A i D oraz niewielką liczbę Ju 86E i G napędzanych silnikami BMW-132. W 1939 roku zakłady wyprodukowały nową wersję samolotu rozpoznawczego Ju 86P, o powiększonej rozpiętości skrzydeł i z hermatyzowaną kabiną, których z powodzeniem używano do lotów rozpoznawczych nad Wielką Brytanią i na froncie wschodnim. Szczególną zaletą tego samolotu był bardzo duży pułap, ale gdy w lecie 1942 roku trzy Ju 86P zostały zestrzelone przez Spitfire'y nad Morzem Śródziemnym, na wysokości 12 190 m, zakłady Junkersa wyprodukowały Ju 86R o rozpiętości skrzydeł 32,0 m, z dwoma silnikami Jumo 207B-3 o mocy 1000 km każdy, który mógł wbić się na wysokość 14 000 m.

Dane taktyczno - techniczne (Ju 86P): silniki 2 x Jumo 207, rozpiętość 25,6 m, długość 16,46 m, masa startowa 10 400 kg, maksymalna prędkość 360 km/h, zasięg 1 750 km, uzbrojenie 1 karabin maszynowy MG 17 kal. 7,9 mm oraz 250 kg bomb.

Junkers Ju 87 STUKA

Niemiecki samolot bombowy, znany powszechnie pod nazwa "Stuka" (skrót od Sturzkampfflugzeug - bombowiec nurkujący), stał się symbolem Luftwaffe, torującej drogę niemieckim oddziałom pancernym. Zaprojektowany został w 1933 roku przez Hermanna Pohlmana i stanął do konkursu, w którym wzięły udział prototypy bombowców nurkujących, skonstruowane przez zakłady Arado (Ar 81), Heinkla (He 118) i Blohm und Voss (Ha 137). W marcu 1936 roku, po wielu testach porównawczych, władze lotnicze wybrały Ju 87. Prototyp napędzany był silnikiem Rolls-Royce Kestrel V o mocy 520 KM, który przegrzewał się. Próby zwróciły również uwagę na słabości konstrukcji samolotu. W rezultacie w drugim prototypie zainstalowano silnik Jumo o mocy 610 KM. W trzecim prototypie zrezygnowano z podwójnego usterzenia ogonowego oraz wprowadzono kilka innych ulepszeń i w tej wersji ruszyła produkcja seryjna. Pierwszy, seryjnie wytwarzany Ju 87A-1, przeznaczono do prób w dywizjonach. Wojna w Hiszpanii pozwoliła przeprowadzić testy bojowe, ale siły powietrzne i przeciwlotnicze Republikańców były zbyt szczupłe, aby ujawniły się wszystkie wady nowego samolotu. W rezultacie po doświadczeniach hiszpańskich wprowadzono niewielkie poprawki. W wersji Ju 87B zastosowano silnik o większej mocy Jumo 211 (1 200 KM) i te samoloty produkowane były na masową skalę. Jeszcze przed wybuchem wojny uruchomiono produkcję wersji C, przeznaczonej do startów i lądowania na znajdującym się w budowie lotniskowcu Graf Zeppelin. Te samoloty były wyposażone m.in. w odrzucane podwozie, co było konieczne w przypadku wodowania.

Na podstawie doświadczeń z eksploatacji wersji Ju 87B i R (identyczna z D, ale w miejsce bomb pod skrzydłami zainstalowano dodatkowe zbiorniki paliwa, aby zwiększyć zasięg) w 1941 roku ruszyła produkcja samolotów Ju 87D. Zmieniono w nich system chłodzenia, zainstalowano potężniejszy silnik Jumo 211J i potężniejsze uzbrojenie (4 karabiny maszynowe). Udźwig bomb wzrósł do 1800 kg. Pierwsze wersje Ju 87D-1 dotarły do jednostek Luftwaffe na wiosnę 1941 roku i w następnych miesiącach wchodziły do uzbrojenia następnego warianty D.

Najliczniej produkowany był szturmowiec D-3. Samolot w wersji D-4 wyposażony był w dwa pojemniki z 12 karabinami maszynowymi (po 6) MG-81. W wersji D-5, w miejsce karabinów maszynowych, w skrzydłach zainstalowano działka kal. 20 mm. Walki na froncie wschodnim, w czasie których Rosjanie wprowadzili dobrze opancerzone czołgi T-34 i KW-1, nakazały Luftwaffe wprowadzić do boju samoloty Ju 87G-1 przystosowane specjalnie do zwalczania celów opancerzonych. Pod skrzydłami zainstalowano dwa pojemniki, z których każdy zawierał działko BK (Flak 18) kal. 37 mm z ładownicą 6 pocisków. Rekord w walkach z radzieckimi oddziałami pancernymi ustanowił Hans Ulrich Rudel, który w czasie 2 530 lotów zniszczył 519 radzieckich czołgów sam będąc wielokrotnie stracony.

Ostatnia wersja Ju 87H przeznaczona była do celów treningowych.

Do 1944 roku gdy zaprzestano produkcji Ju 87, skonstruowano 5 700 samolotów, które walczyły na wszystkich frontach w Europie i Afryce Północnej.

Dane taktyczno - techniczne: (Ju 87D-1) silnik Junkers Jumo 211J o mocy 1 400 KM, rozpiętość 13,8 m, długość 11,5 m, masa startowa 6 585 kg, maksymalna prędkość 410 km/h, zasięg 1000 km, uzbrojenie dwa strzelające do przodu samolotu karabiny maszynowe MG 17 kal. 7,9 mm, dwa zamontowane z tyłu karabiny maszynowe MG 81 kal. 7,9 mm, oraz 250 kg, 500 kg, 1000 kg lub 1800 kg bomb pod kadłubem i 4 bomby 50 kg, 2 - 250 kg lub 2 - 500 kg pod skrzydłami.

Junkers Ju 88

Najbardziej wszechstronny samolot Luftwaffe pozostawał w służbie od 1939 do 1945 roku i w tym czasie wyprodukowano 14 980 tych samolotów. W styczniu 1936 roku W.H. Evers i A. Gassner rozpoczęli prace projektowe nad stworzeniem bombowca, który zgodnie z zapotrzebowaniem Ministerstwa Lotnictwa mógłby przenosić 800 kg bomb z prędkością 450 km/h. Nad takim samolotem pracowali również konstruktorzy z zakładów Henschla (Hs 127) i Messerschmitta (Bf 162). Pierwszy prototyp Junkersa (Ju 88V-1), napędzany przez dwa silniki Daimler-Benz DB 600Aa o mocy 1000 KM każdy, odbył pierwszy lot 21 grudnia 1936 roku. Dalsze próby doprowadziły do zastosowania w trzecim prototypie silników Junkers Jumo 211A o mocy 1000 KM każdy, dzięki którym Ju 88V3 osiągnął we wrześniu 1937 roku prędkość 520 km/h, co przesadziło o zamówieniu tych samolotów przez Luftwaffe. W dalszym ciągu prowadzone były próby 7 prototypów, z których piaty w marcu 1939 roku ustanowił rekord, przelatując 1 000 km z ładunkiem 2 ton, ze średnią prędkością 516,89 km/h. Pierwsze, seryjnie produkowane Ju 88 A-1 przekazano do jednostek 26 sierpnia 1939 roku, loty bojowe rozpoczęły 26 września tego roku. Napędzane silnikami Jumo 211B-1 lub 211G, uzbrojone były w 4 karabiny maszynowe MG 15 kal. 7,9 mm i mogły przenosić 2 500 kg bomb. Uzbrojenie samolotu okazało się niedostateczne i w wersji A-4 zainstalowano 1 najcięższy karabin maszynowy MG 131 kal. 13 mm oraz 5 karabinów maszynowych MG 81 kal. 7,9 mm. Udźwig bomb został zwiększony do 3 000 kg. Powiększono również rozpiętość skrzydeł do 20,0 m. Łącznie skonstruowano 17 wariantów Ju 88A, jednocześnie trwały prace nad nową wersją. Pierwsze Ju 88B z 1940 roku wyposażone zostały w silniki BMW 801. Nocne myśliwce Ju 88C w lipcu 1940 roku rozpoczęły służbę w nowo sformowanym Nachtjagdgeschwader 1. Zmiany jakie wprowadzono w tej wersji polegały na zastosowaniu pełnego dziobu (w miejsce oszklonego jaki miał Ju 88 bombowiec), w którym zainstalowano dwa działka MG FF kal. 20 mm i dwa karabiny maszynowe MG 17 kal. 7,9 mm). Ponad 3 200 samolotów tej wersji wyprodukowano w kilku wariantach różniących się od siebie uzbrojeniem, silnikami i typem radaru. Najważniejszym był wariant C-4 z 1941 roku o większej rozpiętości skrzydeł i uzbrojony w trzy działka kal. 20 mm i trzy karabiny maszynowe w dziobie. Tak silne uzbrojenie i ciężka antena radarowa obniżały osiągi samolotu, a zwłaszcza jego zwrotność w locie na niższej wysokości. Dlatego zakłady przystąpiły do opracowania nowej wersji G. Prototyp uzbrojony został w 6 działek kal. 20 mm i 1 karabin maszynowy MG 131 zamontowany w tylnej części kabiny dla ochrony przed atakiem z tyłu. W produkcji seryjnej zrezygnowano z dwóch działek montowanych w bocznej części kadłuba, pozostawiając cztery w wyrzuczeniu pod kadłubem. Pierwsze Ju 88G weszły do uzbrojenia na wiosnę 1944 roku. Ostatni wariant G-7 rozpoczął służbę w końcu roku. Łącznie wyprodukowano 800 samolotów w tej wersji. Ostatnie wersje Ju 88 nosiły oznaczenia P, S i T. P były szturmowcami i wyprodukowano niewiele egzemplarzy. W jego kadłubie zamontowano działko kal. 75 mm, ale ponieważ nie przynosiło to zamierzonych rezultatów, zastosowano dwa działka kal. 37 mm i później jedno działko kal. 50 mm. Ju 88S budowany w 3 wariantach był bombowcem napędzanym przez dwa silniki BMW 801D o mocy 1700 KM każdy. Ju 88T był samolotem rozpoznawczym i w wariantcie T-3 mógł rozwinać prędkość 660 km/h.

Dane taktyczno - techniczne (Ju 88A-4): silniki 2 x Junkers Jumo 211J o mocy 1340 KM każdy, rozpiętość 20,0 m, długość 14,3 m, masa startowa 14 000 kg, maksymalna prędkość 470 km/h, zasięg 2500 km, uzbrojenie 1 najcięższy karabin maszynowy MG 131 kal. 13 mm, 5 karabinów maszynowych MG 81 kal. 7,9 mm, bomby do 3000 kg.

Messerschmitt Bf 109 E

Niemiecki samolot myśliwski, jeden z najlepszych w II wojnie światowej, zaprojektował w końcu 1933 roku prof. Willy Messerschmitt i jego współpracownicy Robert Lusser, Richard i Huber Bauerowie w zakładach Bayerische Flugzeugwerke (Stad oznaczenie Bf 109).
Próby prototypów Messerschmitta w maju i październiku 1935 roku wykazały wyższość nad konkurentami Arado, Focke-Wulfa i Heinkla, w związku z tym zakłady Bayerische Flugzeugwerke otrzymały zamówienie rządowe. Pierwsze samoloty produkowane seryjnie od lutego 1937 roku oznaczono Bf 109B-1.
Myśliwce Bf 109B, C i E walczyły w składzie Legionu Condor, w wojnie domowej w Hiszpanii. Doświadczenia z frontu pozwoliły wprowadzić kolejne udoskonalenia, w wyniku których powstały wersje D z silnikiem Daimler Benz DB 600 i E z silnikiem DB 600Aa o mocy 1 100 KM. W 1939 roku wyprodukowano 1 540 samolotów w wersji E-1, a później 1 868 w wersji E-3 i te samoloty stały się podstawowym typem niemieckiego lotnictwa myśliwskiego w bitwie nad Francją i w bitwie o Anglię, w połowie 1940 roku. W styczniu 1941 roku Bf 109F rozpoczęły służbę, zastosowano w nich silnik o większej mocy (1 200 KM) oraz ulepszono sylwetkę aerodynamiczną (m.in. przez zaokrąglenie końcówek skrzydeł i chowanie tylnego kółka). Następny wariant Bf 109G powstał wczesną wiosną 1942 roku, te samoloty były najliczniej produkowane ze wszystkich wersji. W 1943 roku zakłady Messerschmitta przystąpiły do pracy nad zbudowaniem samolotu zdolnego do wykonywania zadań na dużej wysokości. Bf 109H z powiększoną powierzchnią płatów i silnikiem Daimler Benz 601E-1 (ze sprężarką GM-1) mógł rozwinać prędkość 750 km/h na wysokości 10 100 m i osiągnąć pułap 14 600 m. Pomimo tak dobrych wyników zarzucono produkcję tego typu, gdyż próby w jednostkach bojowych na przełomie 1943 i 1944 roku wykazały niebezpieczne drgania statecznika w czasie walki. W listopadzie 1944 roku uruchomiono seryjną produkcję Bf 109K-2 i K-4 z silnikami Daimler Benz DB 605D i DB 605 ASCM lub DCM, zdolnymi rozwinać moc 2 000 KM w czasie startu i 1 800 KM na wysokości 5 000 m. Samoloty te otrzymały kabinę ciśnieniową i potężne uzbrojenie składające się z jednego działka kal. 30 mm i dwóch działek kal. 15 mm. Rozpoczęły służbę na początku stycznia 1945 roku, ale niewiele z nich użyto w walkach. Samoloty ostatniej wersji produkcyjnej K-14 wyposażono w silniki DB 605L (osiągające moc 1 750 KM w locie na wysokości 9 500 m), mogły rozwinać prędkość 727 km/h na wysokości 11 400 m. W latach 1939-1945 wyprodukowano 30 573 samoloty Bf 109 wszystkich typów.

Dane taktyczno - techniczne (Bf 109G-6): silnik Daimler Benz DB 605A, AS lub D o mocy 1475-2000 KM, rozpiętość 9,92 m, długość 8,84 m, maksymalna masa startowa 3 150-3 678 kg, maksymalna prędkość 630 km/h, zasięg 560 km, uzbrojenie 1 działko MK 108 kal. 30 mm, 2 najcięższe karabiny maszynowe MG 131 kal. 13 mm (dodatkowo: 2 działka MG 151 kal. 20 mm lub 2 działka MK 108 kal. 30 mm lub 2 wyrzutnie rakietowe WG 21 lub bomby o wadze do 250 kg).

Messerschmitt Bf 110

Niemiecki, dwumiejscowy samolot myśliwski zaprojektowany w 1934 roku przez Willy'ego Messerschmitta. Prototyp oblatano 12 maja 1936 roku. Pierwsze egzemplarze Bf 110A-0 wyposażono w silniki Junkers Jumo 210B o mocy 610 KM każdy. W następnych wersjach zainstalowano silniki DB 601A o mocy 1 100 KM i one stały się głównymi jednostkami napędowymi dla samolotów wersji C. Pierwsze doświadczenia bojowe w Polsce i sukcesy w walkach z brytyjskimi bombowcami stworzyły wrażenie, że są to doskonałe i groźne samoloty, dopiero zetknięcie z nowoczesnymi myśliwcami brytyjskimi w czasie bitwy o Anglię w połowie 1940 roku zmieniły oceny dowództwa Luftwaffe: od lipca do końca września 1940 roku niemieckie siły powietrzne straciły w walkach 214 Bf 100, co stanowiło 60% stanu z 29 czerwca tego roku. Z tego względu jeszcze w czasie trwania bitwy o Anglię zrezygnowano z wysyłania tych samolotów do walki w dzień lub dodawano im eskortę jednosilnikowych myśliwców. Od 1941 roku wyznaczono im rolę myśliwców nocnych, w której spisały się dobrze. W wersjach F i G zastosowano radar SN-2 Lichtenstein, który zwiększył ich skuteczność działania. W końcu 1941 roku zakłady Messerschmitta przystąpiły do opracowania nowej wersji Bf 110 z silnikami o większej mocy i silniej uzbrojonego. Produkcja najbardziej dopracowanej wersji G-4 rozpoczęła się w czerwcu 1942 roku i te samoloty przejęły główny ciężar obrony Rzeszy przed nocnymi nalotami alianckimi. Do końca wojny wybudowano 5 762 samoloty Bf 110 w wersjach od A do G.

Dane taktyczno - techniczne (Bf 110G-4c): silniki 2 x Daimler Benz DB 605B-1 o mocy 1 475 KM każdy, rozpiętość 16,26 m, długość 13,0 m, maksymalna masa startowa 10 024 kg, maksymalna prędkość 550 km/h, zasięg 900 km, uzbrojenie 2 działa MK 108 kal. 30 mm, 2 działa MG 151 kal. 20 mm, 1 podwójny karabin maszynowy MG 81Z kal. 7,9 mm (Bf 110G-4/R3) lub 2 działa MG 151 kal. 20 mm, 4 karabiny maszynowe MG 17 kal. 7,9 mm i 1 podwójny karabin maszynowy MG 81Z kal. 7,9 mm.

BMW R35

Jeden z podstawowych typów motocykli średnich, używanych przez Wehrmacht, wyposażony w jednocylindrowy silnik czterosuwowy, chłodzony powietrzem, skrzynię biegów o 4 przełożeniach sterowaną ręcznie i wał napędowy z przegubami.

Dane techniczne: silnik BMW R 35 o pojemności 340 cm³ o mocy 14 KM, długość 2100 mm, szerokość 900 mm, wysokość 940 mm, ciężar 180 kg, prędkość maksymalna 100 km/h (z wózkiem bocznym - 85 km/h), zużycie paliwa l/100 km - 5 (z wózkiem bocznym - 6), zasięg ok. 230 km.

DKW NZ350

Standardowy, średni motocykl Wehrmachtu z dwusuwowym silnikiem o pojemności 346 cm³ , używany powszechnie w czasie II wojny światowej. Napęd przekazywany był przez czterostopniową skrzynię biegów, sterowaną ręcznie i nożnie oraz łańcuch.

Dane techniczne: silnik DKW NZ 350 o mocy 11 KM, długość 2030 mm, szerokość 820 mm, wysokość 1000 mm, ciężar 171 kg, prędkość maksymalna 100 km/h, zużycie paliwa 1/100 km - 3,8, zasięg ok. 340 km.

BMW R 12

Ciężki motocykl produkowany w latach 1935-41, używany z wózkiem lub bez, wyposażony był w dwucylindrowy, czterosuwowy silnik chłodzony powietrzem, o pojemności 746 cm³, napędzający tylne koło (przez czterobiegową skrzynię, której biegi zmieniane były ręcznie), za pomocą wałka z przegubem Cardana.

Dane techniczne: silnik BMW R 12 o mocy 18 KM, długość 2100 mm, szerokość 900 mm, wysokość 940 mm, ciężar 188 kg, prędkość maksymalna 100 km/h (z wózkiem bocznym - 85 km/h), zużycie paliwa l/100 km - 5 (z wózkiem bocznym - 6), zasięg ok. 230 km.

Zundapp KS 600

Ciężki motocykl produkowany w latach 1937-40, wyposażony w silnik Zundapp KS 600: dwucylindrowy bokser, chłodzony powietrzem, o pojemności 597 cm³, napędzający koło tylne przez czterostopniową skrzynię biegów (biegi zmieniane ręcznie lub nożnie) i wałek z przegubem Cardana. Początkowo używany był wyłącznie z wózkiem bocznym. Łącznie wyprodukowano 18 tys. tych motocykli.

Dane techniczne: (w nawiasach - z wózkiem bocznym) silnik KS 600 o mocy 28 KM, długość 2165 mm, szerokość 900 mm, wysokość 960 mm, ciężar 205 kg, prędkość maksymalna 120 km/h (100 km/h), zużycie paliwa 1/100 km - 5,5 (6,5), zasięg ok. 270 km (230).

Stoewer R 200 Spezial

Lekki samochód terenowy, produkowany w latach 1938-1940 w zakładach Stoewer oraz BMW i Hanomag (samochody różniły się szczegółami, np. w zakładach BMW montowano silniki sześciocylindrowe). Czterocylindrowy silnik AW2 benzynowy, chłodzony cieczą, napędzał koła przednie i tylne. Samochody te produkowano w wielu wersjach: jako osobowe (Kfz. 1), łączności z zainstalowaną radiostacją (Kfz. 2), warsztatowy (Kfz. 2/40), z przeciwlotniczymi karabinami maszynowymi (Kfz. 4) itd. Łącznie wyprodukowano 13 tysięcy egzemplarzy.

Dane techniczne: silnik AW2 o pojemności 1997 cm³ mocy 50 KM, długość 3900 mm, szerokość 1690 mm, wysokość 1900 mm, ciężar 1780 kg, ładowność 420 kg, prędkość maksymalna 80 km/h, zużycie paliwa 1/100 km - 17, (w terenie 25), zasięg 350 km (w terenie 240).

Mercedes Benz 170 V

Najbardziej masowo produkowany samochód dla Wehrmachtu w latach 1938-1942 (19075 egz.). Czterocylindrowy silnik Daimler-Benz M 136, chłodzony cieczą, napędzał koła tylne. Produkowany był w wielu wersjach, na froncie zyskał uznanie jako dobry, wytrzymały samochód, choć niedostateczna moc i napęd na dwa koła praktycznie uniemożliwiał wykorzystanie go do jazdy terenowej.

Dane techniczne: silnik Daimler-Benz M 136 o pojemności 1697 cm³ mocy 38 KM, długość 4100 mm, szerokość 1690 mm, wysokość 1830 mm, ciężar 1235 kg, ładowność 435 kg, prędkość maksymalna 100 km/h, zużycie paliwa 1/100 km - 13, zasięg 330 km.

Steyr 250

Samochód skonstruowany w austriackich zakładach Steyr, po przyłączeniu Austrii do III Rzeszy w 1938 roku był produkowany na potrzeby Wehrmachtu. Była to pasażerska wersja lekkiej ciężarówki 150. Czterocylindrowy silnik konstrukcji zakładów Steyera napędzał koła tylne. Ze względu na niewielką moc i napęd na dwa koła samochód nie mógł być wykorzystywany do jazdy terenowej. Ogółem wyprodukowano dla Wehrmachtu 1200 tych pojazdów, z czego większość (975 egz.) w 1939 roku.

Dane techniczne: silnik Steyr o pojemności 1158 cm³ mocy 25 KM, długość 4100 mm, szerokość 1700 mm, wysokość 1800 mm, ciężar 1650 kg, prędkość maksymalna 75 km/h, zużycie paliwa 1/100 km - 11,5, zasięg 400 km.

Adler 3 Gd

Samochód terenowy zbudowany w 1936 roku na bazie samochodu osobowego Adler 2,9 Diplomat. Czteroosobowy samochód napędzany 6-cylindrowym silnikiem (napęd na koła tylne), chłodzonym cieczą, wykorzystywano go do przewozu żołnierzy i holowania lekkich dział. W latach 1936-1940 wyprodukowano 4297 tych samochodów.

Dane techniczne: silnik Adler 3 Gd o pojemności 2916 cm³ mocy 60 KM, długość 4800 mm, szerokość 1800 mm, wysokość 2000 mm, ciężar 1850 kg, prędkość maksymalna 80 km/h, zużycie paliwa 1/100 km - 17, zasięg 410 km.

Wanderer W 23S

Samochód cywilny przystosowany w 1937 roku dla potrzeb wojska, produkowany był w dużej liczbie (ok. 5,5 tys.) do roku 1939. Sześciocylindrowy silnik Wanderera, chłodzony cieczą, przekazywał napęd za pośrednictwem czterobiegowej przekładni na koła tylne. Produkowany był w różnych wersjach, z różnymi błotnikami.

Dane techniczne: silnik W 23 S o pojemności 2632 cm³ mocy 60 KM, długość 5000 mm, szerokość 1800 mm, wysokość 2000 mm, ciężar 1650 kg, ładowność 650 kg, prędkość maksymalna 90 km/h, zużycie paliwa l/100 km - 17, zasięg 410 km.

Mercedes-Benz 320

Jeden z większych, osobowych samochodów wojskowych, produkowany w latach 1938-1940 (1764 egz.), wyposażony był w sześciocylindrowy silnik napędzający koła tylne. Metalowe drzwi można było demontować, obniżając masę pojazdu.

Dane techniczne: silnik M 142 o pojemności 3208 cm³ mocy 78 KM, długość 4560 mm, szerokość 1810 mm, wysokość 1720 mm, ciężar 1710 kg, prędkość maksymalna 80 km/h.

Mercedes-Benz G4 (W 31)

Samochód nazywany "generalskim" z ośmiocylindrowym silnikiem i napędem na dwie tylne osie, był produkowany w latach 1933/34-39 w liczbie kilkudziesięciu egzemplarzy, z których dwa, Zakłady Daimler-Benz AG podarowały Adolfowi Hitlerowi. W tym samochodzie Führer wjechał w 1939 roku do Pragi, podczas operacji zajmowania Czechosłowacji przez wojska niemieckie (z Niemiec do granicznej miejscowości eska Lipa przyjechał pociągiem, aby opóźnić wjazd do Pragi, do momentu gdy stałoby się oczywiste, że wojska czeskie nie stawia oporu). W 1939 roku podróżował tym samochodem ze swojego pociągu do rejonu Warszawy. Jeden z takich samochodów Hitler podarował Benito Mussoliniemu - dyktatorowi Włoch. Ciężki i bardzo drogi w eksploatacji, używany był do celów reprezentacyjnych, gdyż jego sylwetka i wygląd odpowiadała charakterowi parad Adolfa Hitlera i jego najbliższych współpracowników. W końcowym okresie wojny, kilka pojazdów wyposażonych w uchwyty do karabinów maszynowych zamontowane z przodu i z tyłu skierowano do walki z partyzantami.

Dane techniczne (1938-39 r.): silnik Daimler-Benz M 24 II o pojemności 5401 cm³ mocy 110 KM, długość 5400 mm, szerokość 1890 mm, wysokość 1800 mm, ciężar 3500 kg, prędkość maksymalna 65 km/h, zużycie paliwa 1/100 km - 27, (w terenie 35), zasięg 500 km (w terenie 360 km).

Horch 830 B

Samochód skonstruowany dla potrzeb cywilnych w 1937 roku przystosowany dla Wehrmachtu. Ośmiocylindrowy silnik Horcha, chłodzony cieczą, napędzał za pośrednictwem czterobiegowej przekładni koła tylne.

Dane techniczne: silnik Horch o pojemności 3517 cm³ mocy 82 KM, długość 4800 mm, szerokość 1800 mm, wysokość 1850 mm, ciężar 1820 kg, ładowność 380 kg, prędkość maksymalna 110 km/h, zużycie paliwa l/100 km - 18, zasięg 350 km.

Horch 901

W 1937 roku do jednostek Wehrmachtu wprowadzono samochód terenowy (mittlere gelandegngige Einheits-Personenkraftwafgen), który używano głównie do holowania lekkich dział przeciwpancernych. Ośmiocylindrowy silnik Horcha, chłodzony cieczą, napędzał za pośrednictwem trzybiegowej skrzyni oś przednia i tylna. Samochód tak oznaczony produkowano do 1940 roku. W tym roku zmieniono nazwę dodając do niej oznaczenie Typ 40.

Dane techniczne: silnik Horch V8 - 3,5 l o pojemności 3517 cm³ mocy 82 KM, długość 4700 mm, szerokość 1860 mm, wysokość 2070 mm, ciężar 3080 kg, ładowność 320 kg, prędkość maksymalna 95 km/h, zużycie paliwa l/100 km - 26, (w terenie 36), zasięg 400 km (w terenie 300).

Opel-Blitz 2,5-32

Jeden z najliczniej produkowanych, wojskowych samochodów ciężarowych na przełomie lat trzydziestych i czterdziestych (łącznie ok. 10 tys. egzemplarzy). Zaprojektowany na początku lat 30 jako półtoratonowa ciężarówka, od 1938 do 1942 roku produkowany był dla potrzeb wojska i wykorzystywany we wszystkich rodzajach sił zbrojnych. Mimo napędu tylko na tylną oś, dobrze radził sobie w terenie.

Dane techniczne: silnik Opel 2,5 litra o pojemności 2473 cm³ mocy 53 KM, długość 5400 mm, szerokość 1940 mm, wysokość 2285 mm, ciężar 3200 kg, ładowność 1650 kg, prędkość maksymalna 80 km/h, zużycie paliwa 1/100 km - 16,5, zasięg 340 km.

Opel-Blitz 3,6-36S

Samochód uznany za najbardziej udana ciężarówkę wojskowa z napędem na oś tylną, produkowany był od 1937 do 1944 roku w liczbie 70 tys. egzemplarzy, z których 25 tys. powstało do 1940 roku. Wyprodukowano wiele wersji, m.in. samochody-cysterny, straży pożarnej, sanitarne, autobusy. Zbudowano również pojazd (3,6 - 6700A) z napędem na wszystkie osie.

Dane techniczne: silnik Opel 3,6 litra o pojemności 3626 cm³ mocy 68 KM, długość 6105 mm, szerokość 2265 mm, wysokość (z plandeką) 2565 mm, ciężar 5800 kg, ładowność 3300 kg, prędkość maksymalna 85 km/h, zużycie paliwa 1/100 km - 25 (w terenie 35), zasięg 320 km (w terenie 230).

Krup L2H43, L2H143

Popularnie nazywany Krup-Protze lub "Schnautzer", uniwersalny samochód z charakterystycznie opadającą maską silnika, był produkowany od 1933 do 1936 roku w wersji L2H 43 i od 1937 do 1941 roku w wersji L2H 143, różniacej się od poprzedniej kilkoma detalami. Czterocylindrowy silnik w układzie bokser, chłodzony powietrzem, napędzał dwie tylne osie. Wykorzystywano je jako ciągniki artyleryjskie, samochody sztabowe, łączności. W 1936 roku Wojsko Polskie zakupiło jedną ciężarówkę i trzy osobowe samochody tego typu.

Dane techniczne: silnik Krup Typ M 304 o pojemności 3308 cm³ mocy 60 KM, długość 5100 mm, szerokość 1960 mm, wysokość 1930 mm, ciężar 2450 kg, ładowność 1150 kg, prędkość maksymalna 70 km/h, zużycie paliwa 1/100 km - 24 (w terenie 30), zasięg 450 km (w terenie 360).

MAN (Einheits-Diesel)

W połowie lat trzydziestych, sześć zakładów motoryzacyjnych przy współpracy z Urzędem Uzbrojenia Armii (Heereswaffenamt), zaprojektowało standardowa 2,5-tonowa ciężarówkę z napędem na trzy osie i silnikiem wysokoprężnym. Podwozia, produkowane głównie w zakładach Henschel i MAN, dostarczano również do zakładów Magirus i Bssing-NAG. Do 1940 roku w tych zakładach oraz w Borgward i Faun, wyprodukowano łącznie 10 300 pojazdów, głównie ze skrzyniami to przewożenia zaopatrzenia dla oddziałów frontowych oraz nadwoziami zamkniętymi, w których instalowano radiostacje oraz w wersji ratowniczej z dźwigiem i wciągarka linowa.

Dane techniczne: silnik wysokoprężny Baumaster HWa 526D o pojemności 6234 cm³ mocy 80 KM, długość 5850 mm, szerokość 2200 mm, wysokość 2760 mm, ciężar 7420 kg, ładowność 2580 kg, prędkość maksymalna 70 km/h, zużycie paliwa 1/100 km - 30 (w terenie 45), zasięg 360 km (w terenie 260).

Phanomen Granit 25H

Cywilny samochód ciężarowy, przystosowany dla potrzeb wojska. Wykorzystywany był głównie jako ambulans do przewozu rannych.

Dane techniczne: silnik Phanomen Granit 25 o pojemności 2497 cm³ mocy 37 KM, długość (ambulans) 5100 mm, szerokość 2040 mm, wysokość 2250 mm, ciężar 2360 kg, ładowność 600 kg, prędkość maksymalna 73 km/h, zużycie paliwa l/100 km - 15,5, zasięg 340 km.

Praga RV

Samochód ciężarowy produkcji czechosłowackich zakładów Ceskomoravska Kolben Danek - Prazska Automobilova Tovarna, od 1935 roku przeznaczony był dla wojska czechosłowackiego i na eksport. Po **zajęciu Czechosłowacji** w 1939 roku przez wojska niemieckie, ciężarówki były wykorzystywane przez Wehrmacht oraz armie państw sprzymierzonych z Niemcami. Do 1939 roku zakłady wyprodukowały 2033 egzemplarzy. Tuż przed wybuchem wojny, prawdopodobnie w lipcu 1939 roku, Wojsko Polskie otrzymało kilkadziesiąt tych pojazdów, których pochodzenia nie udało się ustalić.

Dane techniczne: silnik Praga o pojemności 3468 cm³ mocy 68 KM, długość 5690 mm, szerokość 2000 mm, wysokość 2500 mm, ciężar 3810 kg, ładowność 2000 kg, prędkość maksymalna 70 km/h, zużycie paliwa 1/100 km -35, zasięg 390 km.

Bussing-NAG 900

Planowano, że samochody te będą wykorzystywane jako ciągniki dla lekkich czołgów przewożonych na naczepach. Ostatecznie jednak używano ich do holowania przyczep z zaopatrzeniem i sprzętu inżynierskiego.

Dane techniczne: silnik wysokoprężny GD6 o pojemności 13540 cm³ mocy 130 KM, długość 9900 mm, szerokość 2500 mm, wysokość 2700 mm, ciężar 9500 kg.

Bussing-NAG BN 1 7 (Sd. Kfz. 6)

Transporter półgąsienicowy, produkowany w kooperacji z zakładami Daimler-Benz od 1936 do 1937 roku. W następnym roku kontynuowano produkcję modelu zmodernizowanego, w którym zmieniono m.in. nadwozie.

Dane techniczne: silnik Maybach NL 38 TR o pojemności 3790 cm³ mocy 100 KM, długość 6020 mm, szerokość 2200 mm, wysokość 2500 mm, ciężar 7300 kg, ładowność 1500 kg lub 10-15 żołnierzy, prędkość maksymalna 50 km/h, zużycie paliwa 1/100 km -50 (w terenie 100), zasięg 320 km (w terenie 160).

Typ D 6 (Demag) (Sd. Kfz. 10)

Jeden z najbardziej uniwersalnych pojazdów półgąsienicowych Wehrmachtu, produkowany od 1937 do 1939 roku w wersji D 6, zaś od 1939 do 1944 roku - w wersji D 7, w której zastosowano inny silnik (Maybach HL 42 TRKM) o mocy 100 KM i większy zbiornik na paliwo, umożliwiajacy pokonanie trasy o 70 km dłuższej. Do 1944 roku wyprodukowano w zakładach Demag, Bussing-NAG, Adler, Saurer i Phanomen łącznie 25 tys. tych pojazdów.

Dane techniczne (Typ D 6): silnik Maybach NL 38 TRKM o pojemności 3790 cm³ mocy 90 KM, długość 4750 mm, szerokość 1930 mm, wysokość 1620 mm, ciężar 3400 kg, ładowność 1500 kg lub 8 osób, prędkość maksymalna 65 km/h, zużycie paliwa 1/100 km -38 (w terenie 67), zasięg 230 km (w terenie 130).

Typ HL kl 6 (Borgward) (Sd. Kfz. 11)

Pojazd półgąsienicowy Typ HL kl 5 z zakładów Hansa-Lloyd, produkowany w latach 1938-1939, był wersją rozwojową. Zastosowano silnik o większej pojemności i mocy (HL kl 5 miał silnik Hansa L 3500 L 3485 cm³ o mocy 70 KM). Pojazdy produkowane od 1939 do 1944 roku, o oznaczeniu H kl 6 w zakładach Hanomag, Wanderer, Adler, Skoda miały silniki Maybach HL 42 TUKRM o pojemności 4170 cm³ i mocy 100 KM. Łącznie do 1944 roku wyprodukowano około 25 tys. egzemplarzy, z czego HL kl 6 Borgwarda 2067 egz.

Dane techniczne (Borgward): silnik Maybach NL 38 TUKR o pojemności 3790 cm³ mocy 90 KM, długość 5550 mm, szerokość 2000 mm, wysokość 2150 mm, ciężar 5500 kg, ładowność 1550 kg lub 8 żołnierzy, prędkość maksymalna 52 km/h, zużycie paliwa 1/100 km -45 (w terenie 75), zasięg 240 km (w terenie 140 km).

Typ DB s 8 (Daimler Benz) (Sd. Kfz. 8)

Wersja rozwojowa pojazdu DB s 7, produkowana od 1936 do 1937 roku, w następnych latach została zastąpiona przez pojazdy DB 9 (produkowane do 1939 roku) i Db 10 (do 1944 roku) z silnikami Maybach HL 85 TUKRM o mocy 185 KM. Używane były do holowania dział i przewozu załogi oraz holowania uszkodzonych pojazdów pancernych.

Dane techniczne (Db s 8): silnik Maybach DSO 8 o pojemności 7973 cm³ mocy 150 KM, długość 6800 mm, szerokość 2350 mm, wysokość 2200 mm, ciężar 12600 kg, ładowność 1800 kg lub 12 żołnierzy, prędkość maksymalna 50 km/h, zużycie paliwa 1/100 km - 100.

Hans von Seeckt (1866-1936), generał

Niemiecki oficer sztabowy z czasu I wojny światowej, w latach 1920-1926 był szefem sztabu Reichswehry. Dażył do stworzenia silnej armii kadrowej, która stałaby się załóżkiem nowoczesnej armii powszechnej. Opowiadał się za ścisłą współpracą ze Związkiem Radzieckim, widząc w tym możliwość ominięcia zakazów traktatu wersalskiego i szkolenia na radzieckich poligonach czołgistów oraz próbowania nowych typów czołgów, potajemnie produkowanych w Niemczech. Orientacja rządu niemieckiego na współpracę z państwami zachodnimi (układ w Locarno w 1925 roku) skłoniły von Seeckta do ustąpienia. W latach 1930-32 był posłem do Reichstagu (parlamentu niemieckiego) z ramienia Niemieckiej Partii Ludowej. W latach 1934-35 przebywał w Chinach jako doradca wojskowy Czang Kaj-szeka.

Wilhelm Keitel (1882-1946) feldmarszałek

Żołnierz I wojny światowej, w latach 1926-1933 kierował wydziałem organizacyjnym Sztabu Generalnego Reichswehry (Truppenamtu). Od 1935 roku był szefem Zarządu Ogólnego Wehrmachtu, od lutego 1938 roku - szefem naczelnego dowództwa Wehrmachtu (Oberkommando der Wehrmacht - OKW). 22 czerwca 1940 roku osobiście prowadził negocjacje na temat zawieszenia broni w wojnie z Francją i podpisał akt zawieszenia broni w Compiègne. W uznaniu zasług, został w lipcu 1940 roku, awansowany do stopnia feldmarszałka.

Brał udział we wszystkich najważniejszych naradach dotyczących działań wojennych i podpisywał rozkazy operacyjne: m.in. 6 czerwca 1941 roku podpisał tzw. Kommissarenbefehl - rozkaz rozstrzeliwania radzieckich komisarzy. Po zamachu na **Hitlera** 20 lipca 1944 roku przewodniczył sądowi honorowemu rozpatrującemu zachowanie niemieckich oficerów, co decydowało o losie tych ludzi. 8 maja 1945 roku podpisał w Berlinie (Karlshorst) akt bezwarunkowej kapitulacji niemieckich sił zbrojnych. W 1946 roku stanął przed Międzynarodowym Trybunałem wojskowym w Norymberdze i za zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości został skazany na karę śmierci i powieszony 16 października 1946 roku.

Franz Halder (1884-1972), generał

Oficer sztabowy z lat 1914-18, po I wojnie pozostał w Reichswehrze i był m.in. oficerem sztabu dywizyjnego i szefem Sztabu Generalnego Reichswehry (Truppenamt). W styczniu 1933 roku objął stanowisko szefa sztabu VI okręgu wojskowego w Münster, później dowodził 7 dywizją piechoty, w 1937 roku został zastępcą szefa Sztabu Generalnego ds. szkolenia, następnie zastępcą szefa Sztabu Generalnego ds. operacyjnych. W 1938 roku awansował na stanowisko szefa Sztabu Generalnego wojsk lądowych. Przeciwny Adolfowi Hitlerowi, nie odważył się sprzeciwić Führerowi i brał czynny udział w przygotowaniach do agresji: kierował pracami nad planami operacyjnych działań przeciwko Polsce w 1939 roku, Norwegii, Zachodniej Europie i części lądowej inwazji na Wielką Brytanię w 1940 roku, Grecji, Jugosławii w 1941 roku. Pod jego kierownictwem opracowano plan - agresji na Związek Radziecki ("Barbarossa"). 24 września 1942 roku został zdymisjonowany ze względu na odmienne koncepcje strategiczne. Po zamachu na Hitlera 20 lipca 1944 roku, aresztowano go i zesłano do obozu koncentracyjnego we Flossenbürgu, a następnie w Dachau, skąd wyzwoliły go wojska amerykańskie. Po wojnie, przez 14 lat pracował w wydziale historycznym armii amerykańskiej, za co w 1961 roku nagrodzono go Meritorious Civilian Service Award.

Walther von Brauchitsch (1881-1948), feldmarszałek

Od 1921 roku zajmował wysokie stanowiska w Reichswerze. Po dojściu Hitlera do władzy w 1933 roku, udzielił mu pełnego poparcia i nigdy nie występował przeciwko jego rozkazom, czego powodem była zapewne bezzwrotna pożyczka 80 tys Reichsmark, jaką uzyskał od Hitlera. Od 1938 roku był naczelnym dowódcą wojsk lądowych i kierował kampaniami w Polsce w 1939 roku, a w 1940 roku Danii, Norwegii i na zachodzie Europy. W lipcu 1940 roku otrzymał awans do stopnia feldmarszałka. Głęboko przekonany o sukcesie inwazji na Wielką Brytanię podpisał rozkaz odesłania do obozów pracy przymusowej wszystkich obywateli tego kraju w wieku 17-45 lat, co miało nastąpić po zajęciu wysp. 19 grudnia 1941 roku, został obarczony przez Hitlera winą za niepowodzenia pod Moskwą, utracił stanowisko i do końca wojny nie powrócił do czynnej służby. Oskarżony o zbrodnie wojenne zmarł w więzieniu w 1948 roku, tuż przed rozpoczęciem procesu.

Gerd von Rundstedt (1875-1953), feldmarszałek

W czasie I wojny światowej walczył na froncie wschodnim i zachodnim, będąc dwukrotnie przedstawiany do najwyższego pruskiego odznaczenia Pour la Mérite. Poparł Adolfa Hitlera, choć prywatnie wyrażał pełną dezaprobatę, co zważając na pozycję i prestiż von Rundstedta, Hitler mógł wykorzystać do zdobycia wpływu na kadre oficerską. We wrześniu 1938 roku odszedł w stan spoczynku lecz w sierpniu 1939 roku powrócił do służby. W 1939 roku w Polsce dowodził Grupą Armii "Południe". Od października 1939 roku dowodził Grupą Armii "A", która w czasie kampanii w maju 1940 roku odegrała istotną rolę w przełamaniu obrony alianckiej. W lipcu tego roku, awansowany do stopnia feldmarszałka, otrzymał zadanie dowodzenia wojskami lądowymi, które miały dokonać inwazji na Wielką Brytanię. W 1941 roku dowodził Grupą Armii "Południe" w walkach na Ukrainie. 1 grudnia tego roku za wycofanie wojsk spod Rostowa został odwołany ze stanowiska przez Adolfa Hitlera. Powrócił do służby w marcu 1942 roku obejmując dowództwo obszaru operacyjnego "Zachód". Od połowy 1943 roku podejmował energiczne działania w celu przygotowania wybrzeży Francji do odparcia spodziewanej inwazji wojsk alianckich. Błędnie uznawał, że wojska pancerne nie powinny stacjonować w pasie nadmorskim, co spowodowało gwałtowny konflikt z feldmarszałkiem Erwinem Rommlem i w rezultacie przejęcie przez Hitlera bezpośredniego dowodzenia nad głównymi siłami pancernymi we Francji. 2 lipca 1944 roku ponownie przeszedł na emeryturę. Po zamachu na Hitlera 20 lipca 1944 roku, przewodził sądowi honorowemu badającego sprawy oficerów podejrzanych o udział w spisku. 9 września 1944 roku powrócił na stanowisko głównodowodzącego obszaru "Zachód", lecz obarczony odpowiedzialnością za pozostawienie mostu w Renmagen, który przechwyciły wojska amerykańskie, został ponownie, i ostatecznie zdymisjonowany. Po wojnie oskarżony o zbrodnie wojenne w Polsce, ZSRR i na Zachodzie, ze względu na zły stan zdrowia nie stanął przed sądem i w maju 1949 roku wyszedł na wolność.

Fedor von Bock (1880-1945), feldmarszałek

W okresie międzywojennym, współpracując z dowódcą Reichswehry gen. [Hanssem von Seecktem](#), pomagał tworzyć niemieckie siły zbrojne. We wrześniu 1939 roku dowodził Grupą Armii "Północ" (630 tys. żołnierzy). W 1940 roku, w czasie wojny na zachodzie Europy, dowodził Grupą Armii "B". W lipcu 1940 roku został awansowany na stopień feldmarszałka. W czerwcu 1941 roku dowodził Grupą Armii "Środek" ("Mitte"), atakująca z centrum Polski na kierunku moskiewskim. W grudniu 1941 roku, po załamaniu się uderzenia na Moskwę, został zwolniony, przez [Adolfa Hitlera](#), ze stanowiska, ale już 17 stycznia 1942 roku objął dowództwo Grupy Armii "Południe", które sprawował do lipca 1942 roku. Zwolniony, nie powrócił już do czynnej służby. Zginął w maju 1945 roku, gdy jego samochód został ostrzelany przez brytyjski samolot.

Gunther von Kluge (1882-1944), feldmarszałek

Żołnierz I wojny światowej, ciężko ranny pod Verdun, w 1936 roku objął dowodzenie jednostką, z której w 1939 roku sformowano 4 armię. Był przeciwnikiem Hitlera zdecydowanym obalić go, lecz z powodu fiaska planów zamachu stanu w 1938 roku postanowił wiernie służyć Fuhrerowi. We wrześniu 1939 roku, a następnie w kampanii na zachodzie Europy w 1940 roku dowodził 4 armią. W lipcu 1940 roku otrzymał stopień marszałka polnego. Dowodzona przez niego armia odegrała istotną rolę w walkach w Związku Radzieckim w 1941 roku, gdzie doszła pod Moskwę. W grudniu tego roku objął dowództwo Grupy Armii "Środek". W październiku 1942 roku otrzymał od Hitlera nagrodę w wysokości 250 000 Reichsmark za szczególne zasługi w czasie wojny. W marcu 1943 roku sprzeciwił się planowi spiskowców, którzy chcieli zastrzelić Hitlera w czasie wizyty w kwaterze Grupy Armii "Środek", gdyż obawiał się, że pociski mogą trafić i jego. W październiku 1943 roku odniósł poważne rany w wypadku samochodowym i wrócił do służby dopiero 30 czerwca 1944 roku, zastępując feldmarszałka Gerda von Rundstedta, na stanowisku głównodowodzącego wojskami niemieckimi we Francji. Przekonany o nieuchronności klęski Niemiec, od 15 sierpnia 1944 roku usiłował nawiązać kontakt z dowództwem wojsk alianckich, w sprawie przerwania walk na Zachodzie, jednakże jego działania zostały odkryte przez Służbę Bezpieczeństwa. Kontrywiad odszyfrował aliancką depezę, w której wymieniano nazwisko Klugego, jako negocjatora, w wyniku czego Hitler odwołał go ze stanowiska 17 sierpnia. Kluge, po otrzymaniu rozkazu natychmiastowego powrotu do Berlina, obawiając się konsekwencji, zażył truciznę 18 sierpnia.

Johann Blaskowitz (1883-1948), generał

Rozpoczął służbę w armii w 1900 roku. We wrześniu 1939 roku dowodził 8 armia, w czasie walk w Polsce. 20 października 1939 roku, w stopniu generała-pułkownika objął stanowisko dowódcy niemieckich wojsk okupacyjnych w Polsce. W wyniku konfliktu z gubernatorem Generalnej Guberni Hansem Frankiem, wobec którego protestował przeciwko zbrodniom popełnianym na okupowanych terenach, został usunięty ze stanowiska.

W czasie kampanii francuskiej, w maju 1940 roku, dowodził 9 armia. Od października 1940 roku dowodził 1 armia we Francji. W maju 1944 roku objął pod swoją komendę Grupę Armii "G" na południu Francji. Od stycznia 1945 roku dowodził Grupa Armii "H" w Holandii. Trybunał Norymberski, w procesie nr 12 tzw. Generalskim, uznał go za zbrodniarza wojennego, lecz nie poniósł kary, gdyż w 1948 roku popełnił samobójstwo.

Walter von Reichenau (1884-1942), feldmarszałek

Uczestnik I wojny światowej, od 1 lutego 1933 roku był szefem urzędu ministra, a później Urzędu Wehrmachtu w Ministerstwie Reichswehry. We wrześniu 1939 roku dowodził 10 armią, a w 1940 roku - 6 armią walczącą w Belgii i Francji. 28 maja przyjął kapitulację wojsk belgijskich złożoną przez króla Leopolda. W lipcu 1940 roku został promowany do stopnia feldmarszałka. W 1941 roku, na froncie wschodnim, dowodził 6 armią, która we wrześniu tego roku zajęła Kijów. Od grudnia 1941 roku dowodził Grupą Armii "Południe". Był bezpośrednio odpowiedzialny za zbrodnicze traktowanie jeńców radzieckich, których uważał za podludzi, a jego rozkaz, w którym uzasadniał konieczność brutalnego i bezlitosnego postępowania wobec ludności cywilnej zyskał uznanie Hitlera. Zmarł podczas przymusowego lądowania samolotu, gdy przewożono go do szpitala po udarze mózgu.

Wilhelm List (1880-1971), feldmarszałek

Żołnierz I wojny światowej, od 1923 roku służył w Reichswehrze. Po zajęciu Austrii przez Niemców w 1938 roku dowodził niemieckimi wojskami na terenie tego państwa. We wrześniu 1939 roku, w czasie wojny z Polską, dowodził niemiecka 14 armia. W 1940 roku, w czasie kampanii na Zachodzie, dowodził 12 armia. W lipcu tego roku otrzymał stopień feldmarszałka. W czasie kampanii bałkańskiej w 1941 roku dowodził 12 armia, a następnie od czerwca do października 1941 roku - wszystkimi niemieckimi wojskami na Bałkanach. Od lipca 1942 roku dowodził Grupa Armii "A" na froncie wschodnim. We wrześniu 1942 roku przeszedł w stan spoczynku, gdyż obarczono go winą za niepowodzenia na Kaukazie. W 1948 roku w Norymberdze, został skazany za zbrodnie wojenne na dożywotnie więzienie, lecz ułaskawiony wyszedł na wolność w 1952 roku.

Heinz Guderian (1888-1954), generał

Żołnierz od w 1907 roku, w czasie I wojny światowej był oficerem sztabowym, po wojnie pozostał w wojsku i początkowo służył w straży granicznej, a następnie pracował w Ministerstwie Reichswehry. Przekonany o przełomowym znaczeniu wojsk pancernych na polu bitwy skupił wokół siebie grupę młodych oficerów m.in. Wittera Wilhelma Thome i Walthera von Reichenau, z którymi opracował koncepcje użycia czołgów. Jednakże te poglądy nie znalazły poparcia najwyższych dowódców Reichswehry. Dopiero w 1933 roku, po przejęciu władzy przez Adolfa Hitlera, Guderian uzyskał możliwość szybkiej kariery (w 1934 roku szef sztabu dowództwa wojsk pancernych, następnie dowódca jednej z trzech pierwszych dywizji, od 1938 roku dowódca wojsk szybkich) i realizacji nowej teorii. W 1937 roku napisał książkę "Achtung! Panzer!", w której przedstawiał możliwości i przyszłość broni pancernej. We wrześniu 1939 roku, w czasie walk w Polsce, dowodził XIX korpusem pancernym, który odnosił błyskotliwe zwycięstwa. W 1940 roku poparł plan gen. Ericha von Mansteina, przewidujący uderzenie na Zachód Europy przez Ardeny, uznawane za teren nie przejezdny dla czołgów. W maju tego roku XIX korpus odegrał znaczącą rolę w sforsowaniu Mozy i złamaniu francuskiej obrony w północnej Francji. W 1941 roku, w czasie agresji na Związek Radziecki, dowodził 2 grupą pancerną (później 2 armią pancerną), która odegrała istotną rolę w przełamaniu frontu radzieckiego pod Białymstokiem, Mińskiem i Kijowem. 25 grudnia 1941 roku, w wyniku klęski pod Moskwą, podobnie jak wielu innych najwyższych dowódców, został odwołany przez Hitlera. Powrócił do czynnej służby w 1943 roku, jako generalny inspektor wojsk pancernych. Po zamachu na Hitlera w 20 lipca 1944 roku (wiedział o przygotowaniach spiskowców, lecz ostatecznie odmówił przyłączenia się do nich), przewodniczył sądowi honorowemu, decydującemu o zwolnieniu ze służby oficerów zamieszanych w spisek, co z reguły przesadzało o ich dalszym losie. Od lipca 1944 roku był szefem sztabu generalnego wojsk lądowych, zachowując funkcję generalnego inspektora. 28 marca 1945 roku Hitler po raz drugi pozbawił go wszystkich funkcji wojskowych, gdyż Guderian sprzeciwiał się jego koncepcjom militarnym i personalnym (m.in. Guderian domagał się pozbawienia Heiricha Himmlera możliwości dowodzenia Grupą Armii "Wisła").

Erwin Rommel (1891-1944), feldmarszałek

Oficer niemiecki od 1910 roku, walczył w stopniu porucznika w I wojnie światowej. W 1937 roku, po opublikowaniu książki "Infanterie greift an" ("Piechota atakuje"), zwrócił na siebie uwagę Hitlera i otrzymał stanowiska szefa ochrony Führera. W maju 1940 roku dowodzona przez niego 7 dywizja pancerna odniosła błyskotliwe sukcesy we Francji. W styczniu 1941 roku objął dowodzenie Deutsches Afrika Korps - wojskami niemieckimi wysłanymi przez Hitlera do Afryki Północnej, na pomoc wojskom włoskim: dowodził kolejno korpusem, grupą i armia pancerna, niemiecko-włoskimi wojskami pancernymi. Ponownie udowodnił, że jest doskonałym dowódcą, działającym z wielką wiedzą i fantazją, mistrzowsko operował oddziałami pancernymi, artyleria przeciwlotnicza i lotnictwem. Jednakże słusznie zarzucano mu, że nie liczył się z realnymi możliwościami swoich wojsk, podejmował ryzykowne decyzje i zaniedbywał odpowiednie zabezpieczenie logistyczne podejmowanych operacji. Jednakże o klęsce, w decydującej bitwie pod el Alamejn w 1942 roku, przesadziło lepsze przygotowanie wojsk alianckich, które otrzymały niezbędne dostawy broni, materiałów pędnych i amunicji dla swoich wojsk, gdy Hitler, zajęty wojną w ZSRR nie przywiązywał większej wagi do zaopatrywania Afrika Korps. W lutym i marcu 1943 roku dowodził wojskami niemiecko-włoskimi w Tunezji, broniącymi się przed inwazją aliancką. Przed kapitulacją wojsk "osi", w maju 1943 roku opuścił Tunezję i następnie dowodził wojskami niemieckimi we Włoszech, które rozbrajały byłego sojusznika. Od grudnia 1943 roku, na froncie zachodnim, był dowódcą Grupy Armii "B", na której spoczął od czerwca 1944 roku ciężar walki z desantem sprzymierzonych. Rozgorzyczony porażkami zdecydował się związać ze spiskowcami planującymi obalenie Hitlera i otwarcie zachodniego frontu przed wojskami anglo-amerykańskimi. Jednakże 17 lipca we Francji odniósł poważną ranę, po ataku brytyjskiego myśliwca na samochód, którym jechał, co przekreśliło wszelkie plany powodzenia buntu wojsk niemieckich w tym rejonie Europy. Po powrocie do rodzinnej miejscowości zmuszony został przez wysłanników Hitlera do samobójstwa ze względu na odkrycie jego powiązań z opozycją.

Hermann Hoth (1885 - 1971), generał

Żołnierz od 1904 roku, w 1938 roku objął dowództwo XV korpusu armijnego, który we wrześniu 1939 roku walczył w Polsce, w składzie 10 armii. W końcu 1940 roku objął dowództwo grupy pancerniej, a następnie 3 armii pancerniej. Od października 1941 do czerwca 1942 roku, w czasie walk w ZSRR, dowodził 17 armią, a następnie 4 armią pancerną (rozbita w czasie bitwy stalingradzkiej). Od 1943 roku pozostawał w dyspozycji dowództwa wojsk lądowych. Międzynarodowy Trybunał wojskowy w Norymberdze uznał go za odpowiedzialnego za zbrodnie wojenne i skazał na karę 15 lat więzienia. Wyszedł na wolność w 1954 roku.

Ewald von Kleist (1881-1954), feldmarszałek

Żołnierz I wojny światowej, w lutym 1938 roku przeszedł na emeryturę, lecz w sierpniu 1939 roku powrócił do czynnej służby, obejmując dowództwo XXII korpusu. W 1940 roku objął dowodzenie dwoma korpusami zmotoryzowanymi, które jako grupa pancerna nazwana jego imieniem, odegrały przełomową rolę w walkach we Francji. Od lipca 1940 roku był dowódcą 1 grupy pancerniej, która wzięła udział w agresji na Jugosławię w kwietniu 1941 roku, a następnie w walkach na froncie wschodnim wyróżniła się w bitwie o Kijów, za co w październiku 1941 roku otrzymała status 1 armii pancerniej. W końcu 1941 roku objął dowodzenie Grupą Armii (1 armia pancerna i 17 armia), która odegrała istotną rolę w walkach o Charków (maj 1942 rok). Kleist powrócił do 1 armii pancerniej i po sukcesach w bitwach o Kaukaz, 21 listopada 1942 roku, objął dowodzenie Grupą Armii "A", która znalazła się w okrążeniu. Udało się wyprowadzić wojska z okrążenia. W uznaniu zasług frontowych w lutym 1943 roku otrzymał stopień marszałka polnego. 30 marca został zwolniony ze stanowiska, co było następstwem klęsk poniesionych na Ukrainie. W 1945 roku, schwytyany przez wojska brytyjskie, został odesłany do Jugosławii, gdzie w 1946 roku skazano go na 15 lat więzienia za zbrodnie wojenne i w 1949 roku wydano go Rosjanom. Zmarł w więzieniu w ZSRR w 1954 roku.

Edward Rydz-Śmigły (1886-1941), marszałek Polski

Żołnierz Legionów Polskich (1914-1917), komendant Polskiej Organizacji Wojskowej (1917-1918), w listopadzie 1918 roku wszedł w skład Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej w Lublinie, jako minister spraw wojskowych. Brał czynny udział w wojnie polsko-bolszewickiej m.in jako dowódca 3 armii, dowódca Frontu Południowo-Wschodniego i Środkowego, dowódca prawego skrzydła grupy uderzeniowej w bitwie warszawskiej oraz dowódca 2 armii. 13 maja 1935 roku został Generalnym Inspektorem Sił Zbrojnych (Naczelnym Wodzem w okresie pokoju - stanowisko to objął po zmarłym marsz. Józefie Piłsudzkim). W czasie działań wojennych we wrześniu 1939 roku był Naczelnym Wodzem. 7 września opuścił Warszawę, co wobec braku łączności radiowej dezorganizowało system dowodzenia wojskami. 18 września przekroczył granicę Rumunii, gdzie został internowany. 10 grudnia przedostał się na Węgry, skąd 30 października 1941 roku dotarł do Warszawy. Bezskutecznie usiłował stworzyć tajną organizację wojskowo-polityczną. Przyjmuje się, że zmarł 2 grudnia 1941 roku na serce, jednakże ze względu na warunki ścisłej konspiracji data i okoliczności śmierci nie zostały wyjaśnione ostatecznie.

Wacław Stachiewicz (1894-1973), generał

Żołnierz Legionów Polskich, wcielony do armii austriackiej, zdezerterował na rozkaz komendanta POW płk. Edwarda Śmigłego-Rydza. Służbę w Wojsku Polskim rozpoczął w listopadzie 1918 roku. W latach 1921-1923 studiował w École Supérieure de Guerre w Paryżu. Od sierpnia 1935 roku był szefem Sztabu Głównego Wojska Polskiego. We wrześniu 1939 roku był szefem Sztabu Naczelnego Wodza i po opuszczeniu Warszawy przez marsz. Edwarda Śmigłego-Rydza, w dniach 7-9 września, kierował działaniami wszystkich armii polskich na środkowym odcinku frontu (m.in. wydał zgodę na zwrot zaczepny nad Bzurą). 18 września przedostał się do Rumunii, gdzie został internowany. Po ucieczce z Rumunii został zatrzymany w Belgradzie na rozkaz Naczelnego Wodza i skierowany do Algierii. W 1943 roku przyjechał do Wielkiej Brytanii i przebywał tam do końca wojny bez przydziału służbowego. W 1948 roku wyjechał do Kanady, gdzie zmarł.

Józef Zając (1891-1963), generał

Żołnierz Legionów, walczył w kampanii karpackiej, besarabskiej i wołyńskiej. W latach 1919-1920 studiował w École Supérieure de Guerre. W okresie międzywojennym był m.in. szefem I oddziału Sztabu Generalnego, dowódca 23 dywizji piechoty w Katowicach i Okręgu Korpusu VI Lwów. Od sierpnia 1936 roku był Inspektorem Obrony Przeciwlotniczej Państwa i jednocześnie od stycznia 1937 roku - dowódca OPL Ministerstwa Spraw Wojskowych i lotnictwa (od marca 1939 roku). W czasie kampanii wrześniowej był naczelnym dowódcą lotnictwa i obrony przeciwlotniczej. 17 września przedostał się do Rumunii, a stamtąd do Francji. W październiku 1939 roku został mianowany dowódcą Polskich Sił Powietrznych, a następnie był: od września 1940 roku - zastępca dowódcy 1 korpusu w Szkocji, od września 1941 roku - dowódca Wojska Polskiego na Bliskim Wschodzie, od września 1942 roku - zastępca dowódcy Armii Polskiej na Wschodzie, od marca 1943 roku - dowódca 1 korpusu pancerno-motorowego, od sierpnia 1943 roku - Inspektorem Wyszkożenia Wojska. Zdemobilizowany w 1946 roku, pozostał w Szkocji (studiował na uniwersytecie w Ejdnburgu psychologię i historię sztuki), a następnie wyjechał do Kanady, gdzie zamieszkał w Ottawie.

Emil Przedzimirski-Krukowicz (1886-1957), generał

W czasie I wojny światowej służył jako oficer w armii austriackiej. W 1918 roku wstąpił do Wojska Polskiego. W kampanii wrześniowej dowodził armią "Modlin", a następnie tzw. armią Przedzimirskiego. 26 września, po kapitulacji swojej armii pod Terespołem, dostał się do niewoli. Po wyzwoleniu pozostał na emigracji. Zmarł w Toronto w Kanadzie.

Wincenty Kowalski (1892-1986), generał

Żołnierz 1 Kompanii Kadrowej, od listopada 1918 roku służył w Wojsku Polskim. W marcu 1939 roku, został awansowany do stopnia generała brygady, objął dowodzenie 1 Dywizją Piechoty Legionów, którą prowadził do boju od 1 września 1939 roku. 3 września objął pod komendę również Grupę Operacyjną "Wyszków" (od 6 września nazwana GO Kowalskiego). Ciężko ranny w nogi, gdy prowadził swoich żołnierzy do ataku 22 września, dostał się do niewoli. Uwolniony z oflagu w 1945 roku pozostał na emigracji. Zmarł w Stanach Zjednoczonych, a 6 września 1986 roku urna z jego prochami została przewieziona do Polski i złożona na cmentarzu wojennym w Kłuszynie.

Władysław Bortnowski (1891-1966), generał

Polski oficer, żołnierz Legionów Polskich od 1914 roku (ciężko ranny w bitwie pod Łowczówkiem), od listopada 1918 roku służył w Wojsku Polskim. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 roku. W okresie międzywojennym, po ukończeniu École Supérieure de Guerre w Paryżu, pełnił wiele funkcji sztabowych i dowódczych. 23 marca 1939 roku został dowódcą Armii "Pomorze". 21 września 1939 roku dostał się do niewoli niemieckiej i do końca wojny przebywał w obozie VIIA Murnau, który w kwietniu 1945 roku wyzwoliły wojska amerykańskie. Po wojnie wyjechał do Wielkiej Brytanii i stamtąd w 1954 roku wyemigrował do Stanów Zjednoczonych, gdzie zmarł 21 listopada 1966 roku.

Tadeusz Kutrzeba (1886-1947), generał

Syn oficera armii austriackiej, po ukończeniu Wojskowej Akademii Technicznej w Mödling i kursu inżynieryjnego w Szkole Wojennej w Wiedniu, rozpoczął służbę w armii austriackiej, gdzie awansował do stopnia kapitana saperów. W 1918 roku wstąpił do Wojska Polskiego i w 1920 roku był szefem sztabu Grupy Operacyjnej gen. [Edwarda Rydza-Śmigłego](#), a potem 3 armii i szefem sztabu Frontu Środkowego, a następnie 2 armii. W okresie międzywojennym był m.in. zastępcą szefa Sztabu Generalnego, komendantem Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie i inspektorem armii. We wrześniu 1939 roku dowodził Armia "Poznań" i był inicjatorem działań zaczepnych armii "Poznań" i "Pomorze" nad Bzurą. Po przebicciu się z częścią armii do Warszawy został zastępcą dowódcy Armii "Warszawa" gen. [Juliusza Rómmla](#). Z ramienia dowództwa obrony stolicy prowadził rozmowy kapitulacyjne z Niemcami w dniach 27 i 28 września. 28 września podpisał umowę kapitulacyjną. Od października 1939 do kwietnia 1945 roku przebywał w obozie jenieckim w Hohenstein, gdzie doczekał wyzwolenia przez wojska amerykańskie. Po wojnie organizował w Londynie oddział historyczny w Sztabie Głównym Polskich Sił Zbrojnych. Zmarł na chorobę nowotworową w Londynie. W 1957 roku jego prochy przewieziono do Warszawy i złożono w Alei Zasłużonych na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach.

Juliusz Rómmel (1881-1967), generał

Oficer zawodowy armii rosyjskiej (1903-1917), uczestnik I wojny światowej, od sierpnia 1917 roku brał udział w organizowaniu oddziałów polskich na Ukrainie. Służbę w Wojsku Polskim rozpoczął 3 listopada 1918 roku. 23 marca 1939 roku został dowódcą armii "Łódź", którą dowodził do 7 września 1939 roku, kiedy opuścił swoje oddziały. 8 września przybył do stolicy i objął dowództwo armii "Warszawa", w której skład wchodziły wojska obrony Warszawy i Modlina. 28 września po kapitulacji stolicy dostał się do niewoli niemieckiej i został umieszczony w oflagu VIIA Murnau, gdzie przebywał do chwili uwolnienia przez wojska amerykańskie 30 kwietnia 1945 roku. Po krótkim pobycie we Francji, w lipcu 1945 roku wrócił do Warszawy i zgłosił się do służby w Wojsku Polskim. Do czerwca 1947 roku pełnił funkcję doradcy Naczelnego Dowódcy, a następnie przeszedł w stan spoczynku.

Antoni Szylling (1884 - 1971), generał

Żołnierz I wojny światowej, w której walczył jako oficer piechoty armii rosyjskiej, w grudniu 1917 roku został dowódca 5 pułku strzelców II Korpusu Polskiego na wschodzie. W wojnie polsko-bolszewickiej dowodził XXV brygadą piechoty. W marcu 1922 roku wystąpił na własną prośbę z wojska, lecz powrócił w 1926 roku. W marcu 1939 roku objął dowodzenie armią "Kraków", która w czasie wojny z Niemcami miała bronić śląskie zagłębie przemysłowe i osłaniać Kraków. Wobec ogromnej przewagi nieprzyjaciela (południowego skrzydła 10 armii i 14 armii) armia "Kraków zmuszona była wycofać się, prowadząc ciężkie walki odwrotowe. W czasie walk pod Tomaszowem Lubelskim dostał się do niewoli. Po uwolnieniu z oflagu w 1945 roku pozostał na emigracji. Zmarł w Montrealu w Kanadzie.

Stefan Dąb-Biernacki 1890-1959, generał

Żołnierz I Brygady Legionów Polskich, w Wojsku Polskim służył od 1918 roku. W czasie wojny polsko-bolszewickiej wyróżnił się jako dowódca brygady, a później - dywizji. W czasie kampanii wrześniowej nieudolnie dowodził armią obwodowa "Prusy" i Frontem Północnym. Po bitwie pod Tomaszowem Lubelskim podjął 23 września decyzję o kapitulacji. Przedostał się do Wielkiej Brytanii. W 1940 roku został usunięty z Polskich Sił Zbrojnych za działalność skierowaną przeciwko premierowi Sikorskiemu. Zmarł na emigracji.

Józef Beck (1894-1944)

Żołnierz Legionów Polskich (1914-1918), po przewrocie majowym w 1926 roku, którego był współorganizatorem, pozostał jednym z najbliższych współpracowników Józefa Piłsudskiego. Od 1926 roku był szefem gabinetu ministra spraw wojskowych, od 1930 roku - wicepremierem i wiceministrem spraw zagranicznych (1930-32). W 1932 roku objął stanowisko ministra spraw zagranicznych i do wybuchu wojny, zachowując całkowitą samodzielność, kierował polską polityką zagraniczną. Starał się zachowywać równowagę między sąsiadami ze wschodu i z zachodu. W lipcu 1932 roku zawarł pakt o nieagresji ze Związkiem Radzieckim i w styczniu 1934 roku z Niemcami. Odrzucał możliwość udziału Polski w układach zbiorowego bezpieczeństwa europejskiego, gdyż uważał, że będzie to krępować swobodę polskiej polityki. W 1938 roku nie zdecydował się na przyjęcie propozycji (przedstawianej później jako żądanie) Adolfa Hitlera i niemieckiego ministra spraw zagranicznych - Joachima von Ribbentropa oddania Niemcom Gdańska i budowy korytarza eksterytorialnego z Gdańska do Prus Wschodnich, w zamian za udział Polski w pakcie antykominternowskim. Odrzucił je ostatecznie 5 kwietnia 1939 roku. W 1939 roku zawarł sojusze obronne z Francją (odnowiony układ z 1921 roku) i Wielką Brytanią. Zwróciło to uwagę Hitlera na możliwość zaatakowania Niemiec przez wojska polskie, w przypadku rozpoczęcia przez niego wojny z Francją i Wielką Brytanią i przesadziło o decyzji uderzenia na Polskę w 1939 roku. W końcu sierpnia 1939 roku zaakceptował możliwość współpracy ze Związkiem Radzieckim. Było jednak za późno, aby jego starania mogły wpłynąć na bieg polityki niemieckiej i przeszkodzić w sojuszu radziecko-niemieckim prowadzącym do wojny. W nocy z 17 na 18 września 1939 roku ewakuował się wraz z rządem do Rumunii, gdzie został internowany. Zmarł w Stañesti 5 czerwca 1944 roku. W maju 1991 roku jego prochy zostały sprowadzone do Polski i złożone na cmentarzu na Powązkach.

Józef Lipski (1894-1958)

Od 1934 roku ambasador w Berlinie, bliski współpracownik ministra spraw zagranicznych [Józefa Becka](#). Po wybuchu wojny pozostał na Zachodzie.

Joachim von Ribbentrop (1893-1946)

Od maja 1932 roku działacz nazistowskiej partii NSDAP (jego legitymacja partyjna nosiła numer 1 119 927), był z zawodu kupcem (ożeniony w 1920 roku, z córką Otto Henkella - wytwórcy szampanów, szlacheckie "von" uzyskał w drodze adopcji w 1925 roku). Odegrał dużą rolę w decydującym, dla [Adolfa Hitlera](#), okresie przejmowania władzy. Przyczynił się do zawarcia porozumienia między Adolfem Hitlerem a Franzem von Papenem, co ułatwiło nazistom utworzenie rządu. W 1934 roku został kierownikiem biura ds. polityki zagranicznej partii nazistowskiej. Od października 1936 roku był ambasadorem Niemiec w Londynie. W 1938 roku zastąpił Konstantina von Neuratha na stanowisku ministra spraw zagranicznych. Odegrał istotną rolę w doprowadzeniu do [Anschlusu Austrii i rozbioru Czechosłowacji](#), negocjował i zawierał sojusze wojskowe z Włochami ([pakt stalowy](#)), ze Związkiem Radzieckim ([pakt Ribbentrop-Mołotow](#) i radziecko-niemiecki układ graniczny), z Japonią ([pakt trzech](#)). W 1946 roku uznany winnym zbrodni przeciwko pokojowi, został skazany na karę śmierci przez Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze i stracony 16 października tego roku.

Adolf Hitler (1889-1945)

Przywódca nazistowskiej partii NSDAP, w 1933 roku objął urząd kanclerza i szybko ustanowił władzę dyktatorską w Niemczech, którą wykorzystał do złamania postanowień międzynarodowych traktatów i rozpoczęcia wojny światowej. Syn urzędnika Aloisa Hiedlera (nieślubny syn Marii Anny Schicklgruber, późniejszej żony Georga Hiedlera, zmienił nazwisko na Hitler, zbliżone do nazwiska jego ojczyma) i jego trzeciej żony - Klary, urodzony w austriackim miasteczku Braunau. Ukończył klasztorną szkołę podstawową w Lambach, a następnie szkołę średnią w Steyer. Rodziców stracił wcześniej: ojciec zmarł w 1903 roku, a matka, z którą był szczególnie związany, w 1907 roku. Swoje życie zamierzał poświęcić sztuce, jednakże dwukrotne próby zdania egzaminów do Akademii Sztuk Pięknych w Wiedniu nie powiodły się. W 1912 roku przeniósł się do Monachium. Po wybuchu I wojny światowej, 16 sierpnia 1914 roku zgłosił się ochotniczo do Bawarskiego Pułku Piechoty. Na froncie miał opinię dobrego i odważnego żołnierza. Był dwukrotnie ranny i kilkakrotnie odznaczony, w tym krzyżem żelaznym klasy II i I. Powrócił z wojny w stopniu kaprala i podjął pracę jako agent wywiadu Reichswehry. We wrześniu 1919 roku wstąpił do małej, powstałej w styczniu 1919 roku, partii Deutsche Arbeiterpartei, prezentującej program będący połączeniem socjalizmu, nacjonalizmu i antysemityzmu. Wkrótce przekształcił tę niewielką organizację w Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP). Jego program przewidywał m. in. zerwanie traktatu wersalskiego, stworzenie armii narodowej, wydalenie cudzoziemców, opiekę socjalną państwa. Szybko zyskiwał wpływowych zwolenników, w tym szefa policji miejskiej Pohnera i Wilhelma Fricka (późniejszego ministra spraw wewnętrznych Rzeszy). W lipcu 1921 roku stanął na czele NSDAP, która liczyła już 3 tys. członków i tworzyła oddziały do ochrony zebrań i wieców - Sturmabteilungen (SA). Wykorzystując je, 8 i 9 listopada 1923 roku, podjął nieudaną próbę przechwycenia władzy w Monachium, co miało być pierwszym etapem zamachu stanu, prowadzącego do przejęcia władzy w całych Niemczech. 31 marca 1924 roku został skazany na 5 lat pozbawienia wolności. W więzieniu w Landsbergu napisał książkę "Mein Kampf", w której przedstawił program niemieckiej dominacji w Europie. W październiku 1928 roku poznał Ewę Braun, siedemnastoletnią pomocnicę swojego fotografa Heinricha Hoffmanna, stała się ona jego towarzyszką życia. Po wyjściu z więzienia rozbudował terenowe oddziały partii, która w lutym 1925 roku odzyskała prawo działania i w wyborach w maju 1928 roku zdobyła 12 miejsc w Reichstagu (parlamencie). Dwa lata później program NSDAP poparło 6 milionów wyborców, co dało partii 107 mandatów w parlamencie. W 1932 roku Hitler wysunął swoją kandydaturę na urząd prezydenta i uzyskał w wyborach 36,8 % głosów. 30 stycznia 1933 roku objął urząd kanclerza i w ciągu 5 miesięcy, wykorzystując pożar Reichstagu 28 lutego 1933 roku, i słabości konstytucji niemieckiej (art. 48 dający prawo wydawania rozporządzeń z mocą ustawy) zniszczył niemiecką demokrację, tworząc podstawy państwa totalitarnego na mocy rozporządzenia prezydenta Rzeszy z 28 lutego 1933 roku oraz ustawy z 23 marca 1933 roku. Wkrótce pozbył się najpotężniejszego rywala - szefa SA Ernsta Röhma, dowodzącego zorganizowaną siłą około 1 mln ludzi pod bronią i 3,5 mln rezerwistów, przy pomocy których chciał podbić Europę. W nocy 30 czerwca 1934 roku ("noc długich noży") Röhm i jego najbliżsi współpracownicy zostali wymordowani. W sierpniu 1934 roku, po śmierci prezydenta Paula Hindenburga, objął urząd prezydencki, co w połączeniu ze stanowiskiem kanclerza, dawało mu nieograniczoną władzę dyktatora. Bardzo szybko przy współpracy Rudolfa Hessa, Heinricha Himmlera i Hermann Göringa utworzył aparat terroru i prześladowania przeciwników politycznych i zniszczył opozycję, która do końca nie odegrała żadnej roli. Hitler konsekwentnie zmierzał do realizacji swojego głównego celu, stworzenia przestrzni życiowej dla nowego narodu niemieckiego, który w jego planach miał liczyć 250 milionów ludzi. W marcu 1935 roku odrzucił "dyktat wersalski" (jak określał traktat

wersalski) i wszelkie ograniczenia rozwoju niemieckich sił zbrojnych. W 1838 roku utworzył Oberkommando der Wehrmacht (Naczelne Dowództwo Sił Zbrojnych), które podlegało jemu jako naczelnemu dowódcy. Przekonany o słabości mocarstw zachodnich przystąpił do realizowania polityki ekspansji. W 1838 roku zagarnął Austrię (Anschluss) i uzyskał w Monachium zgodę premierów Wielkiej Brytanii i Francji na przyłączenie do Niemiec części Czechosłowacji, tzw Sudetenlandu. W marcu 1939 roku, łamiąc postanowienia układu monachijskiego, zajął całą Czechosłowację, a 3 kwietnia wydał rozkaz przygotowania planów podboju Polski. 22 sierpnia 1939 roku w czasie odprawy najwyższych dowódców w Obersalzbergu powiedział "(...) Chciałem ustalić możliwe do przyjęcia stosunki z Polską, by najpierw załatwić się z Zachodem, ale ten plan, który mi się najbardziej podobał nie mógł zostać wykonany, bo zmieniły się zasadnicze okoliczności. Stało się dla mnie jasne, że Polska zaatakuje w przypadku konfliktu z Zachodem."

W tym okresie udało mu się zyskać współpracę radzieckiego dyktatora Józefa Stalina, której początkiem był układ Ribbentrop-Mołotow z 23 sierpnia 1939 roku.

1 września rozpoczął II wojnę światową kierując armie Wehrmachtu na Polskę. Wykorzystując sukces planował, że już w listopadzie 1939 roku armie niemieckie uderzą na Zachód, jednakże zdecydowany opór niemieckich generałów oraz nieodpowiednia pogoda sprawiły, że termin ulegał kolejnym przesunięciom i ostatecznie w kwietniu 1940 roku wojska niemieckie dokonały inwazji na Norwegię, aby zabezpieczyć dostawy rudy żelaza dla niemieckiego przemysłu. W maju 1940 roku Niemcy zajęły Danię, podbiły Belgię, Holandię i Francję, a następnie przystąpiły do ataków powietrznych na Wielką Brytanię, co miało poprzedzać inwazję lub zmusić rząd brytyjski do zawarcia pokoju. W drugiej połowie 1940 roku Hitler nakazał rozpoczęcie przygotowań do wojny z ZSRR uznając, że dalsza współpraca ze Stalinem i koegzystencja obydwu mocarstw nie jest możliwa. Planował, że podbój Związku Radzieckiego umożliwi zyskanie przestrzeni życiowej dla narodu niemieckiego, wielkich bogactw mineralnych potrzebnych dla niemieckiej gospodarki i przemysłu zbrojeniowego do wyekwipowania armii, likwidacji Żydów i komunistów oraz zamiany milionów Słowian w niewolników. W czasie agresji na Związek Radziecki, która rozpoczęła się 22 czerwca 1941 roku (plan "Barbarossa"), popełnił wiele błędów strategicznych i politycznych. W grudniu 1941 roku, po uderzeniu Japonii na Pearl Harbor, amerykańską bazę floty na Pacyfiku, wypowiedział wojnę Stanom Zjednoczonym, zwracając w ten sposób przeciwko Niemcom największą potęgę gospodarczą świata. Wraz z pogarszającą się sytuacją na froncie wschodnim, przejmował bezpośrednie kierowanie wojskiem na coraz niższych szczeblach, ograniczając swobodę działania dowódców grup armii i wielokrotnie podejmując katastrofalne w skutkach decyzje. Jego równowaga psychiczna została poważnie zakłócona w wyniku nieudanego zamachu 20 lipca 1944 roku, gdy u jego stóp wybuchła bomba, nie czyniąc mu jednak poważniejszych obrażeń. W opinii wielu badaczy pogorszenie stanu Hitlera w tym okresie było jednak spowodowane rozwojem choroby Parkinsona. W końcu kwietnia 1945 roku napisał testament, w którym twierdził, że nie ponosi odpowiedzialności za śmierć milionów ludzi w podbitych państwach i milionów Niemców oraz, że został zdradzony, a Niemcy okazali się niegodni jego przywództwa. 30 kwietnia 1945 roku, po godz 15.00 prawdopodobnie popełnił samobójstwo, strzelając sobie w usta. Okoliczności śmierci nie zostały całkowicie wyjaśnione.

Heinrich Himmler (1900-1945), Reichsführer SS

Od 1925 roku członek nazistowskiej partii NSDAP, od 1927 roku zastępca dowódcy w osobistej straży Adolfa Hitlera - Schutz Staffeln (SS), dwa lata później stanął na jej czele. Szybko rozbudował tę organizację (z 290 członków do 52 tys. w końcu 1933 roku) i zapewnił całkowitą autonomię w ramach partii nazistowskiej. W marcu 1933 roku, jako szef policji w Monachium założył w Dachau obóz koncentracyjny, w którym osadzono.

5 000 więźniów. W tym czasie bezwzględnie umacniał swoją władzę policyjną. Stworzona przez niego służba bezpieczeństwa (Sicherheitsdienst, SD), ujawniła rzekomy spisek przeciwko Hermannowi Göringowi, kompromitując Gestapo podlegające Göringowi i na polecenie Hitlera przejął kontrolę nad tajną policją. Pozycja Himmlera we władzach Trzeciej Rzeszy wzmocniła się po likwidacji, 30 czerwca 1934 roku w czasie tzw. nocy długich noży, Ernesta Röhma i jego współpracowników.

W 1936 roku Himmler został szefem policji (Reichsführer SS und Chef der deutschen Polizei), a w 1942 roku objął urząd ministra spraw wewnętrznych, skupiając w ten sposób potężną władzę policyjną, gospodarczą i administracyjną, która uzupełniała kontrola nad armia SS - *Waffen SS. Wykorzystał tę władzę do realizacji programu "przestrzeni życiowej" dla narodu niemieckiego. 7 października 1939 roku został mianowany, tajnym dekretem Hitlera, komisarzem Rzeszy do spraw umocnienia niemieckiej narodowości (Reichskommissar für die Festigung des deutschen Volkstums), odpowiedzialnym za zachowanie czystości rasowej na Wschodzie oraz przygotowania programu osiedleńczego na terenie Polski i Związku Radzieckiego. Prawdopodobnie w tym samym czasie (dokładna data nie jest znana, gdyż rozkazy Hitlera przekazywane były ustnie) otrzymał polecenie przystąpienia do "ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej" ("Endlösung der Judenfrage"), co oznaczało likwidację osób narodowości żydowskiej. W czerwcu 1941 roku polecił komendantowi obozu w Auschwitz - Birkenau Rudolfowi Hössowi prowadzić eksperymenty z nowymi metodami masowego uśmiercania więźniów.

Pozycja Himmlera umocniła się po nieudanym zamachu na Hitlera w lipcu 1944 roku. Objął dowództwo Armii Rezerwowej i doprowadził do aresztowania, usuniętego wcześniej ze stanowiska, szefa wywiadu wojskowego adm. Wilhelma Canarisa. W styczniu 1945 roku objął dowództwo Grupy Armii "Ren" (Heeresgruppe "Rhein"), a potem "Wisła" ("Weichsel"), ale na krótko i bez powodzenia, co wynikało z braku kwalifikacji wojskowych. W końcu wojny usiłował podjąć tajne negocjacje z aliantami zachodnimi na temat zawarcia separatystycznego pokoju (m.in za pośrednictwem przedstawiciela Szwedzkiego Czerwonego Krzyża - hrabiego Folke Bernadotte i szwedzkiego bankiera Raula Wallenberga). Hitler, powiadomiony o tych działaniach pozbawił go wszystkich stanowisk. Do 21 maja 1945 roku ukrywał się (prawdopodobnie we Flensburgu), gdzie zaopatrzony w dokumenty funkcjonariusza tajnej żandarmerii polowej, zgolił wasy i przykrył oko czarna opaska. Przypadkowo aresztowany na brytyjskim punkcie kontrolnym Meinstedt, 22 maja zdecydował się ujawnić swoje prawdziwe nazwisko komendantowi obozu. Zabranym przez oficerów kontrwywiadu do Lüneburga, przed przesłuchaniem popełnił samobójstwo przegryzając kapsułkę z trucizną.

Hermann Goering (1893-1946), marszałek Rzeszy (Reichsmarschall)

Najbliższy współpracownik Adolofa Hitlera, dowódca niemieckiego lotnictwa Luftwaffe. W czasie I wojny światowej odniósł, jako pilot myśliwca 22, zwycięstwa powietrzne, wyróżniony najwyższym niemieckim odznaczeniem Pour la Mérité, zakończył wojnę jako dowódca słynnej eskadry Richthofena. W 1922 roku wstąpił do nazistowskiej partii NSDAP i objął stanowisko szefa ochrony Adolfa Hitlera. W 1923 roku brał udział w nieudanym puczu w Monachium, w czasie którego zraniła go policyjna kula, gdy maszerował obok Hitlera na Odeonsplatz. Wywieziony przez żonę do Austrii przebywał tam momentu ogłoszenia amnestii w 1926 roku. Od maja 1928 roku był posłem do Reichstagu, a od 1932 roku - przewodniczącym Reichstagu. W kwietniu 1933 roku objął urząd premiera Prus, gdzie stworzył tajną policję Gestapo oraz dwa pierwsze obozy koncentracyjne w Oranienburgu i Papenburgu. Przyczynił się do wymordowania przeciwników Adolfa Hitlera ("noc długich noży" 30 czerwca 1934 roku). Minister lotnictwa (od stycznia 1933 roku - był komisarzem ds. lotnictwa, od maja 1933 roku - ministrem) przystąpił do organizowania lotnictwa wojskowego, którego posiadania zabraniał traktat wersalski z 1919 roku. W 1935 roku został mianowany naczelnym dowódcą Luftwaffe. W 1936 roku objął stanowisko pełnomocnika ds. planu czteroletniego, a rok później objął kierownictwo państwowego Koncernu Przemysłowego nazwanego jego imieniem. W 1939 roku, za skuteczność działania samolotów Luftwaffe w czasie wojny z Polska oraz bombardowanie Warszawy, nagrodzony został Wielkim Krzyżem krzyża żelaznego. Szczytowy okres kariery i wpływów Goeringa przypadł na rok 1940, gdy samoloty Luftwaffe przyczyniły się do zwycięstw armii hitlerowskiej w Europie. Po zajęciu Francji otrzymał w lipcu 1940 roku specjalnie dla niego utworzony stopień marszałka Rzeszy (Reichsmarschall). Klęska w bitwie o Anglię, brak należytego wsparcia powietrznego dla armii niemieckiej okrajonej pod Stalingradem i nasilające się naloty alianckie na Niemcy, którym Luftwaffe nie była w stanie przeciwdziałać osłabiły jego pozycję. 23 kwietnia 1945 roku przekazał wiadomość Hitlerowi przebywającemu w bunkrze Kancelarii Rzeszy w Berlinie, że gotów jest działać jako następca Führera, co Hitler uznał za akt zdrady. Goering, pozbawiony wszelkich stopni wojskowych i wyrzucony z partii, został aresztowany przez SS. 8 maja oddał się w ręce Amerykanów. Wyrokiem Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze został skazany na śmierć za zbrodnie wymienione we wszystkich punktach aktu oskarżenia, ale 15 października, na dwie godziny przed egzekucją popełnił samobójstwo przegryzając, ukryta w ustach, kapsułkę z trucizną.

Rudolf Hess (1894-1987)

Członek NSDAP od 1920 roku, był najbliższym współpracownikiem Hitlera. Po nieudanym puczu w Monachium w 1923 roku zbiegł do Austrii, lecz dobrowolnie powrócił do kraju i stanął przed sądem. Skazany na 18 miesięcy pozbawienia wolności, odbywał karę w więzieniu w Landsbergu, gdzie przebywał Adolf Hitler. Od 1925 roku był osobistym sekretarzem Hitlera. 21 kwietnia 1933 roku został zastępcą Führera, a w rządzie nazistowskim objął 1 grudnia 1933 roku stanowisko ministra bez teki. Uważany był za trzecią osobę w państwie (po Hitlerze i Hermannie Göringu) i nazywany "sumieniem partii". Od 4 lutego 1938 roku wchodził w skład tajnej rady, która m.in. przygotowywała plany agresji na Polskę. Nie potrafił wykorzystywać swojego stanowiska i pozycji, ani też walczyć o względy Führera i był coraz bardziej odsuwany na dalszy plan. Prawdopodobnie dlatego zdecydował się na szaleńcza wyprawę do Wielkiej Brytanii, aby zawrzeć pokój między obydwojma państwami. 10 maja 1941 roku w samolocie Messerschmitt Bf 110 wystartował z lotniska w Augsburgu i dotarł do Szkocji, gdzie wyskoczył na spadochronie, aby dotrzeć do księcia Hamiltona i przy jego pomocy spotkać się z premierem Winstonem Churchillem. Hitler pozbawił go wszystkich stanowisk i tytułów, i ogłosił, że jest to człowiek umyślowo chory. W 1946 roku stanął przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze i za zbrodnie przeciwko pokojowi został skazany na dożywotnie więzienie. W 1987 roku popełnił samobójstwo w więzieniu Spandau (gdzie od 1966 roku był jedynym więźniem). Okoliczności ucieczki Hessa z Niemiec pozostają dotychczas zagadką. Rząd brytyjski nadał zaskakująco mało rozgłosu całej sprawie, a po wojnie nie ujawnił żadnych dokumentów. Największą sensację wywołał brak blizny na klatce piersiowej człowieka zmarłego w Spandau, która miałaby autentyczny Hess-ranny w czasie I wojny światowej. Dało to podstawy do podejrzeń, że w Spandau przebywał sobowtór Hessa, a on sam zginął w samolocie zestrzelonym przez niemieckie myśliwce lub został zamordowany w Anglii przez wysłanników Hitlera. Wyjaśnienie tej sprawy do końca będzie możliwe dopiero po ujawnieniu dokumentów z archiwów brytyjskich.

Lord Halifax, (Edward F.L. Wood) (1881-1951)

Od lutego 1938 roku był ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii i goraco popierał politykę appeasementu premiera Neville'a Chamberlaina. Jednakże we wrześniu 1938 roku zmienił zapatrywania i, ku konsternacji premiera, sprzeciwił się zawarciu układu w Monachium na warunkach wynegocjowanych w Bad Godesberg. W maju 1940 roku był najpoważniejszym kandydatem do stanowiska premiera rządu brytyjskiego, ale odmówił pełnienia tej funkcji. W grudniu 1940 roku objął urząd ambasadora w Waszyngtonie, co było wyraźnym pozbyciem się go z Londynu przez premiera Winstona Churchilla. Sprawował ten urząd do 1946 roku.

Neville Chamberlain (1869-1940)

Premier rządu brytyjskiego od maja 1937 roku, wybrał politykę ustępstw wobec Adolfa Hitlera (appeasement) licząc że, zapobiegnie wojnie, do której Wielka Brytania nie była przygotowana. Z drugiej strony uważał, że Hitler może być szansa ratunku dla zachodnich demokracji zagrożonych potęgą totalitarnego państwa Stalina. Te poglądy kierowały jego działaniami w czasie negocjacji jakie prowadził we wrześniu 1938 roku z Hitlerem w Berchtesgaden i Bad Godesberg. W Monachium zdecydował się podpisać układ oddający Niemcom część Czechosłowacji (tzw. Sudetenland). Wówczas Führer mógł ugruntować się w przekonaniu, że Wielka Brytania zachowa neutralność wobec wszelkich działań niemieckich w Europie. Chamberlain nie odważył się na podjęcie poważniejszej akcji politycznej wobec Niemiec po wkroczeniu Wehrmachtu do Pragi 15 marca 1939 roku, co było pogwałceniem układu monachijskiego. Dopiero nasilająca się krytyka działań premiera ze strony opozycji skłoniła go do zmiany dotychczasowej polityki. Jednakże wszelkie działania, jak wprowadzenie w kwietniu 1939 roku powszechnego obowiązku służby wojskowej, były spóźnione. Prawdopodobnie Chamberlain rozumiejąc to, usiłował skierować niemiecką agresję na wschód i uniemożliwić zawarcie sojuszu między Polską i Niemcami. Dlatego 31 marca 1939 roku ogłosił w parlamencie gwarancję niepodległości Polski, co zaskoczyło nawet jego najbliższych współpracowników. 25 sierpnia 1939 roku zawarto polsko-brytyjski traktat o pomocy wzajemnej. Po uderzeniu wojsk niemieckich na Polskę, rząd brytyjski, 3 września, wystosował ultimatum żądające zaprzestania agresji niemieckiej, a wobec jego odrzucenia wypowiedział wojnę Trzeciej Rzeszy. 10 maja 1940 roku wobec ostrej krytyki, na forum parlamentu, sposobu działania rządu w sprawie Norwegii zaatakowanej przez Niemców, i zmniejszenia się większości parlamentarnej konserwatystów z 250 do 81 głosów, Chamberlain zrezygnował ze stanowiska premiera. Pozostał w gabinecie nowego premiera Winstona Churchilla jako Lord President for Council, lecz choroba zmusiła go do rezygnacji w październiku 1940 roku. Zmarł na raka 9 listopada 1940 roku.

Edouard Daladier (1884-1970)

Po raz pierwszy objął rząd premiera Francji w 1933 roku, następnie w 1934 roku i ponownie w kwietniu 1938 roku. Z ramienia Francji podpisał **układ w Monachium**. 3 września 1939 roku zadeklarował przystąpienie Francji do wojny. Zmuszony do rezygnacji w marcu 1940 roku ze względu na brak właściwego działania jego rządu w okresie wojny radziecko-fińskiej (listopad 1939-marzec 1940), gdy Francja nie udzieliła pomocy napadniętej Finlandii, objął urząd ministra wojny, a następnie ministra spraw zagranicznych w rządzie premiera Reynauda. W sierpniu 1940 roku aresztowany przez rząd Vichy, został osadzony w twierdzy w Pirenejach. W procesie w Riom, w lutym 1942 roku, był jednym z oskarżonych o spowodowanie klęski Francji. Choć wyrok nie zapadł, pozostał w więzieniu, a od kwietnia 1943 roku w obozie koncentracyjnym w Niemczech. Po wojnie kontynuował działalność polityczną, ale nie zajął eksponowanych stanowisk.

Galeazzo Ciano Di Cortellazzo (1903-1944)

Włoski minister spraw zagranicznych, prawnik z wykształcenia, od 1925 roku poświęcił się służbie dyplomatycznej, ale błyskotliwą karierę rozpoczął w 1930 roku, gdy poślubił Edde Mussolini - córkę dyktatora Włoch. W 1935 roku objął stanowisko ministra prasy i propagandy, z którego zrezygnował, aby podjąć służbę pilota samolotu bombowego w czasie wojny z Abisynią. W 1936 roku powrócił do Rzymu, gdzie otrzymał urząd ministra spraw zagranicznych. W październiku 1936 roku podpisał w Berlinie traktat tworzący "oś" Berlin-Rzym. Uważał, że akt ten jest potwierdzeniem potęgi Włoch, szybko jednak uznał, że współdziałanie z Niemcami doprowadzi do klęski Włoch. Doradzał Mussoliniemu zdystansowanie się od Hitlera, lecz błyskotliwe zwycięstwa Niemców w wojnie z Francją zmieniły podejście Ciano. W mundurze majora lotnictwa wręczył 10 czerwca 1940 roku ambasadorom państw sojuszniczych akt wypowiedzenia wojny, a 23 czerwca obok marsz. Pietro Badoglio brał udział w negocjacjach na temat warunków zawieszenia broni w wojnie z Francją. W lipcu 1940 roku opowiadał się za jak najszybszym opanowaniem Grecji. Rozwój sytuacji militarnej (zatrzymanie wojsk niemieckich pod Moskwą w grudniu 1941 roku) i politycznej (przystąpienie Stanów Zjednoczonych do wojny w grudniu 1941 roku) przekonały Ciano, że dalszy sojusz z Niemcami doprowadzi Włochy do zguby. W lutym 1943 roku usunięty ze stanowiska ministra spraw zagranicznych (dano mu urząd ambasadora Włoch w Watykanie), pozostał członkiem Wielkiej Rady Faszystowskiej, która podjęła 24 lipca 1943 roku decyzję o pozbawieniu władzy Mussoliniego i mianowaniu marsz. Pietro Badoglio premierem nowego rządu. Po uwolnieniu Mussoliniego przez niemieckich komandosów, Ciano został podstępnie aresztowany przez Niemców, skazany przez faszystowski trybunał na śmierć i rozstrzelany w Weronie 11 stycznia 1944 roku.

Benito Mussolini (1883-1945)

Twórca i wódz (duce) włoskiego faszyzmu. Związany w młodości z ruchem socjalistycznym. Podczas pobytu w Szwajcarii zarabiał na życie pisaniem artykułów do lewicowej prasy, a po powrocie do Włoch przyłączył się do ekstremistycznej frakcji Kongresu Partii Socjalistycznej. W latach 1912-1914 był wydawcą socjalistycznego dziennika "Avanti" i na jego łamach prezentował poglądy antyklerykalne i pacyfistyczne. Po wybuchu I wojny światowej w 1914 roku zmienił zapatrywania i wzywał Włochy do przystąpienia do wojny, gdyż widział w tym szansę dla rewolucji socjalnej, przejęcia władzy przez socjalistów i rozwiązania historycznych problemów terytorialnych Włoch. 31 sierpnia 1915 roku został wcielony do 11 pułku bersalierów i 23 lutego 1917 roku odniósł ciężką ranę w czasie prób miotacza min. 23 marca 1919 roku założył partię faszystowska Fascio di combattimento, która w 1921 roku przekształciła się w Narodową Partię Faszystowską (Partito Nazionale Fascista) i uzyskała poparcie przemysłowców zaniepokojonych falą strajków okupacyjnych szerzących się we Włoszech od 1920 roku. 28 października 1922 roku zorganizował marsz na Rzym, w wyniku którego król Wiktor Emanuel III powierzył mu misję utworzenia rządu. Wkrótce przejął pełnię władzy w państwie wykorzystując błąd partii opozycyjnych, które po wyborach w 1924 roku opuściły parlament, co zalegalizowała ustawa z 24 grudnia 1925 roku o uprawnieniach szefa rządu. W następnych latach wyeliminował opozycję i zlikwidował związki zawodowe. Sukcesy gospodarcze (m.in. w ciągu pierwszych 12 lat rządów Mussoliniego produkcja żelaza i stali została podwojona) i socjalne przyniosły mu poparcie społeczeństwa wyrażone w wyborach 24 marca 1929 roku. W polityce zagranicznej szukał zbliżenia z państwami Europy Zachodniej, jednakże nie mógł tego pogodzić z polityką odtworzenia rzymskiego imperium. 3 października 1935 roku Włosi uderzyli na Etiopię, co spowodowało ostry konflikt dyplomatyczny z Wielką Brytanią i Francją. Pogorszenie stosunków z mocarstwami demokratycznymi skierowało jego politykę w stronę Niemiec, wobec których pozostawał dotychczas nieufny. Udział wojsk włoskich i niemieckich w wojnie domowej w Hiszpanii zbliżył obydwa państwa. 25 października 1936 roku Włochy zawarły sojusz z Niemcami ("oś"), 6 listopada 1937 roku przystąpiły do paktu antykominternowskiego, a 11 grudnia 1937 roku wystąpiły z Ligi Narodów. W 1938 roku, wobec narastającego kryzysu czechosłowackiego, Mussolini przejął inicjatywę proponując Adolfowi Hitlerowi podjęcie rokowań z Wielką Brytanią i Francją. 30 września 1938 roku podpisał jeden z sygnatariuszy zawarty w Monachium. Nie zareagował na złamanie postanowień układu przez Hitlera, który w marcu 1939 roku, bez konsultacji z sojusznikiem zajął całą Czechosłowację. Mussolini przekonany o potęgę Rzeszy zdecydował się na zacieśnienie sojuszu, czego wyrazem było zawarcie paktu wojskowego 22 maja 1939 roku (pakt stalowy). Nie zgodził się na przystąpienie do działań wojennych i 25 sierpnia 1939 roku, powiadomił Hitlera, że Włochy nie są przygotowane do wystąpienia zbrojnego przeciwko Polsce ze względu na brak surowców i sprzętu. Jednakże pod wrażeniem niemieckich zwycięstw zmienił politykę. W maju 1940 roku podjął decyzję o przystąpieniu Włoch do wojny i 10 czerwca 1940 roku wypowiedział wojnę Francji i Wielkiej Brytanii. Wkrótce wojna przyniosła Włochom wiele niepowodzeń na Bałkanach i w Afryce Północnej. Ostatecznie inwazja aliantów na Sycylię w 1943 roku przesadziła o obaleniu Mussoliniego przez Wielką Radę Faszystowską 24 lipca 1943 roku. Następnego dnia został aresztowany i uwięziony na wyspie Poncze, później na Maddalene, a ostatecznie wywieziono go do hotelu "Campo Imperatore" w masywie górskim Gran Sasso, skąd odbili go spadochroniarze niemieccy. We wrześniu 1943 roku, w północnej części Włoch okupowanej przez Niemców, utworzył republikę faszystowską (tzw. republikę Salo). W 1945 roku w czasie ucieczki do Szwajcarii przed zbliżającymi się wojskami alianckimi został przypadkowo schwyty i mimo przebrania niemieckiego oficera rozpoznany przez partyzantów i rozstrzelany 27 kwietnia 1945 roku. Po śmierci jego zwłoki

(oraz zwłoki jego kochanki Clary Petacci) powieszono za nogi na placu w Mediolanie. Kilkanaście lat później rodzina ekshumowała jego prochy i złożyła w rodzinnym grobowcu w San Cassiano.

Wiaczesław Mołotow (1890-1986)

Jeden z najbliższych współpracowników Józefa Stalina, w decydującym dla Europy okresie kierował radziecką polityką zagraniczną.

Od 1921 roku - sekretarz KC RKP(b), od 1926 roku - członek Biura Politycznego WKP(b), poparł Stalina w walce o władzę, co zagwarantowało mu najwyższe stanowiska państwowe. W 1930 roku objął urząd przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych (premiera rządu ZSRR) i wiernie realizował stalinowską politykę kolektywizacji, a w latach 1937-38 - wielkiej czystki w wojsku i partii, w której wyniku straciło życie wiele milionów ludzi.

W maju 1939 roku, pozostając premierem, zastąpił na stanowisku komisarza spraw zagranicznych Maksima Litwinowa, uważanego za polityka o sympatiach pro-zachodnich. W sierpniu 1939 roku podpisał układ o nieagresji z Niemcami (zwany układem Ribbentrop-Mołotow), co umożliwiło Adolfowi Hitlerowi rozpętań II wojny światowej. 28 września 1939 roku podpisał układ o przyjaźni i granicy z Niemcami, będący w istocie rozbiorem Polski. 12 listopada 1940 roku przybył do Berlina, aby negocjować warunki przystąpienia Związku Radzieckiego do "osi" Berlin-Rzym-Tokio, ale z polecenia Stalina, przedstawił żądania terytorialne, których Hitler nie mógł zaakceptować. Po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej 22 czerwca 1941 roku pierwszy wygłosił przemówienie radiowe informujące o rozpoczęciu wojny. W lipcu 1941 roku podpisał układ o pomocy wzajemnej z Wielką Brytanią i następnie w październiku protokół o pomocy wojskowej Stanów Zjednoczonych (Lend-lease). W latach 1943-1945 brał udział w najważniejszych konferencjach. Był jednym z twórców tzw. Ładu jałtańskiego gruntującego hegemonię Związku Radzieckiego w Europie Wschodniej. Po wojnie popadł w niełaskę Stalina, na którego polecenie w 1949 roku aresztowano jego żonę Polinę Żemczużynę, z pochodzenia Żydówkę i wkrótce został odwołany ze stanowiska ministra spraw zagranicznych. Po śmierci Stalina w 1953 roku, wszedł w skład tzw. I triumwiratu (Beria, Malenkow, Mołotow) i ponownie objął stanowisko ministra spraw zagranicznych. W czerwcu 1957 roku, na plenum KC KPZR, podjął nieudaną próbę obalenia sekretarza generalnego Nikitę Chruszczowa, za co został usunięty z Komitetu Centralnego i wysłany w charakterze ambasadora do Mongolii. Później był szefem misji ZSRR przy Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej w Wiedniu. W 1961 roku za wysłanie krytycznego oświadczenia przed XXII Zjazdem KPZR został usunięty z partii i wysłany na emeryturę.

Józef Stalin (1878-1953)

Radziecki dyktator, miał bezpośredni wpływ na politykę europejską i rozwój sytuacji na kontynencie w decydującym okresie lat 1939-45.

Jego prawdziwe nazwisko brzmiało Iosif Wissarionowicz Dżugaszwili. W 1898 roku, jako uczeń seminarium duchownego w Tyflisie, wstąpił do Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji, za co wkrótce wydano go ze szkoły. W 1902 roku związał się z ruchem bolszewickim. Wielokrotnie aresztowany, w 1913 roku został zesłany na Syberię, gdzie pozostał do chwili uwolnienia w wyniku rewolucji lutowej 1917 roku. Po powrocie do Piotrogradu wznowił działalność rewolucyjną. W pierwszym rządzie bolszewickim był ludowym komisarzem ds. narodowości. W 1922 roku, gdy objął stanowisko sekretarza generalnego Komitetu Centralnego partii komunistycznej, miał już wystarczająco silną pozycję, aby w ciągu najbliższych lat (po śmierci Lenina, który zmarł w 1924 roku) zniszczyć opozycję, w wyniku czego uzyskał władzę dyktatorską. Ogarnięty idea stworzenia nowego społeczeństwa i nowej gospodarki państwa w końcu 1929 roku podjął decyzję o kolektywizacji gospodarki rolnej. W ramach pierwszego planu pięcioletniego stworzono, kosztem setek tysięcy ofiar, podstawy industrializacji kraju.

W grudniu 1934 roku, wykorzystując śmierć Siergieja Kirowa, popularnego działacza partyjnego z Leningradu (prawdopodobnie zamordowanego na rozkaz Stalina), rozpoczął falę czystek w partii i w wojsku, której największe nasilenie przypadło w latach 1937-1938. Sterroryzowanie społeczeństwa i wojska dało Stalinowi nieograniczoną władzę, którą sprawował do końca życia. Jednakże zlikwidowanie doświadczonej kadry dowódczej rozbiło siłę bojową Armii Czerwonej.

W końcu lat trzydziestych Stalin odrzucał przez rządy demokratyczne Zachodniej Europy zbliżanie się do Hitlera. W sierpniu 1939 roku zdecydował się zawrzeć układ o nieagresji z Niemcami (pakt Ribbentrop-Mołotow), który umożliwił Hitlerowi rozpoczęcie wojny, zaś Stalinowi dawał możliwość odłożenia w czasie konfliktu z Niemcami i przygotowania Armii Czerwonej do uderzenia na Zachodnią Europę. 17 września wojska radzieckie rozpoczęły agresję przeciwko Polsce, a późniejsze ustalenia (niemiecko-radziecki układ o granicach i przyjaźni) potwierdziły rozbiór Polski i umożliwiły podporządkowanie republik bałtyckich oraz rozpoczęcie wojny z Finlandią i zaanektowanie części tego państwa. Stalin rozważał przystąpienie do państw "osi", jednakże nie zaakceptował propozycji Hitlera (przedstawionej ludowemu komisarzowi spraw zagranicznych Wiaczesławowi Mołotowowi na spotkaniu 12 listopada 1940 roku w Berlinie) budowania radzieckiej strefy wpływów "w stronę Oceanu Indyjskiego". Zdecydowany zyskać jak najwięcej czasu na przygotowanie Armii Czerwonej nie reagował na napływające ostrzeżenia o zbliżającej się agresji wojsk niemieckich 22 czerwca 1941 roku.

Rozmiar klęski w pierwszym okresie wojny skłaniał go do rozpoczęcia rokowań pokojowych z Niemcami, które jednak nie zostały podjęte przez Hitlera, pewnego całkowitego zwycięstwa. Od początku wojny Stalin jako premier rządu radzieckiego (od maja 1941 roku), przewodniczący Państwowego Komitetu Obrony oraz naczelny dowódca radzieckich sił zbrojnych kierował wszystkimi działaniami Armii Czerwonej zdecydowany powstrzymać napór wojsk niemieckich, bez względu na ofiary wśród żołnierzy i ludności cywilnej. Wprowadził terror wobec oddziałów cofających się pod naporem wroga i dowódców, którzy nie wykonali rozkazów obrony. W nowej sytuacji politycznej, jaka powstała po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej Stalin, zmuszony był nawiązać sojusz z Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi i uzyskał poważny wpływ na prezydenta Franklina D. Roosevelta. W czasie konferencji w Teheranie, w listopadzie 1943 roku, opowiedział się za dokonaniem inwazji na północną Francję, która angażując wojska zachodnich aliantów na zachodzie Europy pozostawiała Armii Czerwonej możliwość wkroczenia na terytoria państw Europy Środkowej i

Południowo-wschodniej. W czasie konferencji w Jałcie w lutym 1945 roku uzyskał potwierdzenie radzieckiej strefy wpływów w Europie. Po zakończeniu wojny doprowadził do rozbitcia demokratycznych partii w państwach Europy Środkowej i ustanowienia tam rządów komunistycznych, uległych wobec Moskwy. W tym czasie przystąpił do kolejnej rozprawy z najwyższymi dowódcami Armii Czerwonej, obawiając się ich popularności i wpływów. Sygnałem do nowych czystek miało być aresztowanie bohatera Wojny Narodowej Gieorgija Żukowa, co jednak nie udało się, gdyż inni najwyżsi oficerowie stanęli w jego obronie, obawiając się nowej fali czystek. Zmarł 5 marca 1953 roku.

Joseph Goebbels (1897-1945)

Jeden z najbliższych współpracowników Adolfa Hitlera, wstąpił do nazistowskiej partii NSDAP w 1924 roku i od listopada 1928 roku kierował propagandą partii. W 1927 roku założył czasopismo "Der Angriff", będące organem partii nazistowskiej w Berlinie, które wydawał do 1933 roku. W wyniku jego sugestii Hitler zaczął używać tytułu Führer. Po przejęciu władzy przez nazistów w 1933 roku, Goebbels objął urząd ministra propagandy i oświecenia publicznego. Z ogromną zręcznością i wyczuciem tworzył obraz Wodza i upowszechniał idee nazistowskie, zjednując Hitlerowi uznanie i posłuszeństwo społeczeństwa. Całość niemieckiego życia kulturalnego starał się podporządkować ideologii nazistowskiej, czemu służyła utworzona w 1933 roku Izba Kultury Rzeszy. W końcowym okresie wojny opowiadał się za kontynuowaniem walki bez względu na ofiary wśród ludności cywilnej. Mianowany przez Hitlera pełnomocnikiem Rzeszy ds. wojny totalnej stał się trzecim, po Führerze i Heinrichu Himmlerze, najpotężniejszym człowiekiem w państwie. Wprowadził 60-godzinny tydzień pracy, zakazał wszelkich form rozrywki oraz zaczął tworzyć specjalne bataliony z oddziałów służby medycznej. W kwietniu 1945 roku przeniósł się wraz z rodziną do bunkra Hitlera. W testamencie politycznym Führera otrzymał stanowisko kanclerza Rzeszy. 1 maja 1945 roku zabił żonę (po uprzednim zamordowaniu przez nią i dr Stumpfeggera sześciorga dzieci, których imiona zaczynały się na H na cześć Hitlera), po czym popełnił samobójstwo.

Pakt Ribbentrop - Mołotow

Niemiecko-radziecki układ o nieagresji podpisany w nocy 23/24 sierpnia 1939 roku w Moskwie przez ministra spraw zagranicznych Niemiec - [Joachima von Ribbentropa](#) i ludowego komisarza spraw zagranicznych Związku Radzieckiego - [Wiaczesława Mołotowa](#). Stanowił, że obydwa państwa nie będą podejmować przeciw sobie aktów agresji, a w przypadku gdy jedno z nich stanie się obiektem działań wojennych trzeciego państwa, drugie nie wesprze działań trzeciego państwa. Do układu dołączono tajny protokół (którego istnieniu Związek Radziecki zaprzeczał przez kilkadziesiąt lat) ustalający podział Europy Środkowo-wschodniej między obydwa państwa. Art 2. ustanawiał granicę stref interesów Niemiec i Związku Radzieckiego na obszarze państwa polskiego, wzdłuż linii rzek Narwi, Wisły i Sanu (linię tę skorygowano w niemiecko-radzieckim układzie o granicach i przyjaźni z 28 września 1939 roku). Zawierając układ ze Związkiem Radzieckim [Hitler](#) zyskiwał pewność, że po rozpoczęciu wojny, Związek Radziecki nie udzieli pomocy Polsce, tym samym umożliwił rozpętań II wojny światowej. Bezpośrednią konsekwencją paktu było również wkroczenie wojsk radzieckich na polskie ziemie wschodnie 17 września 1939 roku.

Traktat Wersalski 28.06.1919 rok

Jeden z głównych traktatów paryskiej konferencji pokojowej, trwającej od 18 stycznia 1919 roku do 21 stycznia 1920 roku, w której brało udział 27 zwycięskich państw (w tym Polska reprezentowana przez I. Paderewskiego, R. Dmowskiego oraz W. Grabskiego), podpisany 28 czerwca 1919 roku w pałacu wersalskim pod Paryżem. Państwa pokonane w I wojnie światowej (Niemcy, Austro-Węgry, Turcja, Bułgaria) nie zostały dopuszczone do konferencji, jedynie podpisały traktaty. Rosja Radziecka nie została zaproszona, gdyż mocarstwa Ententy nie uznawały rządu bolszewickiego. Pierwsza część traktatu liczącego 440 artykułów (artykuły 1-26) dotyczyła powołania Ligi Narodów. Dalsze części stanowiły, że Niemcy muszą oddać innym państwom Europy określone ziemie: m.in. Francji - Alzację i Lotaryngię, Belgii - Eupen i Malmedy oraz Morsnet, Polsce - Wielkopolskę i Pomorze Gdańskie (bez Gdańska, który uzyskał status Wolnego Miasta), zaś na Mazurach i Górnym Śląsku miały zostać przeprowadzone plebiscyty, które zadecydowałyby o przynależności państwowej tych ziem. Na terenie lewobrzeżnej Nadrenii i 50-kilometrowym pasie wzdłuż prawego brzegu Renu zakazano Niemcom posiadania wojsk. Niemcy zobowiązywały się do poszanowania suwerenności Austrii i wyrzekały się Anschlussu. Część V traktatu zabraniała Niemcom wprowadzania powszechnego obowiązku służby wojskowej i ograniczała liczebność zawodowej armii Reichswehry do 100 tys. żołnierzy, bez broni pancernej i lotnictwa. Marynarka wojenna (Reichsmarine) mogła posiadać 6 pancerników, 6 lekkich krążowników, 12 kontrtorpedowców (niszczycieli) i 12 torpedowców. Traktat zabraniał wprowadzenia do uzbrojenia sił morskich okrętów podwodnych i lotnictwa morskiego, ograniczył liczebność personelu marynarki do 15 tys ludzi, ustalił, że wymiana okrętów może nastąpić po 15-20 latach od chwili ich zwodowania i narzucił limity wyporności nowych okrętów (np. pancerniki - 10 000 t, krążowniki - 6 000 t). Adolf Hitler odrzucił ograniczenia traktatu w 1935 roku.

Układ monachijski, 1938 rok

Konferencja szefów rządów Francji (Edouard Daladier), Niemiec (Adolf Hitler), Wielkiej Brytanii (Neville Chamberlain) i Włoch (Benito Mussolini), miała rozwiązać problem niemieckich żądań terytorialnych wobec Czechosłowacji i zapobiec wybuchowi wojny w Europie.

Adolf Hitler, po zaanektowaniu Austrii (Anschluss), w kwietniu 1938 roku, zaczął domagać się przyłączenia do Niemiec części Czechosłowacji tzw. Sudetenlandu, gdyż kraj ten zamieszkały był przez 3 mln Niemców. Żądania te, w najostrzejszej formie, przedstawione 12 września 1938 roku podczas partyjnych uroczystości w Norymberdze, poparte zostały rozkazami przygotowania Wehrmachtu do akcji zbrojnej, która miała nastąpić 30 września ("Fall Grün"). W odpowiedzi, rząd czechosłowacki ogłosił mobilizację i postawił pod broń około dwa mln żołnierzy, dysponujących silną bronią pancerną i lotnictwem. Hitler zgodził się podjąć negocjacje z premierem Wielkiej Brytanii - Neville Chamberlainem, który 15 września przybył do górskiej rezydencji Führera w Berchtesgaden (Obersalzbergu), a tydzień później spotkał się z nim w Bad Godesberg pod Kolonia. W efekcie rozmów Hitler zgodził się odłożyć działania militarne i przyjął propozycję dyktatora Włoch - Benito Mussoliniego odbycia 29 września 1938 roku w Monachium konferencji z szefami rządów mocarstw zachodnich. Do negocjacji nie dopuszczono przedstawicieli Związku Radzieckiego, a także rządu Czechosłowacji, którzy choć przybyli do Monachium, przez całą noc byli trzymani pod strażą i rankiem 30 września przedstawiono im ustalenia, które musieli zaakceptować. Układ przyznał Niemcom obszar Sudetów i na mocy jego postanowień, 48 godzin później, **wojska niemieckie przekroczyły granice Czechosłowacji**. Adolf Hitler wjechał do Sudetenlandu wraz z oddziałami 10 armii. Premier Neville Chamberlain, po powrocie do Londynu stwierdził, że konferencja zapewni pokój Europie, jednakże jej efekt był odwrotny, gdyż łatwość z jaką Hitler uzyskał zgodę na zajęcie części Czechosłowacji przekonała go, że może wystąpić z dalszymi żadaniami terytorialnymi. 15 marca 1939 roku wojska niemieckie wkroczyły do Pragi, co było złamaniem postanowień taktatu monachijskiego.

Anschluss Austrii, 1938 rok

Przyłączenie Austrii do Niemiec nastąpiło w 1938 roku, mimo zakazu zawartego w traktatach pokojowych: wersalskim z 28.06.1919 i traktacie z 10.09.1919 r. w Saint-Germain-en-Lay regulującego sprawę związane z likwidacją monarchii austro-węgierskiej i powstania Republiki Austrii.

Pierwszą próbę połączenia obydwu państw podjęli naziści austriaccy i niemieccy w lipcu 1934 roku, mordując kanclerza Engelberta Dollfussa, przeciwnego Anschlussowi. Siły rządowe stłumiły rewoltę, a Hitler, obawiając się interwencji zbrojnej Włoch, wycofał poparcie dla zamachowców. Cztery lata później, gdy zmianie uległa sytuacja międzynarodowa, ponowił próbę przyłączenia Austrii do Rzeszy. Wówczas Austria utraciła poparcie Włoch, które zbliżyły się do Niemiec, Francja uzależniła swe stanowisko od Wielkiej Brytanii, a rząd Neville Chamberlaina, prowadząc politykę appeasementu (ustępstw), nie był skłonny do pomocy Austrii. Podobne stanowiska zajęły rządy Czechosłowacji i Polski, zadowolone, że niemiecka ekspansja kieruje się na południowy wschód.

12 lutego 1938 roku na zaproszenie Hitlera do rezydencji w Obersalzbergu przybył austriacki kanclerz - Kurt von Schuschnigg oraz minister spraw zagranicznych - Guido Schmidt. Hitler zażądał: zniesienie zakazu działalności partii nazistowskiej na terenie Austrii, mianowania ministrem spraw wewnętrznych Austrii nazisty dr Arthura Seyss-Inquarta i ministrem wojny gen. Edmunda Glaisego-Horstenaua (z czego później zrezygnował), usunięcie z armii niektórych generałów opowiadających się za niepodległością państwa oraz przyjęcie przez Austrię niemieckiego systemu ekonomicznego. Kanclerz Schuschnigg po powrocie do Austrii usiłował gorączkowo uzyskać poparcie Włoch oraz Wielkiej Brytanii i Francji, a wobec fiaska takich zabiegów usiłował ratować sytuację zarządzając na 13 marca 1938 roku plebiscyt w sprawie połączenia Austrii i Niemiec. Na wieść o tym Hitler podjął decyzję o inwazji na Austrię (plan "Otto"): łącznie do akcji skierowano 180 tys. do 200 tys. żołnierzy i policjantów.

11 marca 1938 roku Hitler wydał swoim wojskom rozkaz przekroczenia granicy austriackiej. Jednocześnie na terenie Wiednia i kilku innych miast rozpoczęły się rozruchy wywoływane przez austriackich nazistów. Rząd austriacki rozpoczął przygotowania do obrony, powołując pod broń rezerwistów oraz zarządzając wystawienie posterunków wokół obiektów strategicznych, jednakże wobec presji zewnętrznej i wewnętrznej kanclerz Schuschnigg o godzinie 14.00 odwołał referendum i podał się do dymisji wraz z całym rządem. O godz. 23.00 prezydent Wilhelm Miklas powołał na szefa rządu Seyss-Inquarta. 12 marca wczesnym rankiem wojska niemieckie przekroczyły granicę austriacką, a w godzinach popołudniowych do Austrii wjechał Adolf Hitler.

Kanclerz Schuschnigg został aresztowany i wysłany do obozu koncentracyjnego w Dachau. W ciągu 7 dni wywieziono do obozów koncentracyjnych 76 tys. ludzi. Masowość terroru skłoniła nowe władze do założenia obozu koncentracyjnego w Mauthausen, gdzie zginęło ok. 35 tys. ludzi.

13 marca nowy kanclerz podpisał ustawę stanowiącą, że Austria staje się landem Rzeszy Niemieckiej, co miało zostać potwierdzone w referendum wyznaczonym na 10 kwietnia 1938 roku. Masowy terror jaki towarzyszył głosowaniu sprawił, że 99,7% uprawnionych opowiedziało się za Anschlussem.

Wchłonięcie Austrii przyniosło Niemcom ogromne korzyści. Terytorium Rzeszy powiększyło się o obszar 83 849 km², zamieszkały przez 6 760 tys. ludzi. Gospodarka otrzymała duże złoża surowców ważnych dla przemysłu zbrojeniowego: magnetytu, rudy ołowiu, cynku, i in., dobrze rozwinięte zakłady motoryzacyjne oraz hutnicze produkujące rocznie 650 tys. t wysokogatunkowej stali. W bankach zagarnięto znaczne ilości złota i rezerw dewizowych. Niemieckie wojska uzyskały dogodne pozycje wyjściowe do agresji na Czechosłowację.

Zajęcie Czechosłowacji, 1939 rok

Republika Czechosłowacka, zamieszkała w 1938 roku przez ponad 14 mln obywateli (10 mln Czechów i Słowaków, 3 mln Niemców, oraz inne mniejszości: Węgrzy, Ukraińcy, Polacy), znalazła się w 1938 roku wśród państw, wobec których Niemcy zgłaszały roszczenia terytorialne. 21 kwietnia 1938 roku Adolf Hitler wydał szefowi Oberkommando der Wehrmacht gen. Wilhelmmowi Keitlowi polecenie przygotowania planu inwazji na to państwo.

23 września 1938 roku rząd czechosłowacki ogłosił mobilizację i w ciągu 5 dni wystawił armię liczącą 2 mln żołnierzy (45 dywizji). Liczył na pomoc państw, z którymi zawarł sojusze: Francji i Związku Radzieckiego, jednakże ZSRR uzależnił dotrzymanie warunków umowy o wzajemnej pomocy od działań Francji oraz zgody rządów Polski i Rumunii na przemarsz dywizji przez terytoria tych państw. Żaden z rządów takiej zgody nie wyraził, w rezultacie Francja i Związek Radziecki uznały, że nie mogą wykonać zobowiązań sojuszniczych wobec Czechosłowacji. 29 września 1938 roku na konferencji w Monachium szefowie rządów Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i Niemiec ustalili, że Czechosłowacja musi oddać Niemcom Sudety w zamian za gwarancje bezpieczeństwa swoich granic. 48 godzin później niemieckie oddziały wkroczyły do Sudetów. Tego samego dnia Czechosłowacja zaakceptowała polskie ultimatum, zgadzając się na przejęcie Zaolzia przez wojska polskie. 6 października Słowacja i Ruś Zakarpacka otrzymały autonomię, 2 listopada Węgrzy anektowali południową Słowację i południową Ruś Zakarpacką. Nowy prezydent Emil Hacha (wybrany 30 listopada 1938 roku, po ustąpieniu Eduarda Beneša) zdawał sobie sprawę, że nie może liczyć na jakąkolwiek pomoc. 14 marca 1939 roku, gdy sejm słowacki uchwalił niepodległość państwa (na czele stanął ksiądz Józef Tiso), Hitler wezwał E. Hachę do Berlina i w czasie nocnej rozmowy zażądał oddania Czechosłowacji pod opiekę Niemiec, grożąc zbombardowaniem Pragi i innych miast Czech. Hacha poddał się presji i podpisał dokumenty, których domagał się Hitler. 15 marca Niemcy wkroczyli do Pragi i ogłosili powstanie Protektoratu Czech i Moraw. Zachowali pewne pozory niezależności nowego tworu państwowego utrzymując urząd prezydenta i rząd z premierem gen. Aloisem Eliasem, ale faktyczną władzę sprawował mianowany przez Hitlera protektor Konstantin von Neurath. Zajęcie Czech dało Niemcom dostęp do zasobów surowcowych, dużych zapasów nowoczesnej broni i dobrze rozwiniętego przemysłu zbrojeniowego: np. w końcu 1939 roku Luftwaffe zamówiła w czeskich zakładach 1979 samolotów, w 1941 roku otrzymała 819 samolotów, gdy w tym samym czasie zakłady w okupowanej Holandii wyprodukowały 16, a we Francji 62 samoloty. Wehrmacht uzyskał doskonale czołgi LT-38, które były produkowane do 1942 roku w zakładach CKD, jako PzKpfw 38(t), oraz czołgi LT-35 (PzKpfw 35(t)). Ponadto wojska niemieckie uzyskały dobre pozycje wyjściowe do ataku na Polskę.

Pakt stalowy, układ

Nazwa nadana przez dyktatora Włoch - Benito Mussoliniego sojuszowi wojskowemu Niemiec i Włoch, podpisanego 22 maja 1939 roku w Berlinie. Określał wzajemne zobowiązania militarne obydwu stron, a w szczególności obowiązek udzielenia pomocy sojusznikowi prowadzącemu wojnę z innym państwem i nie zawierania odrębnego rozejmu lub pokoju bez zgody drugiej strony. 27 września 1940 roku do paktu przystąpiła Japonia (pakt trzech mocarstw). 1 września 1939 roku Mussolini, powołując się na nieprzygotowanie Włoch do wojny, wystąpił o zgodę Hitlera na zwolnienie Włoch od zobowiązań wynikających z paktu stalowego.

Pakt trzech (Pakt berliński), układ

Porozumienie podpisane w Berlinie 27 września 1940 roku, przez ministrów zagranicznych Niemiec, Włoch i Japonii, było rozszerzeniem paktu stalowego z 22 maja 1939 roku. Japonia zdecydowała się na przystąpienie do paktu licząc, że przymierze z europejskimi mocarstwami faszystowskimi wzmocni jej pozycję wobec Stanów Zjednoczonych oraz planując zagarnięcie na Dalekim Wschodzie kolonialnych posiadłości Francji i Holandii. Pakt określał podział świata na sfery wpływów, wyznaczając Niemcom i Włochom kierowniczą rolę w organizowaniu "nowego ładu" w Europie, a Japonii - w Azji. W następnych latach do paktu przystąpiły m.in.: Węgry (20 listopada 1940 roku), Rumunia (23 listopada 1940 roku), Słowacja (24 listopada 1940 roku), Bułgaria (1 marca 1941 roku).

Pakt antykominternowski, 1936 rok

Układ podpisany 25 listopada 1936 roku w Berlinie, przez przedstawicieli rządów Niemiec i Japonii, w celu koordynowania działań przeciwko Kominternowi (III Międzynarodówce Komunistycznej - organizacji utworzonej w Moskwie w 1919 roku, w celu kierowania działalnością partii komunistycznych i podporządkowania ich partii bolszewickiej). Tajny protokół dołączony do układu zobowiązywał sygnatariuszy do zachowania neutralności, gdyby jedna ze stron znalazła się w stanie wojny z ZSRR. 6 listopada 1937 roku do paktu przystąpiły Włochy, a później (do 1941 roku): Węgry, Mandżukuo, Hiszpania, Bułgaria, Dania, Finlandia, Rumunia, rzady Chorwacji, Słowacji oraz rząd Wang Ching-weia z Nankinu (Chiny). Stanowił on podstawę późniejszych umów wojskowych zawieranych między Niemcami i Włochami (22 maja 1939 roku), oraz Japonia (11 grudnia 1940 roku).

Rok 1915

06.IX - pierwszy czołg świata - *Little Willie* wyjeżdża z fabryki o własnych siłach.

15.IX - początek prób drogowych *Little Willie*, choć konstruktorzy wiedza już, że nie spełnia wymogów stawianych przez wojsko (szerokość transzei i nie może wspiąć się na przeszkody o wysokości 1,5 m).

19.IX - Tritton i Wilson przystępują do projektowania następcy *Little Willie*.

29.IX - rozpoczynają się próby pełnowymiarowego modelu nowego czołgu, nazwanego później *Mother*.

30.IX - zapada decyzja o uruchomieniu produkcji "*Mother*".

03.XII - w Lincoln rozpoczynają się próby "*Mother*".

24.XII - "*Mother*" gotowa do służby liniowej.

XII - Gen. Joffre, naczelny dowódca wojsk francuskich, wyraża zgodę na uruchomienie produkcji czołgów, co proponował gen. Estienne. Zakłady Schneidera otrzymują zamówienie na wykonanie do listopada 1916 roku 400 wozów bojowych *Schneider.CA*

Rok 1916

27.I - próby *Mother* na froncie.

IV - Zakłady Schneidera otrzymują dodatkowe zamówienie na 400 czołgów *St. Chamond*.

VI - zamówienie w zakładach Renault lekkich czołgów *Ft*.

15.VIII - pierwszych 13 czołgów *Mk I* wysłanych do Avonmouth, skąd przewieziono je do Le Havre.

VIII - 50 czołgów *Mk I* zgromadzono we Francji.

26.VIII - pokaz możliwości czołgów dla kadry oficerskiej.

10.IX - 50 czołgów przewiezionych pociągiem do rejonu zgrupowania.

15.IX - o godz. 5.30, 32 czołgi wyruszają do pierwszej walki nad Somma (z tej liczby 5 ugrzęzło, 9 zepsuło się), główną rolę odegrało 9 czołgów atakujących z piechota.

Rok 1917

IV - próby prototypu niemieckiego czołgu *A7V*.

IV - 9 kompanii *Schneiderów* i 1 - *St. Chamond* gotowe do walki pod Champelieu, w pobliżu Compiègne.

16.IV - 80 czołgów *Schneider CA* wyrusza do pierwszej walki pod Barry-au-Bac.

05.V - pierwsza walka czołgów *St. Chamond*.

II - początek prób terenowych *Renault Ft* w Champelieu.

III - zakłady Renault otrzymują zamówienie na 150 czołgów *Ft*.

V - zakończone próby terenowe *Renault Ft*, w wyniku których zakłady uzyskały zamówienie na produkcję 1000 tych czołgów, zwiększone wkrótce do 3 500.

IX - pierwsze czołgi *A7V* skierowane na front (ze względu na brak stali wyprodukowano tylko 20 tych czołgów).

Rok 1918

24.IV - pierwsza bitwa czołgowa świata stoczona pod Villers Bretonneux między 13 czołgami A7V, 2 brytyjskimi Mk IV Female i 1 Mk IV Male.

31.V - pierwsza bitwa czołgów Renault Ft w pobliżu Retz.

08.VIII - pod St. Quentin czołgi odniosły ogromne zwycięstwo. Gen. Ludendorff pisał: "Sztaby dywizji zostały zaskoczone w swoich kwaterach przez wrogie czołgi. Nasze dywizje dopuściły do tego, że zostały zmiażdżone, 6 lub 7 dywizji dobrych żołnierzy zostały kompletnie starte".

Rok 1919

22.IV - powstaje polski 1 pułk czołgów (z inicjatywy dowództwa Armii Polskiej we Francji i Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu).

28.VI - podpisanie **traktatu pokojowego w Wersalu**. Układ zakazuje Niemcom posiadania broni pancernej.

VI - 1 pułk czołgów (120 czołgów **Renault Ft: 75** - uzbrojonych w armaty kal. 37 mm, 45 - z karabinami maszynowymi) przybywa do kraju tworząc załazek polskich sił pancernych (w latach dwudziestych dokupiono kilkadziesiąt zmodernizowanych czołgów tego typu, a co najmniej 27 zrobiono w Centralnych Warsztatach Samochodowych w Warszawie).

Rok 1922

16.IV - podpisanie niemiecko-radzieckiego traktatu w Rapallo rozpoczynającego współpracę wojskowa obydwu państw.

Rok 1926

Niemcy, omijając zakaz Wersalu, konstruuja pierwszy czołg, nazywając go ciągnikiem rolniczym *Leichte Traktor VK.31*.

Rok 1929

Polska zakupuje w Wielkiej Brytanii 10 opancerzonych pojazdów rozpoznawczych
Carden-Loyd Mk. VI.

Rok 1931

I - Heinz Guderian obejmuje dowodzenie Batalionem Transportu Zmechanizowanego w Berlinie i przystępuje do sprawdzania na poligonie swoich koncepcji użycia broni pancernej.

- Państwowe Zakłady Inżynierii w Warszawie rozpoczynają produkcję czołgów rozpoznawczych (tankietek) TK, opartych na konstrukcji tankietki Carden-Loyd.
- Jesienią Polska zakupiła w Wielkiej Brytanii 38 czołgów lekkich Vickers E w wersji jednowieżowej (16 czołgów) i dwuwieżowej (22 czołgi).

Rok 1933

30.I - Adolf Hitler obejmuje urzad kanclerza Niemiec.

Rok 1934.

II - W Niemczech ruszyła produkcja 15 kadłubów czołgów *PzKpfw I Ausf A*. W celu obejścia postanowień traktatu wersalskiego pozbawiono je wieżyczek i uzbrojenia, oraz nazwano "*Landwirtschaftlicher Schlepper*" ("ciągnik rolniczy").

VI - W Polsce uruchomiono produkcję modyfikowanej tankietki *TKS*.

VII - W Niemczech uruchomiono produkcję czołgów *PzKpfw I Ausf A* (*Sd Kfz 101*), początkowo nazwanych *MG Panzerwagen*. Początkowe zamówienie na 135 czołgów tego typu dla zakładów Kruppa zwiększono do 450 sztuk. Do czerwca 1936 roku wyprodukowano 818 czołgów tego typu.

VII - Waffenamts (Urząd Uzbrojenia) zamawia 10-tonowy czołg, nazwany później *PzKpfw II*.

IX - pierwsze czołgi *PzKpfw I* skierowano do jednostek wojsk zmotoryzowanych.

Rok 1935

16.III - ogłoszenie w Niemczech ustawy przekształcającej 100-tysięczną, zawodową (Reichswehr) w masową nowoczesną armię - Wehrmacht. Paragraf 1 ustawy wprowadził powszechną służbę wojskową, paragraf 2 określił stan wojska w okresie pokojowym na 36 dywizji. Jest to początek oficjalnych zbrojeń Niemiec i złamanie traktatu wersalskiego.

VIII - w Niemczech rusza produkcja zmodyfikowanych czołgów *PzKpfw I w wersji (Ausf B)* - dłuższe o 40 cm od poprzedników, miały silnik o mocy o 40 KM większej (100KM).

X - W Niemczech rozpoczynają się próby prototypu *PzKpfw II*.

- Państwowe Zakłady Inżynierii w Warszawie podejmują produkcję czołgów *7TP* (opartych na brytyjskich Vickers E) w wersji dwuwieżowej.

- Waffentamt zamawia 15 tonowe czołgi nazwane *3,7 cm Geschütz Panzerwagen* (opancerzone działo) znane później pod nazwą *PzKpfw III*.

- Waffentamt zamawia w zakładach Kruppa 18-tonowy czołg znany od kwietnia 1936 roku jako *PzKpfw IV*.

Rok 1936

V - rusza produkcja *PzKpfw II Ausf a/1* i wkrótce pierwsze wozy dotarły do jednostek.

VII - wybuch wojny domowej w Hiszpanii, w czasie której Niemcy testowali w warunkach bojowych swoje czołgi *Panzer I* i *II*.

Rok 1937

II - zakłady MAN rozpoczynają produkcję *PzKpfw II Ausf b*
(ogółem wyprodukowano 25 czołgów).

V - pierwsze czołgi *PzKpfw III Ausf A* opuszczają zakłady Daimler-Benz (w 1937 roku wyprodukowano 10 tych czołgów).

VII - rusza masowa produkcja *PzKpfw II Ausf A.*

XII - rusza masowa produkcja *PzKpfw II Ausf B.*

Rok 1938

IV - rusza produkcja *PzKpfw IV Ausf B* (łącznie do września 1938 roku - 42 czołgi).

IX - rusza produkcja *PzKpfw IV Ausf C* (134 czołgi).

XII - rusza produkcja pierwszej dłuższej serii średnich czołgów *PzKpfw III Ausf E*, których do października 1939 roku wyprodukowano 96.

Rok 1939

01.VII - Wojsko Polskie ma 139 czołgów 7TP.

VII - do Polski przybywa pierwsza partia 50 czołgów (z zakupionych 100)
Renault R-35

01.IX - Niemcy rzucają do walki z Polska 2600 czołgów. Polskie Wojsko mogło
przeciwstawić 475 czołgów.

01.IX - w bitwie w rejonie Mokrej polscy kawalerzyści, wspierani przez dwa
pociągi pancerne, niszcza ponad 100 niemieckich czołgów.

Rok 1933

30.I - prezydent Paul von Hindenburg mianował kanclerzem Niemiec **Adolfa Hitlera** i powierzył mu utworzenie rządu jedności narodowej. Kluczowe stanowiska objęli dwaj naziści: Wilhelm Frick - minister spraw wewnętrznych i **Hermann Goering** - komisarz spraw wewnętrznych Prus.

27.II - gmach parlamentu niemieckiego - Reichstag stanął w płomieniach. Przyznanie się Marinusa van der Lubbe, Holendra, członka komunistycznej organizacji, do podpalenia umożliwiło nazistom rozpętanie nagonki przeciwko członkom niemieckiej partii komunistycznej KPD. Ustawa z 28 lutego zawiesiła artykuły konstytucji gwarantujące wolności obywatelskie.

20.III - naziści stworzyli pierwszy obóz koncentracyjny w Dachau, dla przeciwników reżymu, dla których nie starczało już miejsc w więzieniach.

01.IV - w Prusach przystąpiono do usuwania Żydów ze stanowisk państwowych.

07.IV - druga ustawa o ujednoczeniu władz państwowych zlikwidowała autonomię landów, co umożliwiło umocnienie wpływów nazistowskiej partii NSDAP.

02.V - w Niemczech zlikwidowano związki zawodowe, których miejsce zajęła nowa organizacja - Niemiecki Front Pracy (DAF).

21.VI - **Adolf Hitler** zlikwidował ostatnią partię DNVP i jedyną legalnie działającą organizacją polityczną pozostała NSDAP.

10.V - naziści przystąpili do usuwania z bibliotek dzieł uznanych za "nie niemieckie" m.in. braci Tomasza i Henryka Mannów, Arnolda i Stefana Zweigów, Egona Erwina Kischa i innych.

15.VII - podpisanie, przez Niemcy, paktu czterech z Wielką Brytanią, Francją i Włochami, zyskiwało to **Hitlerowi** uznanie na arenie międzynarodowej.

14.X - Konstantin von Neurath, niemiecki minister spraw zagranicznych, ogłosił w Genewie decyzję Niemiec o wycofaniu się z rokowań rozbrojeniowych i, jeszcze tego samego dnia, o wystąpieniu z Ligi Narodów.

- w wyborach parlamentarnych w Niemczech triumfowała BNSDAP, jedyna partia na listach wyborczych, gdyż wszystkie inne były zdelegalizowane.

Rok 1934

26.I - Minister spraw zagranicznych Niemiec i polski ambasador [Józef Lipski](#) podpisali w Berlinie deklarację o niestosowaniu siły, która miała obowiązywać przez 10 lat.

30.VI - SS i Gestapo wymordowały głównych przeciwników politycznych [Adolfa Hitlera](#), w tym przywódcę SA Ernsta Röhma, Kurta von Streihera, Gregora Strassera, gen. von Bredowa.

14.VI - bank niemiecki oświadczył, że nie będzie spłacał zadłużeń długo- i średnioterminowych.

25.VII - grupa nazistów austriackich podejmuje pierwszą próbę przechwycenia władzy i [przyłączenia Austrii](#) do Niemiec. W czasie rewolty zamordowano Engelberta Dolfussa - kanclerza Austrii. [Hitler](#) nie odważył się interweniować, wobec zdecydowanego sprzeciwu Włoch na przyłączenie Austrii do Niemiec.

02.VIII - zmarł prezydent Niemiec Paul von Hindenburg. Dzień wcześniej Reichstag, kontrolowany całkowicie przez nazistów, połączył funkcje kanclerza i prezydenta, oddając je [Hitlerowi](#), który formalnie uzyskał władzę dyktatorską.

09.X - w Marsylii (Francja), został zamordowany w zamachu Louis Barthou, francuski minister spraw zagranicznych (zginął obok króla Jugosławii Aleksandra I), zwolennik polityki "silnej ręki" wobec Niemiec.

Rok 1935

16.III - radio niemieckie ogłosiło wprowadzenie w Niemczech obowiązkowej służby wojskowej, co było jednoznacznym zerwaniem traktatu wersalskiego, zabraniającego Niemcom posiadania armii z poboru. Mocarstwa zachodnie przyjęły tę wiadomość z obojętnością.

15.IX - na kongresie partii nazistowskiej w Norymberdze Adolf Hitler przedłożył projekty dwóch ustaw wykluczające Żydów z "wszelkiego uczestnictwa w życiu politycznym."

03.X - włoskie wojska w sile 18 dywizji wkroczyły do Etiopii, co wywołało gwałtowne protesty opinii publicznej na świecie. Liga Narodów uchwaliła sankcje antywłoskie. Potępienie i narastająca izolacja skłoniły dyktatora Włoch, Benito Mussoliniego do prowadzenia polityki zbliżenia z Niemcami.

Rok 1936

07.III - wojska niemieckie wkroczyły do Nadrenii, zdemilitaryzowanej, co było złamaniem paktu locarneńskiego z 1925 roku.

18.VII - w Hiszpanii wybuchła wojna domowa, do której wkrótce włączyły się Włochy i Niemcy, wysyłając na pomoc wojskom rebeliantów sprzęt bojowy (czołgi *PzKpfw I*, armaty przeciwlotnicze *Flak 36*, samoloty *He 111*, *Ju 52/3m*, *Messerschmitt Bf 109*), żołnierzy (Legion Condor), aby zyskać doświadczenie bojowe. Wojna zakończyła się 19 kwietnia 1938 roku.

25.XI - przedstawiciele rządów Niemiec i Japonii podpisali w Berlinie układ, w celu koordynowania działań przeciwko Kominternowi (III Międzynarodówce Komunistycznej - organizacji utworzonej w Moskwie w 1919 roku, w celu kierowania działalnością partii komunistycznych i podporządkowania ich partii bolszewickiej), tzw *pakt antykominternowski*.

Rok 1938

26.I - Gen. Tadeusz Kutrzeba, komendant Wyższej Szkoły Wojennej, przedstawił marszałkowi Edwardowi Rydzowi-Śmigłemu założenia planu wojny z Niemcami, określający przewagę militarną Niemiec jako "trzykrotna".

04.II - Niemiecki minister wojny - Werner von Blomberg i naczelny dowódca wojsk lądowych - Werner von Fritsch zostali zmuszeni do zrezygnowania ze stanowisk. Naczelnym dowódcą Wehrmachtu został Adolf Hitler, który mianował dowódcą sił powietrznych (Luftwaffe) Hermanna Göringa, a naczelnym dowódcą wojsk lądowych Walthera von Brauchitscha.

12.II - Adolf Hitler spotkał się z Kurtem von Schuschniggem, kanclerzem Austrii, od którego zażądał zgody na przyłączenie Austrii do Niemiec (Anschluss).

12.III - wojska niemieckie wkroczyły do Austrii (Anschluss).

12.IX - Neville Chamberlain, premier Wielkiej Brytanii, udał się do Willi Hitlera w Obersalzbergu, aby przedyskutować niemieckie żądania przyłączenia do Rzeszy części Czechosłowacji, nazywanej Sudetenlandem.

15.IX - Neville Chamberlain, premier Wielkiej Brytanii, przybył do Bad Godesbergu, aby dyskutować z Adolfem Hitlerem problem czechosłowacki.

21.IX - ludowy komisarz obrony ZSRR - Kliment Woroszyłow wydał rozkaz postawienia w stan gotowości bojowej jednostek Kijowskiego Okręgu Wojskowego. Dwa dni później postawiono w stan gotowości wojska Białoruskiego Okręgu Wojskowego. Do 25 września przesunięto do granic zachodnich 30 dywizji. Planowano przerzucenie do Czechosłowacji 548 samolotów, jednakże rząd czechosłowacki nie przyjął radzieckiej pomocy.

23.IX - rząd czechosłowacki ogłosił powszechną mobilizację.

26.IX - częściowa mobilizację ogłosiły Francja i Wielka Brytania.

28.IX - z inicjatywy Benito Mussoliniego, dyktatora Włoch, w Monachium spotkali się szefowie rządów i państw Niemiec, Włoch, Wielkiej Brytanii i Francji, aby doprowadzić do rozwiązania problemu czechosłowackiego. Ustalono, że Niemcy mogą zająć część Czechosłowacji.

01.X - wojska niemieckie wkroczyły do tzw. Sudetenlandu.

02.X - polskie wojska rozpoczęły zajmowanie Śląska Cieszyńskiego - 800 km² zamieszkałe przez 227 tys ludzi.

24.X - Joachim von Ribbentrop, niemiecki minister spraw zagranicznych, w czasie rozmowy z Józefem Lipskim, polskim ambasadorem w Niemczech, przedstawił propozycję włączenia Wolnego Miasta Gdańska do Rzeszy i przeprowadzenia do Prus Wschodnich eksterytorialnej autostrady i linii kolejowej, w zamian za poszanowanie polskich interesów na terenie Gdańska, przedłużenie paktu o nieagresji na 25 lat i przystąpienie Polski do paktu antykominternowskiego. Józef Beck, minister spraw zagranicznych Polski, pozostawił tę propozycję bez odpowiedzi.

09.XI - w Niemczech, oddziały bojówkarzy (głównie samanów) zaatakowały obiekty żydowskie: sklepy, synagogi, domy. Według danych niemieckich zginęło 91 Żydów, 35 tys. zostało wysłanych do obozów koncentracyjnych, zniszczono 29 magazynów, 171 mieszkań, 101 miejsc kultu.

Rok 1939

05.I - Józef Beck, polski minister spraw zagranicznych, spotkał się z Adolfem Hitlerem w jego willi w Obersalzbergu, gdzie Fuhrer powtórzył propozycje w sprawie Gdańska. Następnego dnia, w czasie spotkania z Joachimem von Ribbentropem w Monachium, Beck stwierdził, że "nie widzi jakichkolwiek możliwości porozumienia".

25.I - do Warszawy przybył minister Joachim von Ribbentrop, aby nakłonić Polskę do zaakceptowania zmian statusu Gdańska oraz przystąpienia do paktu antykominternowskiego.

10.III - przemawiając na XVIII Zjeździe partii komunistycznej WKP(b) Józef Stalin, krytykując Francję i Wielką Brytanię, dał do zrozumienia, że gotów jest do współpracy z Adolfem Hitlerem. Wielka Brytania i Francja odrzuciły politykę bezpieczeństwa zbiorowego, zbiorowego oporu i przyjęły politykę nieinterwencji. Polityka nieinterwencji zaś, to polityka przemykania oczu na agresję i rozpasanie. "Związek Radziecki pozostanie wierny polityce pokoju - mówił Stalin. - Jego główna zasada jest być ostrożnym i nie pozwolić się wciągnąć w konflikt przez podżegaczy wojennych, którzy przyzwyczajeni są do tego, że inni wybierają za nich kasztany z ognia".

14.III - wieczorem, do Berlina przybył prezydent Czechosłowacji Emil Hacha, który w czasie nocnego, bardzo brutalnego spotkania z Adolfem Hitlerem zgodził się, aby Czechy i Morawy, jako "terytorium pochodzenia niemieckiego", zostały objęte protektoratem niemieckim.

15.III - o godz 6.00 wojska niemieckie przekroczyły granicę czechosłowacką i o godz 9.00 oddziały 3 armii gen. Johannes Blaskowitza dotarły do Pragi.

16.III - Hitler, wraz z Hermannem Göringiem, Heinrichem Himmlerem, jego zastępca Reinhardem Heydrichem, ministrem Joachimem von Ribbentropem i swoim sztabem udał się specjalnym pociągiem do miejscowości Česká Lipa na granicy, gdzie przesiadł się do swojego samochodu, aby w ten sposób dojechać do Pragi.

22.III - rząd Litwy oddał Niemcom Kłajpedę, wraz z przyległym regionem. Ze Świnoujścia wyszła potężna eskadra Kriegsmarine, której członkami stanowiły pancerniki Deutschland, Admiral Scheer i Admiral Graf Spee, krążowniki Nürnberg, Leipzig i Köln oraz 17 niszczycieli, 9 okrętów podwodnych, 5 eskortowców, 12 kutrów torpedowych, 13 trałowców - łącznie 62 okręty bojowe i 4 pomocnicze. W godzinach południowych okręty stanęły na redzie portu w Kłajpedzie, zaś na nabrzeżach wylądowali niemieccy żołnierze.

31.III - premier Wielkiej Brytanii - Neville Chamberlain, bez konsultacji z rządem ogłosił jednostronne gwarancje dla Polski: "w przypadku agresji zagrażającej bezpieczeństwu niepodległości polskiej, rząd Jego Królewskiej Mości czuje się zobowiązany do natychmiastowego wsparcia Polski wszystkimi możliwymi środkami"

07.IV - do Londynu przybył minister spraw zagranicznych Polski - Józef Beck. Efektem rozmów był komunikat (z 6.04) zapowiadający zamianę jednostronnych gwarancji - w dwustronne, zobowiązujące Polskę do udzielenia pomocy wojskowej Wielkiej Brytanii.

28.IV - Adolf Hitler, podczas przemówienia w Reichstagu, wypowiedział układ o nieagresji zawarty z Polską w 1934 roku, co było reakcją na polsko-brytyjskie zobowiązania gwarancyjne.

05.V - Józef Beck odrzucił niemieckie żądania wobec Gdańska i korytarza eksterytorialnego do Prus Wschodnich.

01.VII - francuski minister spraw zagranicznych - Edouard Bonnet potwierdził, że Francja i Wielka Brytania podtrzymują gwarancje dla statusu Gdańska.

10.VII - W Moskwie trwały rokowania brytyjsko-francusko-radzieckie, jednakże szanse zawarcia porozumienia obronnego praktycznie nie istniały.

13.VIII - w Polsce zarządzono częściową mobilizację.

23.VIII - w nocy z 23 na 24 w Moskwie, ministrowie Niemiec - Joachim von

Ribbentrop i ZSRR - Wiaczesław Mołotow podpisali układ o nieagresji (układ Ribbentrop-Mołotow).

25.VIII - w Londynie podpisano układ o wzajemnej pomocy, co skłoniło Hitlera do odwołania zaplanowanego na ten dzień uderzenia na Polskę.

26.VIII - Adolf Hitler wyznaczył termin ostatecznego uderzenia na Polskę - 1 września.

30.VIII - Polska zarządziła mobilizację.

01.IX - o godzinie 4.45 wojska niemieckie uderzyły na Polskę, rozpoczynając II wojnę światową.

03.IX - Wielka Brytania i Francja wypowiedziały wojnę Niemcom.

